

T.C
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENİSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AMANULLAH HAN DÖNEMİ TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ
(1919-1929)

DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALBAYRAK

HAZIRLAYAN: Abduljamil TURANÎ

Kırıkkale – Eylül- 2016

ÖNSÖZ

Orta Asya ve Asya coğrafyası içinde yer aldığı kuzeyden-güneye ve doğudan-batıya geçiş noktası olma nedeniyle ve önemli bir stratejik konumuna sahip olan Afganistan, dünya politikasının sık sık gündemine gelmiştir. Ayrıca Orta Asya, Türklerin dünyaya yayılmaya başladıkları bir bölge olarak en eski Türk kültürü ve Semerkant, Buhara, Kaşgar, Merve kültürünün Belh kültürü ile yakın bir ilişkileri olduğu hatta Belh'ten etkilenecek şekilde geliştikleri ileri sürülmektedir.

Türkiye ile Afganistan ilişkileri birbirine yakınlaştıran sosyal ve kültürel unsurlar vardır. İki ülkenin de aynı dönemde sömürgeci emperyalist güçlere karşı istiklal ve bağımsızlık mücadelesi vermeleri, din kardeşi iki ülke ulusunun aynı acıları paylaşmaları, Afganistan'da yaşamakta olan Türkler ve bu topraklardaki Türk izleri, iki ülkeyi birbirine gönülden bağlı kılmıştır. Bu bağlılık, Milli Mücadeleden zaferle çıkan Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ve Ankara'da elçilik açan ülkenin Afganistan olmasıyla Türkiye aynı zamanda Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke özelliğini taşımakta olup somut olarak görülmektedir. Türkiye'yi, Türk ulusunun kendisine örnek olarak gören Afganistan ve Afgan ulusunun, tarih boyunca yaşadığı sıkıntıların temelindeki ana faktör dış güçler gibi görünse de, Afgan ulusunun oluşturan kabile ve kavimler ve aşiret arasındaki çıkar çatışmaları sık sık yaşanmıştır.

Ayrıca bu Tez çalışmamaya yardımcı olan değerli Hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALBAYRAK ve bana eğitimim sırasında da katkıda bulunan tüm Hocalarıma şükranlarımı sunarım ve teşekkür ediyorum.

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri (1919-1929)****Abduljamil TURANÎ****Kırıkkale Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı**

Afganistan bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu stratejik önem nedeniyle, tarih sayfalarında kilit ve hedefteki ülke olarak yer almıştır. Bu düşüncenin doğal bir sonucu olarak M.Ö. 500'lü yıllardan itibaren İranlılar, Makedonlar, Sakalar, Akhunlar, Araplar, Gazneliler, Harzemşahlar, Moğollar ve Babürler gibi birçok devlet tarafından ele geçirilen günümüzdeki Afganistan toprakları, sarp dağları ve sert coğrafyasıyla 1747 yılında Ahmet Şah Dürrani'nin oluşturduğu siyasi birlik adıyla bilinen Afganistan ve 19.yüzyılın başlarından itibaren İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın hegemonya mücadelelerine ev sahipliği yapmış olup emperyalist güçlerle verdiği amansız mücadelelerden başarı ile çıkarak bağımsızlığını kazanmıştır.

Babasının vefatından sonra 1919 yılında tahta çıkan Kral Amanullah Han, üçüncü Afgan-İngiliz savaşı sonrası Afganistan'ın bağımsızlığı için çabalarken, aynı tarihlerde Mustafa Kemal ATATÜRK de Türkiye'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı için Türk ulusu ile beraber Kurtuluş mücadelesinin içindeydi. Bütün bu benzer gelişmeler içinde er ya da geç iki liderin yollarının kesişmesi de sürpriz olmamıştır. 1 Mart 1921

yılında ilk Türk-Afgan antlaşması Moskova'da yapılmış olup bu antlaşmadan sonra Türkiye, Afganistan'a bir temsilci göndermiş ve Afganistan da Türkiye'ye bir temsilci göndererek siyasi ilişkiler başlamıştır. Aynı zamanda Afganistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkeye yönelik reformlara başlayan Kral Amanullah Han ilk isyanla 1924 yılında karşılaşmıştır. Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler, Kral Amanullah Han'ın Türkiye'yi ziyareti ile daha üst düzeyde yükselmiştir. Kendisi bir asker olan Mustafa Kemal Atatürk sahip olduğu ileri görüşlülük ve jeopolitik kültür ile Türkiye'nin konumunu çok iyi değerlendirmiş, ülkeyi o dönemde akıl ve bilimin öncüsü olan batıya doğru götürmeyi hedeflerken bile doğudan ilgisini kesmemiş ve Türkiye'nin doğusunda yer alan Türk ve İslam ülkeleriyle yakından ilgilenmiştir. Orta Asya Türk dünyasının güney ucunda yer alan ve genç Türkiye Cumhuriyeti'ni tüm Müslüman halkların kurtarıcısı olarak gören Afganistan, Türklerin dünyaya açılan kapısı olduğunu Mustafa Kemal Atatürk iyi değerlendirmiş ve bu sebeple Afganistan'a özel bir önem vermiştir. Bu doğrultuda Afganistan ile 25 Mayıs 1928 tarihinde ikinci antlaşmalarını imzalanmış ve Türkiye ile Afganistan iki dost ülke olarak geleceğe doğru daha da ilişkilerini güçlendirerek bir dayanışma içine girmişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han'ın, Afganistan'ın modern bir ülke haline getirme düşüncesi içinde oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Ancak Afganistan'ın toplumsal dinamiklerinin katılığı, Amanullah Han ülkenin nabzını iyi tutamaması ve aceleci yaklaşımları sebebiyle büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve isyanlar ve ayaklanmalar sebebiyle tahtı bırakarak ülkeden uzaklaşmak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Amanullah Han, Ankara, Moskova, Mustafa Kemal (Atatürk), Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti.

ABSTRACT**Master Thesis****Amanullah Khan The Period of Turk-Afghan Relations (1919-1929)****Abduljamil TURANI****Kırıkkale University****The Institute of Social Sciences****International Relations The Main Science**

Afghanistan is due to its geographical position and the strategic importance of having, in the pages of history it has taken place in the country and lock the target. As an outgrowth of this idea B.C. 500's since the year Iranians, Macedonians, Jokes, Akkhunians, Arabs, Gazneinans, Kharazımshas, Mongols and Mughals as seized by many states current Afghan territory, steep mountains and the harsh geograph In 1747 Ahmad Shah Durrani created by the political union known as the Afghanistan and since the early 19th century Britain and Tsarist Russia has hosted the struggle for hegemony given the relentless struggle with the imperialist powers Taking gained independence with success.

After his father's death in 1919, the board of King Amanullah Khan, After the third Afghan-British war strive for the independence of Afghanistan, By the same date Mustafa Kemal Ataturk in Turkey's integrity and independence of the Turkish nation was in the liberation struggle with. Similar improvements in all this sooner or later the road was not surprised at the intersection of the two leaders. 1 March 1921 In the first Turkish-Afghan agreement is made in Moscow after this treaty Turkey has sent a representative to Afghanistan Afghanistan and political relations began sending a representative to Turkey. At the same time after winning the independence of Afghanistan began to reform the country for the first revolt was met King Amanullah Khan in 1924. The relations between Turkey and Afghanistan, King

Amanullah Khan's visit to Turkey has risen to a higher level. He is a soldier, Mustafa Kemal Ataturk owned foresight and culture of Turkey's geopolitical position has been very well evaluated, at that time the country's leading science and reason, which aims to bring even been cutting interest westward from the east and the east of Turkey and Turkey has been concerned with Islamic countries. Central Asian Turks to located and young Republic of Turkey on the southern end of the world all the Islamic nations of the Savior in seeing Afghanistan evaluated the Turks is the gateway to the world of Mustafa Kemal Ataturk well and has a special importance, therefore, of Afghanistan. In this regard, they entered the second agreement signed on 25 May 1928 and the two friendly countries as Afghanistan and Turkey and Afghanistan into further strengthening the solidarity relationship into the future. Mustafa Kemal Ataturk, and Amanullah Khan, in Afghanistan it is clear that the idea of making a modern country. However, the social dynamic stiffness of Afghanistan, Amanullah Khan was forced to escape the country's pulse and AMAS good pinch hasty approach due undergone a major disappointment and rebellion and revolt due to the country flowing throne here.

Key Words: Afghanistan, Amanullah Khan, Ankara, Moskova, Mustafa Kemal (Atatürk), Turkish National Assamble, Turkish Republic.

KISALTMALAR

Aga.	: Adı geçen ansiklopedi
ATASE.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.g.	: Adı geçen gazete
Bkz.	: Bakınız
Blg.	: Belge
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
D.	: Dosya
F.K.	: Fon Kodu
M.	: Madde
Gnkur.	: Genelkurmay
Gm.	: Gömlek
Y.N.	: Yer Numarası
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
i.	: İnternet

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE AFGANİSTAN VE AMANULLAH HAN DÖNEMİ

1. AFGANİSTAN'IN COĞRAFYASI, STRATEJİK ÖNEMİ VE ETNİYAPISI.....	2
1.1. Afganistan Coğrafyası	2
1.2. Stratejik Önemi ve Tarihsel Boyutu	5
1.3. Etnik Yapısı	11
1.2.1.1. Peştunlar	11
1.2.1.2. Türkler	12
1.2.1.3. Tacikler	13
1.2.1.4. Hazaralar	14
1.2.1.5. Diğer Etnik Gruplar	14

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ: 1919-1927 YILLARI

2. AMANULLAH HAN DÖNEMİ TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ.....	16
2.2. Amanullah Han'ın Tahta Çıkışı ve Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı	16
2.3. Amanullah Han Dönemi ve İngiliz-Afgan İlişkileri	19
2.4. Amanullah Han Dönemi ve Rus-Afgan İlişkileri	20
2.5. Amanullah Han Döneminin İlk Yıllarında Afganistan'ın Rusya ve Orta Asya'ya Bakışı.....	22
3. Türk-Afgan İlişkileri: 1919-1927 Yılları.....	23
3.1. Ülkenin Tam Bağımsızlığı	23

3.2. Ankara'dan Afganistan'a İlk Temsilci ve 1921'de Türk-Afgan Antlaşması.....	26
3.3. İlk Türk-Afgan Antlaşması'nın Hükümleri	28
3.4. Cemal Paşa ve Enver Paşaların Afganistan'a Yönelik Faaliyetleri.....	31
3.5. Türkiye ve Afganistan Arasındaki İlk Diplomatik Sürecin Başlaması ve Afganistan'a İlk Türk Elçisi	35
3.6. İlk Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han	38
3.7. Kral Amanullah Han'ın Kabil'de Türk Zaferinin Kutlama Töreni.....	49
3.8. Kurtuluş Savaşında Türk-Afgan Münasebetleri	41
3.9. Lozan Barış Antlaşmasının İmzalanması ve Afganistan'dan Telgraflar	42
3.10. Afganistan Devleti Türkiye Cumhuriyeti'ni Kutlaması.....	45
3.11. Afganistan'ın Türkiye Büyükelçisi İsmail Nabili Batı	47
3.12. Türkiye'de yeni Afganistan Elçisi.....	59
3.13. Afganistan Dışişleri Bakanı'nın Türkiye Ziyareti	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMANULLAH HAN DÖNEMİ VE DIŞ POLİTİKA

3. AMANULLAH HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ (1928-1929) VE REFORMLAR.....	53
3.2. Kral Amanullah Han'ın Büyük Gezisi	53
3.3. Kral Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti ve Gezi Programı	56
3.4. Mustafa Kemal ATATÜRK İle Amanullah Han'ın Hitapları	57
3.5. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Ziyafetleri ve Konuşmaları	58
3.6. Amanullah Han'ın Gezisini Devamı ve Türkiye'den Ayrılışı	62
3.7. Kral Amanullah Han'ın Gezisinin Ayrıntıları ve Basın	65
3.8. İkinci Türkiye ve Afganistan Dostluk Antlaşması	68
3.9. Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti ve İki Ülkenin Elçilikleri Büyükelçiliğe Yükseltilmesi	71
3.10. Amanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin Batı Ülkelerine Yansıması	72
3.11. Mustafa Kemal ATATÜRK ve Amanullah Han	74
3.12. Kral Amanullah Han'ın İran Gezisi	77

3.2. Kral Amanullah Han'ın Reform Hareketi.....	78
3.2.1. Kral Amanullah Han'ın Sosyal ve Siyasi Alandaki Reformları.....	79
3.2.2. Kral Amanullah Han'ın Eğitim ve Kültürel Alanına Reformları.....	82
3.2.3. Kral Amanullah Han'ın Ekonomik ve Devlet Yapısı Alanında Reformları.....	85
3.2.4. Kral Amanullah Han'ın Askeri Alandaki Reformları	87
3.2.5. Kral Amanullah Han'ın Din Alanındaki Reformları	88
3.2.6. Kral Amanullah Han'ın Yönetimine Karşı Ayaklanma ve Host İsyanı.....	92
3.2.7. Şinwari Kabilesi, Habibullah'ın İsyanları ve Amanullah Han'ın Devrilmesi	94
3.2.8. Amanullah Han'a Destek Amacındaki Türk Heyeti	99
3.3. Afganistan'ın (1929) Yılında Kaos Ortamı ve Denge Politikası....	100
3.3.1. Amanullah Han, Yönetimine İngiltere'nin Karşı Tavrı	100
3.3.2. Habibullah'ın Yönetimi	103
3.3.3. Kral Amanullah Han'ın Devrilmesini Temel Nedenleri	104
3.3.4. Kral Amanullah Han'ın Ülkenin Terk Etmesinden Sonraki Gelişmeler.....	105
3.3.5. Kral'ın (EL- Eham) Gazetesindeki Konuşması	107
3.3.6. Amanullah Han'ın 1930'da Türkiye Ziyareti ve Mustafa Kemal (ATATÜRK)'ün Cenaze Törenine Katılması	108
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	117
EKLER	127

GİRİŞ

Afganistan Devleti, eskiçağlarda Aryana, Ortaçağda Horasan diye adlandırılan bölgede 1747 yılında kurulmuştur. Büyük kara yolu üzerinde köprü ülke konumunda bulunan Afganistan günümüzde 31 milyon insanın yaşadığı bir ülkedir.

Afganistan sahip olduğu coğrafi ve stratejik önemi nedeniyle tarih boyunca çeşitli halkların istila ve mücadelelerine uğramıştır. M.Ö.500'den başlamak üzere, İran, Büyük İskender, Sakalar, Ak-Hunlar, Araplar, Gazneliler, Harzemşahlar, Moğollar ve Babürler gibi birçok devletin tarafından istilalara uğramıştır. Afganistan XIX. 19.yüzyılda ise İngiltere ve Rusya'nın egemenlik mücadelesinin alanı olmuştur.

Türkiye'nin kuruluş yılları Afganistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin en canlı olduğu dönemdir. Afganistan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletini resmen tanıyan ilk devlet özeliğini taşır. Moskova'da 1Mart 1921 tarihinde Türk-Afgan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmayla Türkiye ile Afganistan ilişkileri siyasi bir kimlik kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile Afganistan devletinin Kralı Amanullah Han, sık sık resmi günlerde mesajlaşmışlar ve birbirlerinin sevinçlerine ortak olmuşlardır. Amanullah Han, başkent Ankara'yı ziyaret sırasında, 25 Mayıs 1928'de, Türkiye ile Afganistan arasında ikinci antlaşma yapılmıştır. Amanullah Han Afganistan'a döndükten sonra, Türkiye'de Atatürk'ün yaptığı reformları örnek alarak benzeri reformlar yapmak istemiş, ancak ülkedeki tutucu çevreler tarafından bu reformlar engellenmiştir. Amanullah Han dönemi sona erdikten sonra da dostlukla, Türkiye ve Afganistan ilişkileri devam etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE AFGANİSTAN VE AMANULLAH HAN DÖNEMİ

1.AFGANİSTAN'IN COĞRAFYASI, STRATEJİK ÖNEMİ VE ETNİK YAPISI

1.1. Afganistan Coğrafyası

Asya'nın tam ortasında bulunan Afganistan, Orta Asya'nın güneyinde yer alan yaklaşık 650.000 kilometre karedir. Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, batıda İran, güneyde Pakistan ve doğuda Çin Halk Cumhuriyeti sınırlarında kalan Doğu Türkistan özerk bölgesi ile aynı sınırları paylaşmaktadır. Genel görünümü ile dağlık bir ülke konumunda olan Afganistan, batıdan doğuya doğru gittikçe yükselen dağlarla kuşatılmıştır. Bu dağ sıraları dünyanın en yüksek dağları olan Himalyalara uzanır.¹

Afganistan coğrafi özellikleri tam bir kara ve dağ ülkesi olmasından dolayı sıradağlar tarafından çevrili olup, Afganistan yaşamın tarih boyunca sıkıştığı yaylalardan oluşmuştur. Bu sıradağların batıdan doğuya doğru ülkeyi ikiye bölen Sefid Kūh 3500m, Kūh-i Baba ve Hindikūş 7697m, dağlarıdır. Bu sıradağlar 6000m yükseklikte olup, Bedeşan bölgesindeki Pamir yaylasına ulaşmaktadır.²

Dağların yanbaşıda Afganistan kuzey ve güneybatısında ovalar arasında olan Afganistan yer almaktadır. Türkmenistan ve Özbekistan (Türkistan) ile sınırı oluşturan 258km, Amu-Derya Nihri boyunca uzanan 500km, "Afgan Türkistan" olarak adlandırılan ova, başlıca tarım alanıdır. Ayrıca ülkenin kuzeybatısında Badgis, batıda Herat ve İran'a yönelmiş olan Heru Rud Irmağı ovaları ile Kabil Irmağı vadisi ve Hilmand suyu havzasıdır. Güneybatıdaki yayla büyük çöllerle ve yarı çölleri

¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Rahmeti, M. (1999). *İhtisar-i ez Coğrafya-yi Umumi-yi Afganistan*. Kabil: Yayın yeri yok, s.9.

² Mehmet, Saray. *Afganistan ve Türkler*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002, ss. 9-10.

kaplıdır. Hindukuş dağlarının güney eteklerinde kurak toprakların en ünlüsü “Ölüm Çölü”dür.³

Batı ve Güney Afganistan İran Platosu'nun doğu ucunu oluşturur. Burada yerleşim seyrek, nüfus az, toprak kurak ve verimsizdir. Bölge yerel dilde Registan (Çöl) olarak bilinir. Afganistan'ın Pakistan ile olan doğu sınırı, üzerinde ve iki tarafında Peştunlar'ın yaşadığı, Süleyman Dağlarından meydana gelir. Bu dağların üzerinde tarih boyunca stratejik öneme sahip olan ve Hindistan'a açılan ünlü Hayber Geçidi vardır.⁴

Afganistan, coğrafi şartlarına uygun olarak büyük şehirleri; Kabil, Kandahar, Herat, Mezarı-Şerif, Kunduz ve Celâlabad'dır. Başkent Kabil olmak üzere, diğer bölgeleri ve etnik grupları içinde barındıran şehirdir.⁵ Diğer bir tarihi şehir olan Herat Harı-Rud nehrinin verimli vadisini ve Hezare dağları ile İran hududu arasındaki düzlük sahayı içine almaktadır. Küh-i Baba dağlarının kuzeyinde Amu-Derya nehrine kadar uzanan bölgede bulunan Türkistan şehri ise dikkat çekmekte olup, eskiden bu bölgenin merkezi Belh şehri iken, şimdi Mezarı-Şerif şehri haline gelmiştir. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Afganistan ise verimli topraklara sahiptir. Hazaralar'ın yaşadığı yer Afganistan'ın tam iç semtinde bulunmaktadır.⁶

Afganistan yüzey şekilleri bakımından üç coğrafi bölgeye ayrılmıştır. Ülkenin kuzeyinde yaklaşık 103.600km ova başlıca tarım alanıdır. Güneybatıdaki 129.500km yayla büyük ölçüde çöllerle ve yarı çöllerle kaplıdır. İki bölge arasında Himalaya Dağlarının uzantısı olan ve Hindukuş Dağlarını da içine alan 414.400km dağlık yöre yer alır. Hindukuş dağların yüksekliği çoğu yerde 6.400m.yi aşar ve dağlar

³“*Afganistan Ülke Profili*”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar-Kış, 98-99, Cilt 4, Sayı 3-4, s. 129.

⁴ Ahmet Raşid, 2001, *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, Everest-Mozaiik Yayınları, İstanbul, s. 12.

⁵Kandahar, İlk Afganistan devleti kurulduğunda başkent olmuş, kabil stratejik açıdan önemli bir yer olduğu için sonra başkent yapmışlardır. Bkz. M. Saray, 2002, *Afganistan Ve Türkler*, ASAM Yayınları, Ankara, s. 11.

⁶ Ahmed Hamdi Efendi, Şirvanlı. 1995, *Seyahatname Hindistan, Svat ve Afganistan*, İstanbul, ss. 156-159.

kuzeydeki görece zengin ve verimli topraklarla ülkenin öteki kesimlerini ayıran doğal bir sınır gibidir.⁷

Afganistan'ın nüfusu yaklaşık 31 milyon 300 bin olup, okuma yazma oranı %36 civarında tahmin edilmektedir. Ülkenin yazları kurak kışları ise az yağışlı olup, mevsimlere göre sıcaklık yüksektir. Ancak ortadaki dağlık bölgede kutup altı kuşağı özellikleri görülür. Bu bölgede kışlar dondurucu yazlar ise serindir.⁸ Afganistan toprağın onda biri işletilebilmektedir. Bunun en büyük nedeni kuraklıktır. Coğrafi özellikleri sebebiyle ülkenin topraklarının sadece üçte bir kısmı yaygın bir şekilde sulanmakla verimli hale getirilebilir. Su olan yerlerde 12 ayda iki ürün alınır su olmayan yerlerde yağış sebebiyle, yılda bir ürün almaktadır. İlbaharda buğday, arpa, nohut, mercimek; sonbahara pirinç, darı, Hintdarısı, mısır, havuç, turp vb. ürünler yetişir. Ülkenin ana besini buğdaydır. Şehir yakınlarında ve köylerde kavun, karpuz ve kabuklugiller yetiştirilmektedir. Afganistan'da tarımdan sonra en büyük geçim kaynakları hayvancılık ve hayvan ürünleridir. Teknik ve endüstriyel hayat hemen hemen yok denecek kadar azdır. Zorunlu ihtiyaçları karşılayacak bazı fabrikalar son yıllarda kurulmaya başlamıştır.⁹

Afganistan'ın bitki örtüsü, aşırı otlatma, toprak erozyonu ve orman alanlarının yok edilmesiyle sık sık yaşanan çatışmalardan dolayı çok azalmıştır. Çölleşme her geçen gün batıya doğru artmaktadır. 1963 yılındaki ülke raporuna göre Afganistan tarıma elverişli arazinin sadece yüzde ellilik bir bölümü kullanılabilir. Kullanılan arazinin %70'i bol suyu olan, Türkistan ve Katağan adlarıyla bilenen Kuzey Afganistan bölgelerinde bulunmaktadır. Bu bölgelerin su

⁷Hindu kuş dağlarında birçok geçit bulunup bunların en önemlileri şöyledir: Baroghil geçidi, Chiral geçidi, Khavak, Bazarak, Shibar, Balnian ve Hajgak geçitleri Kabil Nehir vadisini Belh ve Kunduz'a bağlar. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C.1, Ana Yayıncılık, s. 117.

⁸ Afganistan'ın nüfusu ve okuma yazma konusunda yeteri kadar sayım yapılmamıştır. *İnönü Ansiklopedisi*, C.1, s. 168.

⁹ Afganistan'ın suyu olmadığı için yağış nedeniyle bir yılda bir hâsılat almaktadır. Suyu olan yerlerde her senede iki hâsılat alınır. M Saray, *Afganistan ve Türkler...*, s. 10.

ihtiyaçları Amu-Derya, Kökçe, Kunduz, Murgab, Kayser ve Askalan nehirlerinden karşılanmaktadır.¹⁰

Afganistan'da pek çok bölgede farklı diller konuşulmaktadır. Ülke genelinde konuşulan diller otuz ikiyi bulmaktadır. Ancak Peştuca ve Derice ülkenin resmi dilleridir.¹¹ Peştuca, Peştunların kullandığı bir dildir, sadece bu grup tarafından kullanılmaktadır. Derice, Farsçaya yakın bir dildir ve ülkenin tümünde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ülkede dillerin halk tarafından kullanım dağılımına bakılırsa, Peştuca %35, Derice %50, Türkmençe-Özbekçe %11 ve başka etnik diller %4 tarafından kullanılmaktadır. Ülke halkının %84'ünü Sünni Müslüman %15'ini Şii Müslüman ve %1'ini de başka dinler oluşturmaktadır.¹²

1.2. Stratejik Önemi ve Tarihsel Boyutu

Stratejik olarak oldukça önemli bir konumda bulunan Afganistan, 5000 yıllık bir tarihe sahiptir. Büyük güçlerin dikkatini çeken bu ülke tarih boyunca pek çok güçlerin mücadele alanı olmuştur. Büyük güçlerin bu ülkeye mücadele etmelerinin amacı, ilk başta Hindistan'ı ele geçirmek ve amaçlarına ulaşmak için Afganistan'ın stratejik konumundan yararlanıp oraya nüfuz etmektir. Ayrıca ülkenin zengin yer altı kaynaklarına hâkim olmak ve Asya'daki ülkeleri kendi kontrolü altında tutmaktır. Bu kanlı mücadeleler beraberinde bir takım yağmaları da getirmiş, ülkenin ilerlemesine engel olmuştur.¹³

Büyük bölümü dağlık olan ve bulunduğu bölgedeki ülkelere oranla, çok zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmayan Afganistan'ın büyük güçler için önemini artıran

¹⁰ Fazıl A. Burget, 2004, "Türkiye yeniden Afganistan'da: NATO Kıdemli Temsilciliği", *Stratejik Analiz*, ASAM Yayınları, Ankara, s. 117.

¹¹ Peştuca, Derice, Türkmençe-Özbekçe, Puşhace, Belucice, ve Nuristanice dilleri ve ülkede konuşulan diğer diller arasında, Peştuca ve Derice Afganistan'ın resmi dilleri olmasına rağmen, anayasa gereği bir dilin insanların çoğunluğu tarafından konuşulduğu bölgelerde Peştuca ve Derice'ye ek olarak üçüncü resmi dil de, kanunlar tarafından düzenlenerek kullanılabilir, Afganistan 2004, *Anayasası* Md. 16.

¹² ROY, Oliver, *Yeni Orta Asya'ya Ulusların İmal Edışı*, Mehmet Moral, (Çev) Metis, Yayınları, İstanbul, 2000. s. 32.

¹³ A. Jelil Uzbek, 2002, *Afganistan'da Sosyal ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, s. 1.

başka etkenler de mevcuttur: Afganistan elinde nükleer güç bulunduran dört ülkenin (İran, Pakistan, Hindistan ve Rusya) oldukça yakınında olması Rusya ve Çin'in güneye inmesinin önüne set olmasının yanında, Hazar Havzası petrolü ile doğalgazının Hint Okyanusu'na aktarılabilmesi için geçiş güzergâhı üzerinde bulunmasıdır. Planlanan petrol ve doğalgaz hatları nedeniyle Afganistan, emperyalist güçlerin kendi çıkar oyunlarının alanı olmuştur.¹⁴

Afganistan, sahip olduğu coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca çeşitli güçlerin oyununa maruz kalmıştır. İlk tarihi kayıtlara göre Afganistan, Avrasya'da Ortadoğu ve Güney Asya'nın toprakları üzerinde yer alır.¹⁵ Ülkenin zenginliğinden ziyade, onun her yöne açılan koridor olmasından dolayı gerek güneyden gelen, gerekse kuzeyde ve batıdan gelen büyük güçlerin gözünde, sarp dağlarıyla farklı halkalarıyla her asırda stratejik önemi olmuştur. Güneyden ve batıdan gelenler için Orta Asya'ya kuzeyden gelenler için İran, Hindistan ve Rusya olmak üzere her zaman stratejik önemini korumuştur.¹⁶ Bu istilalar milattan önceki yıllarda Persler (M.Ö. 500-M.Ö. 338) ve Büyük İskender devletleri'nden başlamıştır.¹⁷

M.Ö. 130'da kuzeyden gelen Saka Devleti, uzun bir süreden beri kuzey ve kuzeydoğu Afganistan topraklarını elinde bulunduran ve Büyük İskender'in ardılları olduğu bilinen Backtrian Devleti'ni yıkarak, bu bölgeye yerleşmeye başlamıştır.¹⁸ Saka Devleti, miladın ilk yıllarında yine kuzeyden gelen ve kendi bünyesinde Türk unsurlarının da barındıran kuşan kabilelerince yıkılmıştır. M.S. 420-445 yılları arasında Seyhun kıyılarından başlayarak Hindistan'a kadar uzanan bu coğrafyada hüküm süren Kuşanlılar, bu dönemlerde bugünkü Afganistan coğrafyasında hâkim

¹⁴ Mehmet Atay, 1999, "*Avrasya'nın Balkanlar, Afganistan'da İç Çatışma Dinamikleri*", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar -Kış 98-99, C. 4, Sayı. 3-4, Ankara, s. 23.

¹⁵ John C. Griffiths, 1967, *Afganistan*, New York, 17.

¹⁶ Thomas J. Barfield, 2004, "*Problems in Establishing Legitimacy in Afghanistan*", *Iranian Studies*, V. 37, N. 2, s. 263.

¹⁷ G.M. Gubar, (1967). *Afganistan der Mesir-i Tarihi*. Kabil, Meyvand Yayınları, s. 42-48.

¹⁸ Mehmet Saray, (1981). *Dünden Bugüne Afganistan*. (Birinci Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, ss. 16-17.

olmuştur. Bu bölgeler M.S. 425’li yıllardan itibaren yine kuzeyden gelen Eftalit (Akhun) Türklerinin yönetime girmeye başlamıştır.¹⁹

M.S. 425-566 yılları arasında, bugünkü Afganistan, Hindistan ve Orta Asya ülkelerinin tam hâkimiyetini elinde bulunduran Eftalit Türkleri, özellikle Batı Göktürkleri, İran’daki Sasani Devleti ile işbirliği yaparak ilerlemesi sonucunda Hindukuş dağlarının güney bölgelerine çekilmek zorunda kalmıştır. İslam adları ile varlıklarını sürdürmüşlerdir.²⁰

Emeviler liderliğindeki İslam orduları M. S. 670’te bölgenin büyük bir kısmına hâkim olmasına rağmen, Hindukuş dağlarının güney kısımları Akhunların ardıllarının idaresinde idi. Daha sonraları M.S. 746’da Emeviler’in, Hindukuş’un güneyinde savaştıkları bir sırada Ebu Müslim Horasani isimli bir genç, bu sıralarda yeni gelişmeye başlayan Abbasi Halifeliğinin yardım etmesi ile isyan ederek, Emevileri yıkmış ve M.S. 748 yılında bugünkü Afganistan’ın kuzeybatı bölgelerinde Horasan adı ile bağımsız bir devlet kurmuştur. Daha sonra 759 yılında Ebu Müslim Horasani, Hac ziyaret sırasında Abbasi Halifesi Mensur tarafından öldürülmüş, bu yıllardan sonra bölgeye Abbasiler hâkim olmuşlardır.²¹ 891 yılında Tahir ibn Hüseyin bölgedeki Abbasilerden ayrılarak, Tahir adı ile kendi devletini kurmuştur. Bundan sonra bölgenin hâkimiyeti, sırası ile Tahiriler (819-827), Safariler (827-874) ve Samaniler (874-998) gibi görece küçük devletlere geçmiştir.²² 998 yılında Samani devletinden ayrılarak Afganistan’ın orta bölgelerindeki Gazne’ye gelen Alp Tekin, Gazneli adı ile bir devlet kurmuştur. Bu tarih itibarıyla Moğol istilası ve Timur sülalesine kadar bugünkü Afganistan idaresi, Gazneliler (998-1040), Selçuklular (1040-1157), Harezimşahlılar (1157-1221), Moğollar ve Kuhinailesi (1221-1369) tarafından yönetilmiştir.²³ 1369 yılında Timur tarafından ele geçirilen bugünkü

¹⁹Kuşanlılar hâkimiyeti döneminde bugünkü Afganistan topraklarında Buda dini oldukça gelişmiş ve İslami dönemlere kadar varlığını sürdürmüştür. Bkz. Enver. Konukçu, (1973). *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*. Ankara, Sevinç Matbası Yayınları. ss. 5-17.

²⁰Y. Hikmet Bayur, (1987). *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk tarih kurum Yayınları, C. III. ss. 88-99; Gömeç, S. (1998). *Kök-Türkler Tarihi*. (İkinci Baskı), İstanbul: Akçay Yayınları, ss.13-21; M. Saray, (1981). *a.g.e.*, s. 19.

²¹Gubar, (1967). *a.g.e.*, s. 80.

²²B.Davlatabadi, (1993). *Şinasname-i Afganistan*. Kum: s. 299.

²³Bu dönemlerle ilgili daha detaylı bilgi için Bkz: Barthold, V. (1990) *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, trc. H. Dursun Yıldız, Ankara: ss. 274-280; Sevim, A., Merçil. E. (1996). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara; ss.18-24; Gubar. (1967). *a.g.e.*, s. 188.

Afganistan toprakları, 1747’ed Afgan devleti kuruluncaya kadar Timur iler, Hindistan’daki Baburiler ve İran’daki Afşar Türk hanedanlarınca yönetilmiştir.²⁴

Afganistan’ın Tarihinde ilk kez 1747 yılında Ahmed Şah Durani tarafından Kandahar’da temelini atan Afganistan devletinin temeli atılmıştır. Afganistan bu ismini 1747’de bağımsız devlet olarak Ahmet Şah Durani’nin kendisini kral ilan etmesiyle almıştır.²⁵ Ahmed Şah Durani 1761’de Hindistan’ın Delhi şehrinde Timur oğullarını egemenliği altına alarak büyük bir krallık kurmuştur. Ahmet Şah Durani, İran Şahi Nadir Şah’ın ölümünden sonra ve Ahmet Şah Durani’nin hâkimiyeti altında bulunan Afganistan’a karşı İranlıların gösterdiği devamlı husumetten gittikçe huzursuz olmaya başlayınca, bir mektupla üç kişilik bir elçilik heyetini 1762 sonlarında Bağdat üzerinden İstanbul’a göndermiştir. Durani mektubunda, Osmanlı ile birlikte hareket ederek İran’ı ortadan kaldırmayı önermiştir. Ancak, Osmanlı Padişahı III. Mustafa, İran’la olan antlaşmaları gereği, bu mektuba ret cevabı vermiştir.²⁶

Afganistan topraklarında 19. asrın ilk yarısında, Hindistan üzerinden gelen İngilizlerin saldırısı ile (1839-1842) ilk İngiliz-Afgan savaşı patlak vermiştir. Bu çerçevede Afganistan’ın kuzey komşusu olan Rusya, kendisini büyük bir tehdit olarak gördüğü için, İngilizlerin önünü kesmek amacı ile 1879’da Afganistan’a doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu arada İngilizlerle ikinci İngiliz-Afgan savaşı yaşanmıştır. Çarlık Rusyası ile İngiltere’nin ortasında sıkışan Afganistan toprakları, 1880 yılında iki İmparatorluk arasında tampon bir bölge olarak ilan edilmiştir. Bir süre sonra 1887 yılında Afganistan’ın kuzey sınırları, Çarlık Rusyası ve İngiltere himayesindeki Afganistan devleti tarafından bugünkü sınırlar olarak belirlenmiştir. 1919 yılında Habibullah Han’ın ölümünden sonra yerine, oğlu Amanullah Han geçmiştir. Afganistan Kralı Amanullah Han, Hindistan’daki İngiliz valisine bir mektup

²⁴ Timur iler döneminde bugünkü Afganistan ilim, kültür ve sanat açısından en parlak dönemini yaşamıştır. Detaylı bilgi için Bkz. Avaz, Ç. (1990). *Emir Timur Cengnaması*, Taşkent, s 5; M. Saray, (2002). *a.g.e.*, s. 23.

²⁵ Büyük Coğrafya Ansiklopedisi, Genel Yayın yönetmeni: Tanju Gökçel, “*Afganistan*”, Gelişim Yayınları İstanbul 1981, C.VIII, s. 2116.

²⁶ A. Arzu, (2002). *Çegunagi Huviyet-i Milli-yi Afganistan*. Tahran: Yayın yeri yok, ss. 14-18.

göndererek Afganistan'ın bağımsızlığını istemesi, üçüncü İngiliz-Afgan savaşının başlamasına neden olmuştur.²⁷

Ayrıca Afganistan, kara hâkimiyet kuramında dünya hâkimiyetini sağlayabilmek için bir şart olarak görülen “Merkez Bölge”nin güneyinde, bu ülkenin, Asya'daki önemli konumundan ötürü, İngilizlerin “Asya'nın Gözetleme Kulesi” olarak adlandırdıkları Afganistan, Orta Asya ile Güney Asya arasında geçiş kapılarından birisidir.²⁸

Afganistan'ın 20.yüzyılın sonunda bu derece dünya gündeminde olması ve bölgede yaşanan çatışmalar altında Orta Asya'nın doğalgaz ve petrolünün paylaşılmasının yanında, çıkan enerjinin dünyaya aktarımı için gerekli boru hatlarının yapım mücadelesi de vardır. Bu nedenle bölge zenginliklerinden çıkar sağlama çabaları bu coğrafyada yeni Büyük Oyun'u ortaya çıkarmıştır.²⁹

Alternatif taşıma güzergâhları Afganistan'ın geçtiği Hazar Havzası olmaktadır. Bu güzergâh dünya kamuoyunun gündemine 1991'de SSCB'nin dağılması sonrasında girmiştir. Bölge kaynakları her ne kadar Azerbaycan petrolü ve Türkmenistan gazı başta olmak üzere, Sovyetler döneminde de önemli kaynaklar olarak bilinse de, bu kaynaklar SSCB tarafından daha çok Doğu Blok'u içinde kullanılmaktaydı ve dünyanın diğer bölgelerine aktarılması söz konusu değildi.³⁰

ABD Enerji Enformasyon İdaresi'nin Aralık 1998 tarihli raporuna göre, Hazar bölgesinde “İspatlanmış Üretilbilir Petrol Rezervleri” 16 ile 32,5 milyar varil olup, bu miktar ABD'nin rezervleri ile baş başadır. Bu rezervler (235 milyar varil) de hesaba katıldığında, bölgenin petrol rezervi, ispatlanmış üretilbilir dünya petrol rezervlerinin %24-26'sına karşılık gelmektedir.³¹ Hazar bölgesi doğal gazı da ispatlanmış ve olası gaz rezervleri birlikte dikkate alındığında, 16-19 trilyon m3 olarak tespit edilmiştir. Bu da günümüzün üretilbilir dünya gaz rezervlerinin %11-

²⁷ M. M. Sıddik Farhang, (1993). *Afganistan der Panc-, Ahir*. Meşhed, I. C.,ss. 398-410.

²⁸ İrfan Kaya, Ülger, 1999, “*Taliban: Afganistan'da Pax American'ın İslamcı Militanı*”, Avrasya Dosyası, Sonbahar-Kış 98-99, Cilt 4, Sayı 3-4, ss. 95-96.

²⁹ Raşid, *a.g.e.*, s. 9.

³⁰ İrfan Ülkü, 2002, *Moskovo'yla İslam Arasında Orta Asya*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, ss. 39-41.

³¹ Ertan, Efegil, 2000, “*Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye*”, Avrasya Dosyası Yaz Cilt 6, Sayı 2, ss. 189-190.

12'dir. 1999 yılı itibariyle Hazar Havzası ülkelerinin ispatlanmış ham petrol ve doğal gaz rezervleri bakıldığında, ham petrol rezervleri açısından Kazakistan'ın doğal gaz rezervleri açısından ise Türkmenistan'ın en zengin ülkeler olduğu görülmektedir. Yapılan tahminlere göre 2010 yılında Orta Asya ve Azerbaycan'dan 100 milyon ton petrol ve 100 milyar m³ doğal gazı edilebilecektir. Bu petrol ve doğal gaz ihraçları için boru hatları projeleri geliştirilmesi gerekmektedir.³²

Afganistan bu havzanın tam geçiş noktasındadır. Hazar havzasındaki kaynakların dünyaya aktarılması için önerilen 5 ana boru hattı vardır. Bunlar Kuzey (Rusya), Güney (İran), Doğu (Çin), Batı (Gürcistan, Türkiye), ve Güneydoğu (Pakistan) hatlarıdır. Bu hatlar içerisinde, Hazar Havzasında bulunan en büyük rezerve sahip Türkmenistan'a ait gazın ve petrolünün, Afganistan üzerinden Pakistan'a ve Hindistan'a taşınmasını öngören hat "Güneydoğu Hattı"dır. Günümüzde doğal gaz ve petrol talepleri açısından en büyük pazarın gelişen Asya'da olması, Afganistan'ı, zengin enerji kaynakları ile "en büyük pazarı" arasında stratejik geçiş yolu yapmaktadır. Son yıllarda Afganistan topraklarında sormakta olan çatışmaların başlıca sebeplerinden birisinin, bu gerçek olduğu görülmektedir.³³

Afganistan kendisi yeterli miktarda enerji ve doğal kaynaklara sahip olmasa bile, yıllar boyunca ülkede devam eden kargaşa ortamı nedeniyle, yeterince söz konusu kaynakları değerlendirememiştir.³⁴ Bunun yanında zengin Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarına yakınlığı nedeniyle de önem arz eder görünmektedir. Bundan dolayı bu enerji kaynakları uluslararası piyasaya sormak için Afganistan kara yoluyla bu özeliğe sahiptir.

Afganistan 1950'lerin ortasında planlı kalkınmaya yöneldiğinde yalnız çağdaş ekonomik etkinler için gerekli kurumlardan değil, aynı zamanda temel yönetsel ve teknik kadrolardan da yoksundu. 1956'dan sonra ülke ekonomisinde 5-7 yıllık bir dizi merkezi planla yönlendirilerek yoğun dış yardımdan yararlandıysa da, 1979'da

³² Yardım, Gökhan, (Botaş Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdür), "*Kafkasya, Hazar Petrolleri ve Doğal Gazları ile İlgili Projelerin Mevcut Durumları ve Türk Ekonomisine Etkileri*", konulu konferans metni, Harp Akademileri, İstanbul, 13 Aralık 2000.

³³ İsmail Hakkı İşcan, 2002, "*Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye*", Avrasya Etüdleri, Sayı 22, ss. 87-116.

³⁴ Erhan, *a.g.m.*, s. 1.

(GSMH) 2.8 milyar doları kişi başı milli gelir 220 doları aşamıyordu³⁵. 2006 yılında bakıldığında (GSMH) 7,330 dolar kişi başına gelir 295 dolardır.³⁶ Afganistan para birimi Afgani'dir. 2009 yılında ise ülke (GSYİH) 14,020 dolar, kişi başına gelir 500 doları göstermektedir.³⁷

1.3. Etnik Yapısı

Yüzyıllarca, pek çok devletin istilasına maruz kalan Afganistan, çeşitli etnik gruplardan oluşmaktadır. Bu nedenle Afganistan ulusunun oluşumunu geciktiren yoğun bir etnik ve kültürel karışım vardır. Bu etnik grupların en önemlilerini, Peştunlar, Tacikler, Türkler ve Hazaralar oluşturmaktadır.

Bugün Afganistan'ın nüfusunu meydana getiren halkın etnik yapısı oldukça karışık görünmektedir. Bu karışık etnik yapı neticesinde Afgan ulusunun oluşumu çok sıkıntılıdır. Ülke, bilinen anlamda üniter bir devlet değildir. Burada asırlar boyunca hiçbir tam olarak bir ulusa ait olma duygusu ortaya çıkmamış ve bir ulustan söz edilmemiştir. İnsanlar kendisini, ait olduğu etnik boy veya aşiret ile tanımlamışlardır.³⁸

1.3.1. Peştunlar

18.yüzyılın ortalarında Nadir Şah Afşar'ın ölümüyle Afşar ve Baburi hanedanının dağılmasından sonra 1747 yılında Ahmad Şah Durani liderliğinde ilk defa siyasi, birlik oluşturan ve etkinlik kazanan Peştunlar, bir süre sonra ülkenin büyük bir kısmen hâkim olmuşlardır. 19. Yüzyılda Afganistan, coğrafyası İngiliz ve Çarlık Rus İmparatorlukları arasında Peştunların hâkimiyetinde tampon bir devlet olarak ilan edilmesi ile Peştunlar ülkenin tamamına dağılmışlardır.³⁹ Afganistan'ın en büyük etnik gurubunu teşkil eden Peştunların kökeni kesin olarak ifade edilecek olursa, anayurtları olan Sind Nehri Himalaya ve kuzey Hindistan bölgesinden Afganistan'a geldikten sonra ilk olarak Gazneliler döneminde günümüzdeki ülke

³⁵ *İnönü Ansiklopedisi*, C. 1. s. 169.

³⁶ İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Araştırma Şubesi, *Afganistan Ülke Raporu*. 2007, s. 1.

³⁷ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Afganistan Ülke Bülteni*, Haziran, 2011. s. 5.

³⁸ Abdulfafur. Arzu, 2002, *Çegunagi Huviyet-Milli Afganistan*, Tahran, s.18-20.

³⁹ Erol. M. Seyfettin, ve Fazıl, A. Burget, 2001, *Afganistan Özbekleri*, Avrasya Dosyası, Sonbahar, Cilt 7, Sayı 3, s. 105.

coğrafyasının güney ve güneydoğu bölgeleri ile 18-19 yüzyıllarda yavaş yavaş bugünkü Afganistan kuzey bölgelerine yerleştirilmişlerdir.⁴⁰ 1920’li yıllarda Peştunlar ülkenin kuzey ve kuzeydoğudaki Türkistan ve Katagan bölgelerine yerleştirildiği bilinmektedir.⁴¹

Afganistan’da Peştunların yoğun olarak yaşadıkları bölgeler güney, güneydoğu ve güneybatı bölgelerdir. Peştunlar çoğunlukta Sünni mezhebi ve bir kısmı da Şii mezhebi de mensubudur.⁴² 2004 yılı tahminlerine göre ülke nüfusunun %42’sini oluşturan 12 milyon Peştun, birçok alt guruptan oluşmaktadır. En büyük olanları Düraniler ve Galzaylar’dır. Ülke dışında Pakistan da 14 milyon Peştun olduğu bilinmektedir.⁴³ 1747’den itibaren siyasal olarak ülkede hâkim olan Peştunlardır. 2014 yılından itibaren ülkenin Cumhurbaşkanı Muhamed Eşref Gani'dir.

1.3.2. Türkler

Afganistan’da ikinci büyük etnik gurubu Türkler oluşturmaktadır. Türkler ağırlıklı olarak ülkenin kuzeyi ve kuzeydoğusunda yaşamaktadır.⁴⁴ Ülkedeki Türk varlığı ve hâkimiyeti, bu bölgede M.S. 45-420 yıllarında egemenlik süren Kuşanlar’a veya onlardan önce bölgede bulunan Saka’lara kadar götürülebilir.⁴⁵ Bu iki devletin Türk olduklarının tartışmalı olduğu varsayımıyla, bölgedeki ilk Türk hâkimiyeti olarak Akhunların (Halaçlar) kabul edilmesi durumunda, M.S. 424 yılında Milli Afganistan devletinin kurulduğu 1747’ye kadar, kısa süreli istisnalar hariç, Afganistan’ın çeşitli Türk devletlerinin hâkimiyetinde kaldığı söylenebilir.⁴⁶

Türkler ülkenin büyük etnik guruplarından birisidir. Doğuda Vahan koridorundan batıda Herat’a kadar, Türklerin yaşadığı Afganistan’ın kuzey bölgeleri “Afgan Türkistan” olarak bilinir. Bu bölgede Hazar denizinden Kaşgar’a ürelerden Hindukuş dağlarına kadar uzanan Türkistan’ın doğal bir parçası olarak kabul edilmektedir. Afgan Türkistan’ın doğusu “Katagan”, batı bölüm ise “Türkistan” diye

⁴⁰ M. Siddik Farhang, *Afganistan der Panc Karn-Ahir*, Meşhed 1993, C. 1.s. 37.

⁴¹ Asadullah Valvalici, 2000, *Der Safahat-i Şemal-i Afganistan Çimegozeşt*, Peşaver, ss. 124-128.

⁴² Dursun, *a.g.m.*, s. 50.

⁴³ Esedullah. Oğuz, 1998, *Afganistan*, İstanbul: Cep Kitaplar Yayınları, s. 36.

⁴⁴ M.Saray, 2002, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁵ Enver. Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Sevinç Matbaası Yayınları, Ankara, 1973, s. 28.

⁴⁶ E.Oğuz, 1998, *a.g.e.*, s. 39.

adlandırılmaktadır. Bu coğrafyada at koşturan Türk boyları olan Akhunlar, Gazneliler, Göktürkler, Selçuklular, Timuriler, Şeybaniler, Harzemşahlar ve Avşarların izlerine rastlanmaktadır.⁴⁷ Ülkenin en kalabalık Türk boyları Özbekler ve Türkmenlerdir. Bu iki gurup Türkler yoğun olarak yaşadıkları kuzey ve kuzeydoğu bölgelerindeki Türk boyları kendi ulusal kimliklerini korumuşlardır. Ancak diğer bölgelerde yaşayan Türk boyları ise o bölgede çoğunlukta olan başka etnik grup nedeniyle arasında asimile olmuşlardır. Bunların en önemlileri, Afşarlar, Aymaklar, Bayatlar, Kızılbaşlar ve Kalaçlar'dır.⁴⁸ Ancak bu Türk boyları arasında çok az olmak üzere Kazaklar ve Kırgızlar ülkenin kuzey bölgesinde kendi lehçelerini muhafaza etmişlerdir. Diğer gruplar ise farklı bölgelerde yaşayarak bazıları Özbek Türkçesi ile konuşurlar, ama büyük bir kısmı, çoğunlukta olan etnik grupların etkisi ile kendi dillerini kaybetmişlerdir.

Ülkenin ikinci büyük etnik grubu Türkler teşkil etmektedir. Türklerin nüfusu %14'ini (Özbekler, Türkmenler ve Aymaklar) olup, 5-6 milyona yaklaşmaktadır. Büyük çoğunluğu tarım, hayvancılık, ticaret el sanatları ve halıcılık yapan Türk boyları Afganistan'ın ihracatında büyük payları vardır. 1992'den beri kuzeydeki etkili güç odakları kontrol eden General Abdürreşit Dostum⁴⁹, 2014 yılında Devletin Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak halk tarafından seçilmiştir.

1.3.3. Tacikler

Afganistan'ın bir başka kalabalık etnik grubunu teşkil eden Taciklerin, bu ülkede çok eskiden beri yaşadıkları bilinmektedir. Bazı anlatılanlara göre Taciklerin kökeni hakkında Türk olduklarını ve sonradan dillerini kaybettiklerini söylerken.⁵⁰ Bazı araştırmacılar Taciklerin Arap oldukları hususunda fikir yürütmektedir.⁵¹ Ancak Taciklerin kendileri ise Fars kökenli bir kavim olduklarını öne sürmektedirler.⁵² Afgan Tacikleri çoğunlukla Kabil'in kuzeyindeki Penşir vadisinde, Parvan'ın kuzey

⁴⁷Burget, *a.g.m.*, s. 106.

⁴⁸ Akhun devletinin kurucuları olarak bilinen Kalaç Türklerinin Glzay/Galcay, şeklinde hala Afganistan'da yaşadığı bilinmektedir. Konu ile ilgili Bkz. Laszlı Rasony. 1993, *Tarihte Türklük*, Ankara, ss. 65-74, K. Rai Barlas, *Afgan Kabilelerinin Türklük ile Alakaları, Abdaliler, Eftalitler (Ak-Hunlar)in Torunu mu?* Türk Kültürü Sayı 278, Haziran 1986, s. 367.

⁴⁹ Fuat Bozkurt, "Afganistan Türkleri", Toplumsal Tarih Dergisi, C. 8, Sayı. 46, 1997, s. 38.

⁵⁰ Ergeş Uçkun, *Tacikmi, Tacik mi?* NJ. 1993, s. 18.

⁵¹ M. Saray, 2002, *a.g.e.*, s. 13.

⁵² Arzu, 2002, *a.g.e.*, ss. 13-18.

ve kuzeydoğusunda, Hindukuş dağlarının kuzeydoğu kısımlarında bulunan Takhar, Bedahşan ve Baglan ile Samangan'da ve bir kısmı Herat çevresinde yaşamakta olup çoğunluğu Sünni Müslümandır.⁵³ 2004 tahminlerine göre nüfusları 7,7 milyondur. Hint-Avrupa dillerinde İran ailesine ait bir dil olan Darıca konuşurlar.

1.3.4. Hazaralar

Bu etnik grup Afganlılardan oldukça farklı olup, büyük çoğunluğu Şii Müslüman olan Hazaraların Türk-Moğol karışımı bir kavim oldukları öne sürülmektedir.⁵⁴ Hazaralar Darıca konuşur yoğun olarak ülkenin merkezi dağlık kesiminde bulunan "Hazaracat" bölgesinde yaşarlar. Bu kavim son dönemlerde kendilerinin Türk kimliğine mensup olduklarını söylemektedirler.⁵⁵ Ancak bazı bölgelerde yaşayan Hazaralar, Karluk ve Türkmen Hazara olarak bilinmektedirler.

Afganistan'da yaşayan Hazaralar, ülkede etnik bir konuma gelmeleri için maddi ve siyasi açıdan İran tarafından desteklenmektedirler.⁵⁶ Tahmini nüfusları bugün yaklaşık 2,6 milyondur. Bu nüfus toplam nüfusun %9'una karşılık gelmektedir.⁵⁷ Aşiret yapıları nispeten güçlü olan Hazaralar arasında çoğu zaman mezhep ön plandadır.

1.3.5. Diğer Etnik Gruplar

Afganistan'da yaşayan bu büyük etnik grupların yanında daha küçük ve dağınık grupların varlığı da bilinmekte olup, bu etnikler kendilerine has bir bölgede yaşayan Nuristaniler, Araplar, Peşailer, Beluçlar, ve Sığıniler vardır. Fakat bunların büyük bir kısmı kendilerine has bölgelerde yaşamakla birlikte, az bir kısmı da ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşamaktadır.⁵⁸

Afganistan birçok etnik grubu bünyesinde barındırmış olmasından dolayı, 5 bin yıllık bir kültür mirası vardır. Ancak ülke bütünüyle dışa kapalı olduğu için 16-20.

⁵³Farhang, 1993, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁴Erol ve Burget, *a.g.m.*, s. 106.

⁵⁵Bu bilgiler, farklı Hazara adamları ve siyasetçileri ile yapılan kişisel görüşmelere dayanmaktadır. Bkz. Kalafa-Kayani, *İsmaili Hazara Türklerinde Halk İnançlar Yol*, Sayı. 15, Ocak, Şubat 2002, ss. 106-110.

⁵⁶Dursun, *a.g.m.*, s. 51.

⁵⁷Burget, *a.g.m.*, s. 106.

⁵⁸Arzu, 2002, *a.g.e.*, s. 18.

Yüzyıl arasında geçen zamanda güzel sanatlar, edebiyat, mimarlık vs. alanlarda çok az ürün verebilmiştir. Son araştırmalara göre ülke nüfusunun %75'i tarımla, %13'ü hayvancılıkla, %12'si ticaret, esnafılık, sanayi, işçiliği, memurlukla ve %13'ü ise göçebe olarak hayat yaşamaktadırlar.⁵⁹

⁵⁹ Mary Louise Clifford, *Serzemin ve Mardom-i Afganistan*, M. Asadi(Far. Çevr.), Tahran, 1993, s. 69.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ: 1919-1927 YILLARI

2.AMANULLAH HAN DÖNEMİ TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ

2.1. Amanullah Han'ın Tahta Çıkışı ve Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı

Kral Amanullah Han⁶⁰19. yüzyılın ilk yarısından sonra ülke yönetimi Dost Muhammed Han tarafından sağlanmış ancak Dost Muhammed Han döneminde Kuzey Hindistan, Afganistan birliğini zayıflatmasına girmiştir. İngiltere'nin Hindistan'a yönelik hâkimiyet çabaları da Dost Muhammed Han döneminde başlamıştır. İlk Afganistan ve İngiltere ilişkileri, Kuzey Hindistan Bugünkü Afganistan ve Pakistan arasında bulunan Durand Hattı sorunu çözümünde İngiltere hakemliği ile olmuştur. Bunun ardından 1839-1842 yılları arasında süren ilk İngiltere ve Afganistan savaşı patlak vermiştir. Afganistan, İngiltere'nin işgaline maruz kalmasına rağmen, Dost Muhammed Han 1863'te Kabil'e dönerek tekrar ülke birliğini sağladı. 9 Haziran 1863 tarihinde Dost Muhammed Han vefat etmesi ile ülke iktidarı tekrar kargaşa mücadelesine sürüklendi. 1868'de Şir Ali Han'ın Afganistan'ın iktidarını ele geçirmesiyle bu mücadele duruldu. O zaman Çarlık Rusyası, Türkistan'ın işgali nedeniyle, Afganistan ve İngiltere ile bir ittifak yaptı. Şir Ali Han gerek kendi iktidarını sürdürürebilmek gerekse Çarlık Rusyası hududunu güvenlik altına almak için İngiltere'den yardım istedi. İngiltere, Çarlık Rusyası'nın güneye doğru yayılma politikasını izlemekteydi. Bu nedenle Çarlık Rusyası

⁶⁰Kral Amanullah Han, 1892 yılında Afganistan'ın Pagman şehrinde doğdu. Babası Kral Habibullah Han, 20 Şubat 1919'da bir suikastla nedeniyle öldürüldüğünde, Kabil'de kral naibi olarak bulunuyordu. Amcaları Serdar Nasrullah Han ile İneyetullah Han'ın karşı koymalarına rağmen, Amanullah Han kendini Kral ilan ettirmeyi başardı. Amanullah Han tahta çıktığında 27 yaşındaydı ve altı yıl önce Mahmud Tarzi'nin kızı Süreyya ile evlenmişti. Sırac-ül-Ahbar ideolojik okulunda siyasi eğitim aldı. Annesi Ulya Hazret-i Sırac-ül-Havatin, Amanullah'ın siyasi ideolojilerle yetişmesinde büyük rol oynadı. Kral Amanullah Han, Habibullah Han'ın, harbiye okulunda eğitim gören ve orduyla yakın temas içerisinde bulunan tek oğluydu. İngiliz karşıtı olan Kral Amanullah Han, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Alman heyetiyle ilişki kurarak İngilizlere karşı savaş gurubuna katıldı. Reformcu gençlerin yanı sıra muhafazakâr gençlerin de bulunduğu bu grubun başında Habibullah Han'ın kardeşi Naibu-saltana vardı. Kral Amanullah Han'ın bu gruba kurduğu geçici ittifak babası Habibullah Han'ın ölümüyle son buldu. Ancak o, annesi ve amcasının yardımlarıyla, kabile reisleri ve dini liderlerin önünde büyük önem kazanmış oldu. Bkz. Mir Muhammed Siddik Ferhang, 1993, "Afganistan der penç Karn-ı Ahir", Cilt. III, Afganistan İslami Birlik Komisyonu, Kabil, s. 541.

Afganistan üzerinden güneye inmesine önlem almak isteyen İngiltere, Temmuz 1880 tarihinde imzaladığı bir antlaşma ile Afganistan'ı himayesine almıştır.⁶¹

1878-1880 yıllarında ikinci İngiltere ve Afganistan savaşı patlak verdi, Ayrıca 1879'da Şir Ali Han'ın ölümünden sonra yerine Yakup Han geçtiyse de kısa bir süre sonra ülkenin iktidarını Abdurrahman Han ele geçirdi. Bu mücadele sonucunda ülke büyük çapta hasar gördü ve milli birlik zayıfladı. Abdurrahman Han'ın 21 yıl süren iktidarı 1901 yılında sona erdi ve vefat etmesinden sonra yerine oğlu Habibullah Han geçti. Habibullah Han'ın vefatından sonra ülkede reformcular ile gelenekselciler arasında bir iktidar mücadelesi yaşandı. Reformcu gruba liderlik eden Habibullah Han'ın oğlu Amanullah Han, diğer gruba liderlik eden ise Nasrullah Han, Habibullah Han'ın kardeşi idi. Amanullah Han, Barekzeyler tarafından 21-22 Şubat 1919 tarihinde Kabil'de Afganistan Kralı olarak ilan edildi. Nasrullah Han ise Habibullah Han'ın suikastı nedeniyle tutuklandı daha sonra hapiste öldü.⁶²

Amanullah Han'ın tahta çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf devletleri tarafından yenik sayılması ve Müslümanlar için kutsal sayılan yerlerin İngiltere tarafından işgal edilmesi ve Hıristiyan güçleri İslam'ın yok edilmesini amaçladığına inanan ve Halife'nin cihat çağrısına uymayan Afganlar arasında hayal kırıklığı İngilizlere karşı artan bir düşmanlık hâkimdi. Aynı zamanda Afganistan halkı çoğunluk olarak Habibullah Han'ın, Birinci Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlığının karşılığında ülkenin bağımsızlığını alamadığı için ve Hindistan ile olan sınır bölgesindeki kabilelere ilişkin somut sonuçlar elde etme fırsatını kullanamadığına inanıyordu. Öte yandan Afganistan halkı ülkede yardım adına eski politikasına dönmekten çekinmeyen İngilizlerin samimiyetine hiçbir zaman güvenemezdi. Hindistan'daki birlikleri tarafından, gözdağı vermek için kuzey batı ülke sınırlarına düzenlenen seferler nedeniyle Afganistan halkının, İngilizlere karşı düşmanlığını korumaktaydı.⁶³

⁶¹ Halil, Bal, 2002, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri" *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, s. 244.

⁶² Carac, Arni. C. (1997). *Afganistan Güzergâh Kışver Guşayan*. (Ç. İlmi ve H. Hala). Peşaur: Miyvend Yayınları, s. 13.

⁶³ Chakravarty, S. 2002. *Afghanistan and the Great Game*. Delhi, s. 221.

Amanullah Han 28 Şubat 1919 yılında taç giyme töreninin ilk konuşmasında halka şöyle seslenmiştir: “Afganistan özgür ve bağımsız olmak zorundadır; Başka egemen devletlerin sahip olduğu haklara sahip olmalıdır”.⁶⁴ Amanullah Han’ın ilk eylemlerinden biri, Hindistan’ın Genel Valisi Lord Chelmsford’a babası Habibullah Han’ın ölümünden ve kendisini de tahta çıktığından haberdar ettiği bir mektup yazmak olmuştur. Amanullah Han yazdığı mektupta ülkenin “Bağımsız ve Özgür” olduğunu ifade ederek, Hindistan ile karşılıklı ticaret alanında antlaşma yapmaya da hazır olduğunu belirtmiştir. Kral Amanullah Han zaman kaybetmeden yönetim alanında reformları başlatmıştır. Abdül Kuddus Han’ın Başbakan ve Mahmut Tarzi’nin Dışişleri Bakanı olarak yer aldığı bir hükümet kurulmuştur.⁶⁵ Amanullah Han, Afganistan’da tam denetim sağladıktan sonra ülkenin tam bağımsızlığını elde etmeyi amaçladı. Amanullah Han, Hindistan’ın Genel Valisi Lord Chelmsford’a yazdığı ve bağımsızlık vurgusu yaptığı mektuptan sonra, İngilizler ülke bağımsızlığını istemeyince, bağımsızlığı sağlamanın en iyi yolunun askeri çözüm olduğu sonucuna vardı.⁶⁶

Amanullah Han, 3 Mart 1919 tarihinde, Hindistan’daki İngiltere saltanat naibi Lord Chalsford’a gönderdiği mektupta, Afganistan ve İngiltere arasında 1905 yılında imzalanan antlaşmanı yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini yazmıştı. Buna göre Afganistan hükümeti, her iki tarafın eşit haklara sahip olacağı yeni bir sözleşme imzalamaya hazır olduğunu bildiriyordu. Afganistan hükümeti bu öneriyi sunduktan sonra İngiltere’nin cevabını beklemeden, siyasi tutumunda özgür olduğunu savunarak, Rusya’ya elçi gönderdi ve siyasi ilişkide bulunmak istediğini bildirdi. Böylece Sovyetler, 27 Mayıs 1919 yılında yayınladığı bir bildiriyle, Afganistan’ın bağımsızlığı tanıyan ilk devlet oldu.⁶⁷ İngiltere hükümetinin Amanullah Han’a gönderdiği mektupta Afganistan’ın bağımsızlığından söz edilmiyordu. Belki de İngiltere ülkenin bağımsızlığını tanıma niyetinde değildi. Bu sebeple Afganistan halkı ülke bağımsızlığını kazanmak zorundaydı, Hindistan, Afganistan’ın yanında

⁶⁴ L. Adamec, 1967, *Afghanistan 1900-1923 A Diplomatic History*. California: University of California Press, Los Angeles, s. 111.

⁶⁵ Nazaruf, H. 1978. *Dayirtalmarif Tacik*. C. 1, Doşanbe: Tacikistan Devlet Matbası, Yayınları, s. 164.

⁶⁶ A. Saikal, 2004, *Modern Afghanistan: A History of Struggled Survival* I.B., Tauris & Co Ltd., London, s. 62.

⁶⁷ Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 756.

yer almasıyla 3 Mayıs 1919'de Afgan ordusu üç koldan İngilizlere saldırdı. Birinci Dünya Savaşı'nda yorgun düşen İngiliz ordusunun yenilgiye uğraması sonucu, İngiliz hükümeti barış masasına oturmayı kabul etti. Bir ay süren savaşın ardından 3 Haziran 1919'de ateşkes ilan edildi.⁶⁸

2.2. Amanullah Han Dönemi ve İngiliz-Afgan İlişkileri

1809-1914'de İngiltere ve İran ile yapılan antlaşmaları, İngiltere ve Afganistan antlaşmalarının geçerliliğini ortadan kaldırılmasına neden olmuştur. 1914 yılında İngiltere hükümeti Wellesley'in, İran'ı Hindistan işgaline karşı ilk politikasını benimsemiştir. Çünkü İran müttefik olarak kaldığı müddetçe, Avrupa ülkeleri Orta Asya ulusundan entrikalardan korkacak bir şeyi kalmazdı. Bunu sonucu başta askeri başarılar olmak üzere Çarlık Rusya'ya Osmanlı Devleti ve İran üzerinden önemli politik ve ekonomik kazanımlar getirecekti. 1828 yılında İran ile yapılan Türkmen Çayı Antlaşması ve 1829 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan Haydarpaşa Antlaşması bu antlaşmaların her ikisi de bu kazanımları meşrulaştırmıştır. İngiltere'nin bu politikası, Afganistan ve İran'a karşı değişikliğe yol açmasına neden olmuş, bu da İngiltere Valisi Lord Ellenborough Çarlık Rus Ordusunun Afganistan'a Hindistan'ın içine ilerleyebileceğine ikna olmuş ve ilk Çarlık Rusya tehdidinin askeri olmaktan ziyade politika ve ekonomik olacağını hissetmiştir.⁶⁹ Öte yandan İngiltere, Afganistan ve İran ilişkilerini normalleştirmede ve İngiltere-İran'la yapılacak bir ticari antlaşmaya başarısız oldu. İngiltere Afganistan'dan tavizler koparmadığı halde bölgeye yönelik askeri tedbirler alınmaya başladı.⁷⁰

İran, Afganistan'ın Herat Vilayetinin İran'la sınır olma nedeniyle, Herat üzerindeki kuşatmayı kaldırmaya ve Afganistan'la ilgili dokunulmazlık politikasını kabul ettirmeye zorladı. Aynı halde Hindistan'daki otoriteler dostluk ilişkileri geliştirmek için Afganistan tahtına tekrar Şah Şüca'yı getirdiler. Şah Şüca da İngilizlerin istediklerini fazlasıyla yerine getirerek, bölgedeki kontrolü tekrar sağladı. Öte yandan St. Petersburg'daki temsilcileri vasıtasıyla Çarlık Rusyası'nı baskı altına

⁶⁸ Calalabad, Paktiya ve Kandahar'dan harekete geçen Afganlar İngilizleri hiç beklemedikleri hazırlıksız savaşla karşı karşıya bırakmıştır. Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 758.

⁶⁹ Moon Penderel, *The British Conguestand Dominion of India*, London, 1989, ss. 552-559.

⁷⁰ V. Gregorian (1969), *The Emergence Of Modern Afghanistan: politics of Reform and Modernization 1880-1946*. Stanford: University. ss. 99-100.

alan İngilizler, onlardan Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı herhangi bir girişimde bulunmama güvencesi aldılar. Herat yöneticisi Şah Kamran ile Ağustos 1839'de bir antlaşma yaparak Herat'ı yalnız İngiliz etkisi altına aldı.⁷¹ Ancak 1842'de Dost Muhammed Han iktidara gelmesi ile İngilizler, Afganistan'dan çekilmek zorunda kalarak, bu amaçlarına ulaşamadılar. Afganistan topraklarının bir kısmını Hindistan'ın denetimine geçirmek düşüncesi de suya düşmüş oldu. Sadece gelişmeler bununla sınırlı kalmadı. İngiltere Afganistan ile yeni bir politika yürütmek için bir süre daha çaba göstermek zorunda kaldı. Bu çabaların bir sonucu olarak 1855'te İngilizler ile Afganistan bir antlaşma imzalayarak ve 1857'de bunun bir diğer İngiliz-Afgan antlaşması takip etmiş oldu ve İngiltere hükümeti, Afganistan sahip olduğu yerlere saygı göstereceğini sözünü verdi.

Amanullah Han tahta oturduktan sonra İngiliz-Afgan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayacağını, dış ilişkilerde de bağımsız bir politika izleneceğini böylece Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerin kurulacağını duyurdu. Afganistan ile İngiltere arasındaki ilk mücadele 1919 yılındaki üçüncü Afgan-İngiliz savaşı olmuştur. Bir ay süren bu mücadeleyi Lord Chelmsfor Ağustos 1919'da Ravulpindi'de müzakere masasına taşıdı.⁷² Amanullah Han, İngiliz ilişkilerinin konusunda politika izlerken İngilizler arasında bir fikir ayrılığı oluştu ve bu fikir ayrılığına İngiltere erken farkına vardı. İngiltere ile 22 Kasım 1921'de yapılan kesin barış antlaşmasıyla da Afganistan bağımsızlığını kazandı.⁷³

2.3. Amanullah Han Dönemi ve Rus-Afgan İlişkileri

1917'de Çarlık Rusyası'nın yıkılışı ve Afganistan üzerindeki, Çarlık Rus baskısının ani kalkışı, yeni Afgan ve Rus hükümetleri arasındaki sıcak ilişkileri üçüncü Afgan-İngiliz savaşı sırasında ve sonrada Amanullah Han, İngilizlerin Hindistan'daki güç kaybetmesi nedeniyle, Ruslarla bu ilişkiyi sağlamıştır.⁷⁴ Sovyet Rusya Afganistan'ın İngiltere'ye bağımsızlık savaşı için teşvik edip etmediği bir yana, bu mücadele Sovyet Rusyası'nın çıkarlarına yararı olduğu kesindir. Bu da en

⁷¹ P. Moon, 1989, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 521.

⁷² R. H. Magnus, E. Naby, 1998, *Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid*, s. 41.

⁷³ Y. Hikmet Bayur, 1987, *Hindistan Tarihi*. (C. III) (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu, s. 532.

⁷⁴ L. B. Poullada, 1973, *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929: King Amanullah's Failure to Modernize a Tribba Society*. London: Cornell University. s. 228.

azından İngiltere'nin askeri gücünü meşgul etmiştir. Bu doğrultuda Amanullah Han, Mahmut Tarzi'nin yardımıyla ülkenin iç teşkilatını yeniden düzenlemiş ve İngilizler ile yapılan antlaşma sonrasında hızla ülkenin bağımsızlığının tanınması çalışmalarına girişmişti. Bu nedenle Muhammed Vali Han'ın Buhara, Taşkent ve Rusya üzerinden Avrupa'ya heyet olarak göndermişti.⁷⁵

Burada Afganistan'ın ülke bütünlüğü kazanması konusunda Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin katkısında bakılırsa İngilizlerin daha doğrusu İngiltere'nin Afganistan'a tam bağımsız ülke olarak tanımaması Afganistan ulusu gururunu derinden yaralamıştır. Ayrıca Kral Amanullah Han'ın doğrudan Kral George'la görüşmesi Hindistan'a bulunan İngiltere valisi tarafından reddedilmiştir. İngiltere Afganistan'ı kendi egemenlik alanında gördüğü nedeniyle Britanya Afganistan ile yaptığı ticari antlaşmadan dolayı protesto etti. Ayrıca ilk Türk-Afgan ittifakının 1921 yılında Moskova da antlaşmasının ikinci maddesi bağımsızlık ve sömürgeci konusunda büyük katkıda bulunarak her iki ülkeni de yanı Türkiye ve Afganistan saldırı ve doğu toplumların sömürülmesi siyasetini izleyen herhangi bir emperyalist ülke ve devlet tarafından yapılacak bir saldırıya karşı çıkacağı ifade edilmektedir. 1924 yılında Host ayaklanması nedeniyle İngilizler, Fransa ve Almanya'dan alınan silahların geçişini durdurdu. İngilizlerin sömürgeci politikasına Asya bölgesinde engel olan Sovyetler Birliği, Türkiye, İran ve Afganistan arasındaki antlaşmalardan rahatsızdı.⁷⁶

Afganistan Kralı Amanullah Han 1928 yılında gezide çıkıp, Hindistan'a ayak basmasında İngiltere'de bulunana Hindistan Genel Valisi bir hastalık bahane ederek Kralı selamlamak için Bombay'a gitmesini istemişti. Amanullah Han'ın İngiltere ziyareti sırasında İngiliz Kral iki gün Amanullah Han'ın yanından ayrılmamıştır. Aynı zamanda Kral Amanullah Han, Rusya ziyareti sırasında bakanlar tarafından karşılanırken Stalin bu görüşmelere katılmamıştır. 1921 yılında Moskova da ilk Türk-Afgan ittifak antlaşması imzalanmasından sonra İngiltere Afganistan'ın bağımsızlığın tanımıştır. Bu antlaşmadan sonra Afganistan ile Rusya ilişkileri önemli sonuç olarak göze çarpmakta iken 1928 yılında ikinci Türk-Afgan ittifakı anlaşmasında Türkiye ile Afganistan ilişkileri üst düzeye çıkarılıp Mustafa Kemal

⁷⁵Y.Hikmet Bayur, 1987, *Hindistan Tarihi* (C. III), ss. 532-536.

⁷⁶ İsmail Soysal, (1920-1945) *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt: I, Ankara, 1989, s. 26.

Atatürk Afganistan ve Afgan toplumunun gelişmesi ve iyiliğini istemekteydi ve Afganistan ile Rusya ilişkileri Kral Amanullah Han'ın döneminin ortalarına gelindiğinde (1928 yılında) aktif ve sıcak değildi. 1921 yılında ilk Türk-Afgan anlaşmasından hemen sonra Fahrettin Paşa ilk Ankara hükümetinin temsilcisi olarak Afganistan'a atanmıştır.⁷⁷

2.4. Amanullah Han Döneminin İlk Yıllarında Afganistan'ın Rusya ve Orta Asya'ya Bakışı

Çarlık Rusyası 1853-1856 Kırım savaşı yenilgisi sonrasında sıcak denizlere inmesine İngiltere ve Fransa'nın müsaade etmeyeceğinin farkına varınca Asya'da yayılmaya başlamıştır. İlk olarak da Türkistan'ın işgaline girişmiştir. Eylül 1920 yılında Moskova tarafından düzenlenen “Şark Milletler Kongresi” Azerbaycan'da Bakü' de toplandı Batı sömürgesi altında olan Asya halkları orada buluştular.⁷⁸ Bu Asya halkları içlerinde Asya bölgesinin uyanış tohumlarını taşıyorlardı. Her şeye rağmen, İngiltere bir sömürgeci olarak etkisini kaybetmekteydi. Kafkaslardan da geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bakü Kongresine Turan Birliğinin savunucusu ve İngiltere'nin düşmanı olan Enver Paşa'da katılmıştır. Bu görüşmeler Moskova için büyük bir fayda sağlayacaktı. Aynı zamanda Cemal Paşa'nın Afganistan'da faaliyetleri Amanullah Han'a güç katmıştır.⁷⁹

Amanullah Han'ın döneminin başlangıcında Rusya ile Afganistan sıcak ilişkilerine rağmen Orta Asya'daki Rusya ile Afganistan anlaşmazlığı biliyordu. Aynı zamanda Afganistan dış temsilcisi Mahmmud Tarzi, Çiçerin'e gönderdiği mektupta dolaylı bir biçimde Afganistan'ın Türkistan üzerindeki iddiasını ifade etmişti. Eylül 1919'da Leon Trotsky, Buhara, İran, Hive ve Afganistan'ın İngiliz destekli konfederasyonunu Rusya Türkistan'a yönelik tehdidinden bahsetmişti. Aynı zamanda Afganistan, Buhara ve Hive Hanlarına yardım etmekteydi. Afganistan'ın hedeflediği tutum Kabil'in baskın güç olduğu bir Orta Asya konfederasyonunun teşkil edilmesi ve böyle bir konfederasyon kuzeyden Rusya saldırılarına karşı bir

⁷⁷ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri., IV*, Ankara, 1991, s. 442.

⁷⁸ M. Saray, 2002, *a.g.e.*, s. 122.

⁷⁹ Alpay Kabacalı, (2001), *Hatıralar, Cemal Paşa*, İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları, s. 15.

tampon olurdu ve ülke kendi tutumuna bir az daha yaklaşmış olurdu.⁸⁰ Afganistan Buhara ve Hive Hanlarına Eylül 1920'de Kızıl ordu tarafından savaşa maruz kaldığı vakit onları desteklemek için ülke halkı bölgedeki Sovyet kontrolüne karşı direnmeye devam etmiştir. Kızıl ordu Buharayı ele geçirdikten sonra Afganistan, Rusya karşısı bir kamuoyu oluşturmaya başladı. Ancak 1921 yılında Afgan-Rus antlaşması yapıldık tan sonra bu gerilimlerin orta dan dan anı kalkmasına neden olmuştur.⁸¹

3. Türk-Afgan İlişkileri: 1919-1927: Yılları

3.1. Ülkenin Tam Bağımsızlığı

Afganistan Kralı Amanullah Han tahta çıkmadan önce 3 Mart 1919 tarihinde Hindistan'da bulunan İngiltere Genel Valisi Lord Chelmsford'a bir mektup yazarak Habibullah Han yani babasının suikastı ve tahta çıkışı ile ilgili bilgilendirdi. Ancak bu mektubun cevabı altı haftadan sonra 15 Nisan 1919 tarihinde Lord Chelmsford tarafından Amanullah Han'a ülke bağımsızlığı ile ilgili ifadelerini görmezden geldiğini ve İngiltere Hükümeti'nin yakın dostu olan Habibullah Han'ın ölümünden dolayı üzüntüsünü belirterek Kral Amanullah Han'a mektubu için teşekkür etti ve Hindistan'ın Afganistan ile ticari bir antlaşmaya hazır olduğunu belirtti. Amanullah Han 21-22 Şubat 1919 tarihinde Barekzeyler tarafından Afganistan, Kralı ilan edildikten sonra İngiltere bağımsızlık isteğini göz ardı etmeye karar verdikleri halde, Kral Amanullah Han bu hedefi gerçekleştirmek için başka yollar aramaya başladı. Bu nedenle 7 Nisan 1919 tarihinde Sovyetler Birliği Lideri Lenin'e bir mektup yazdı.⁸²

Sovyet Rusya Hükümeti 27 Nisan 1919 tarihinde yazmış olduğu cevabi mektubunda Afganistan halkının özgürleşmesini ve iyi niyet dileklerini paylaştığını vurguluyor ve diplomatik ilişkiler kurma önerisini kabul ediyordu. Üçüncü Afgan-

⁸⁰ Anthony, Arnold, 1985, *Afghanistan The Soviet Invasion in Perspective*, Hoover Institution Press, Stanford, s. 11.

⁸¹ Zeki Sarıhan, 2002, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*. İstanbul, Kaynak Yayınları, s. 86.

⁸² Afganistan, Kralı Amanullh Han İngiltere'den ülke bağımsızlığıyla ilgili olumlu cevap alamadığı için yalnızca SSCB'ye değil, Japonya ve ABD gibi ülkelere Diplomatik ilişkide bulunmaya çalıştı. Bkz, R.T. Stewart, 1973, *Fire in Afghanistan 1914-1929*, New York, ss. 46-47.

İngiliz savaşı bir ay sürdükten sonra Hindistan Hükümeti, Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Sovyetler Birliği ile diplomatik girişimleri yapılan görüşmelerini öğrendi. Öbür yandan İngiliz orduları dayanılmaz bir sığağa ve sağıksız koşullara maruz kaldı. Üçüncü Afgan-İngiliz savaşı, askeri alanından çok diplomasi sahasında kazanılmıştır. 5 Ağustos 1919 tarihinde İngiltere Hükümeti, İngiliz-Hint Hükümeti'nin ambargo koyarak Afganistan'ın resmi olarak tanınması da İngiltere'nin önemli bir politikası olmuştur. Ayrıca İngiltere Hükümeti Afganistan'ın dış işlerini kontrol etmeden yardım etmeyi de uygun bulmamıştır. 20 Temmuz 1919'da Ali Ahmet Han önderliğindeki bir Afgan misyonu barış ve ülke bağımsızlık şartlarını tartışmak üzere Ravalpindi'ye Sir Hamilton Grant ile bir araya gelerek ve 6 Ağustos 1919 tarihinde konferansın beşinci toplantısında İngilizlerin, Hindistan dışişleri Bakanı Sir Hamilton Grant, antlaşma metnini Afganistan tarafına teslim etti ve 8 Ağustos 1919 tarihinde Ali Ahmet Han bu antlaşmayı imzalayarak Afganistan gerçek anlamda bağımsızlık adımını atmış oldu.⁸³

Afganistan ve Afgan halkı açısından Ravalpindi Antlaşması, pek tatmin edici olmamıştı. Bu antlaşma, sınır ve bölge sorunlarının çözümünü getirmemişti. Afgan hükümeti başta Durand Hattı olmak üzere yapılan antlaşmada sınır tayinin iptal edilmesini istiyordu. Ancak Amanullah Han ülke bağımsızlığının bedeli olarak bunun kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşmada yer almayı ayrı bir mektupta, ülkenin artık “İç ve dış ilişkilerinde resmen bağımsız” olduğunu “Tüm önceki antlaşmaları hükümsüz kıldığını” gösteriyordu.⁸⁴ Amanullah Han, Afganistan'ın tam bir bağımsızlığını sağlamakla birlikte beraber ülke ve halkın medeniyet ve çağdaşlaşmaya ulaşmak için şüphesiz bu yolda yürümüş ve uluslararası sahnede itibari oldukça yükselmiştir.⁸⁵

Üçüncü İngiliz-Afgan savaşı, Afgan halkına yönelik büyük bir haksızlığı düzeltmek, bağımsızlıkla birlikte, sınırın her iki tarafında bulunan Peştun kabilelerinin yeniden birleşmesini sağlamak ve Hindistan ile olan eski sınırlarını

⁸³ Bu antlaşma Afganistan açısından önemli bir gelişme olup ve İngiltere'ye göre Afganistan'ı tam bağımsız bir ülke olarak tanınmasıdır. Bkz. S.K. Nawid, *Religious Responseto Social Chang in Afghanistan*, s. 56.

⁸⁴ Adamec, 1967, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁵ “Afganistan ve Hükümdarları”, *Serveti Fünun Dergisi*. C: 64, Ahmet İhsan Matbası, Ankara, 1928, s. 36.

yeniden oluşturmaya yönelikti. Ancak bu mücadele, sadece İngiltere'nin Afganistan üzerindeki dış politikalarında İngiltere'ye olan bağımlılığına son vermiştir. Bu mücadele aynı zamanda parçalanmış bir toplumun da bir milli devlete dönüşüm sürecidir. Ravalpindi antlaşmasının ardından Amanullah Han uluslararası onay ve destek sağlamak için çeşitli ülkelerde heyetler göndermiştir. Afganistan'ın bağımsızlığıyla ilgili dostane önerilerde bulunan ve 1919'da diplomatik ilişki kuran ilk ülke Sovyetler Birliği olmuş ve Türkiye, Fransa, Almanya, İtalya ve İran bunu takip etmişlerdir.⁸⁶

Bu politikalar sonucunda 1907'de imzalanan Rus-İngiliz antlaşmasında Afganistan aleyhine oluşan güç dengelerini yeniden kurmuştur. Bağımsız Afganistan, İngiltere'nin ve Sovyetler Birliği'nin aralarındaki bölgeye yönelik rekabetlerini birbirlerine karşı kullanma politikası izlemiştir.⁸⁷ Afganistan ile Sovyet Rusya ilişkilerindeki yaşanan gelişmeler, İngiltere'nin Afganistan'a yönelik yanlış politikalarını karşısında Afgan halkının hasasiyetinin, Bolşevikler tarafından doğru bir zamanlamayla kullanılmasının bir sonucuydu. Öte yandan, Rusya'daki Bolşevik Devrimi nedeniyle yaşanan gelişmeler özellikle gittikçe artan iç ve dış muhalefet de bu yakınlaşmada önemli rol oynamıştır.⁸⁸

Rawalpindi antlaşmasının imzalanmasından sonra, Afganistan ve İngiltere hareketlerini güvensizlikle izledi. Ancak bu güvensizliğin ardından 17 Nisan 1920 tarihinde Mussoorie Konferansı başladı ve bu Konferans 18 Temmuz 1920 tarihine kadar sürmüş ve memnun edici bir antlaşmaya varamadan sona ermişti. Bolşeviklerin Afganistan'a yönelik siyasetleri, İngilizlerin hiç de istemedikleri tavizleri vermeye zorlamıştı. Bu gelişmelerin sonucunda İngiliz-Afgan antlaşması 22 Kasım 1921 tarihinde ülkenin başkenti Kabil'de imzalandı. Afganistan'ın iç ve dış bağımsızlığını garantilemekten başka İngiltere ile Afganistan diplomatik ilişkileri değişimini sağlamış oldu.⁸⁹

⁸⁶Saikal, 2004, *a.g.e.*, ss. 63-64.

⁸⁷V. Gregorian, 1969, *a.g.e.*, s. 233.

⁸⁸P. Sykes, 1940, *A History of Afghanistan*, First published in London, Macmillan & Co., 1940, Reprint in New Delhi: Oriental, s. 367.

⁸⁹Seyyed Hassan Amin, 1993, *Law Reform and Revolution in Afghanistan*, Glasgow, s. 39.

3.2. Ankara'dan Afganistan'a İlk Temsilci ve 1921'de Türk-Afgan Antlaşması

Ankara hükümeti, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Sovyetler Birliği ile bir antlaşma yapmak için Moskova'ya gönderdiği⁹⁰ Bekir Sami başkanlığındaki Türkiye heyeti Moskova'da bulunduğu bu sırada Afganistan heyeti Muhammed Veli Han da Moskova'da bulunmakta idi. Dolayısıyla iki ülke heyetleri veya taraflar arasında 1921 yılı Mart 21 günü ilk Türk-Afgan dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalanmıştır.⁹¹

Aynı zamanda Amanullah Han'ın, Afganistan'da tahtı ele geçirmesi sonrasında, Türkiye'de Mustafa Kemal (Atatürk) milli bir lider olarak tarih sahnesine çıkıyor ve doğu ülkelerini müttefik seçiyordu. Bu ülkelerin içinde birisi Afganistan idi. Ankara yönetimi 1920 yılında bir takım çalışmalar yaparak, Azerbaycan ve Afganistan'da temsilcilikler açmıştır. 18 Ağustos 1920'da Abdurrahman Bey, Türkiye'nin, Afganistan temsilciliğine atanmıştır.⁹²

Abdurrahman Bey, Afgan asıllı bir subaydı. Abdurrahman Samadani adıyla da bilinir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında bazı Afganlar gönüllü olarak Türk ordusuna katılmışlardı. Abdurrahman Bey de bu gönüllülerden biriydi. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı ordusuna katılmıştı. Yıllardır Türk ordusunda subaylık yapıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın güvendiği bir adamdı. Kendisine TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Dışişleri Vekili Ahmet Muhtar Beyin imzalarını taşıyan bir güven mektubu verildi. Türkçe ve Fransızca olarak iki nüsha şeklinde kaleme alınmıştır.

18 Ağustos 1336 (1920) taşıyan belge aynen şudur:

“İTİMADNAME

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin milli ordusuna mensup zabitanan Abdurrahman Bey Afganistan hükümeti nezdinde mutemet mümessilimizdir. Tasdiken Ankara'da 1336 senesi-i hicriyesi

⁹⁰ A. Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 66. Ayrıca Türkiye'den Moskova'ya giden heyetler için Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, s. 117.

⁹¹ Türkiye heyetleri ile Afganistan Heyetleri'nin görüşmeleri için Bkz. Rıza Nur, 1993, *Moskova-Sakarya Hatıraları*, İstanbul, s. 96-97.

⁹² Milli Eğitim Basımevi. 1964. *İslam Ansiklopedisi*, C.4, s. 172.

zilhicesinin üçüncü tanzim kılınan işbu itimatname tarafımızdan imza ve mühür-i mumaileyh yedine ite kılındı.

Ankara, 18 Ağustos 1336 (1920)

Umuru Hariciye Vakili

Büyük Millet Meclisi Reisi

Ahmet Muhtar

Mustafa Kemal⁹³.

Afgan-Sovyet Antlaşması'nın imzalandığı sırada Bekir Sami Bey başkanlığında bir Türk heyeti de Moskova'da bulunmaktaydı. İslam ülkeleri arasında çeşitli paktlar yaparak, İngilizlere karşı blok oluşturmaya çalışan Rusya'nın ısrarıyla bir araya gelen Türk ve Afgan heyetleri, 1 Mart 1921'de Türk-Afgan İttifak Antlaşması'nı imzaladılar.⁹⁴ Antlaşmayı Afganistan adına Muhammet Veli Han imzalarken, Türkiye adına ise Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Dr. Rıza Nur beyler imzaladılar.⁹⁵

Yusuf Kemal Bey, Afganlılarla yapılan antlaşmayı meclise sunarken şu konuşmayı yapmıştır:

“Oraya gittik Muhammed Veli Han, Afganistan'ın istiklalini başka devletlere bildirmeye memur ve o devletlere istediği antlaşmaları yapmaya yetkili idi. Rusya ile yaptıkları antlaşma metnini imza etmek üzere idiler. Bir iki güne kadar Moskova'dan ayrılacaklardı. Biz bu fırsatı ganimet bildik. Kendilerine dedik, böyle arzular ortaya konmuştu. Bu arzular Büyük Millet Meclisi'nin ve bütün Türk milletinin isteğine tamamen uygundur. Onunla sizinle her vakit her şey imzalamaya yetkiliyiz ve hazırız. Kendileri de bir müsvedde getirmişlerdi. Onu karşılık arkadaşım Rıza Nur Beyefendi tarafından gördüğümüz antlaşma müsveddesi yapıldı. Aramızda yapılan görüşmelerden sonra antlaşma müsveddesini götürdük. Onayınıza sunulduğu surette imza edilmiştir.”⁹⁶

Türk-Afgan Dostluk Antlaşması'nın ardından, 16 Mart 1921'de, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Türkiye ve Afganistan arasında yeni bir sıcak ilişkiler dönemi olarak başlamış olup, bu ittifak iki ülke arasında sevinçle tasdik edilmiştir.⁹⁷ Ayrıca bu antlaşmalar gerek 1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan Dostluk Antlaşması, gerekse 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşmasının imzalanmasında Sovyetler Birliği'nin büyük etkisi olmuştur.

⁹³B. Şimşir, 1993, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*. C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurum Yayını, s. 5. No.1.

⁹⁴M. Saray, 1981, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s. 137.

⁹⁵Y. Hikmet Bayur, 1974, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 535; B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 55.

⁹⁶M. Saray, *Afganistan ve Türkler*. Ankara, 2002, ASAM, Yayınları, s. 30.

⁹⁷Y. Kemal Tengirşenk, 1981, *Vatan Hizmetinde*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 206.

3.3. İlk Türk-Afgan Antlaşmasının Hükümleri

Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan 1 Mart 1921’de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması’nın giriş metni şöyledir:

“Yüce Türkiye Devleti ve Afganistan, içtenlikle birbirine bağlı, bir umut ve kutsal amaçla gönülleri dolu olarak, nesnel ve moral bakımından bütünüyle yüksek ortak çıkarlara sahip buldukları ve bu devletlerden birinin mutluluk ve felaketinin ötekinin mutluluk ve felaketine neden olacağı kanısı ve inancıyla Doğu dünyasının uyanması ve kurtuluşunun başlangıcının sevinçle görüldüğü şu anda geçmiş zamanlardaki gibi bağımsız ve yalnız kalınamayacağı ve kendilerine kimi tarihsel görevler düşmekte olduğu bilinci içinde; bir vücudun parçası gibi taraflardan birine gelecek sıkıntı ve dertten öteki tarafın etkilenip üzüntü duyması doğal sayan bu iki kardeş devlet ve ulus, öteden beri var olan moral birliği ve doğal ittifakı siyaset alanına geçirmek bu ittifaka somut ve resmi bir nitelik verip tüm Doğu’nun gelecekteki mutluluğu için hayırlı bir başlangıç olmak üzere, uğurlu bir ittifak anlaşması yapmayı kararlaştırmışlardır. (EK- 1).

Afganistan, Olağanüstü Büyükelçisi Veli Han,

Türkiye, Olağanüstü Temsilcisi,

Yusuf Kemal ve Doktor Rıza Nur⁹⁸

1 Mart 1921 antlaşmasını Kral Amanullah Han, 22 Ekim 1922 tarihinde Kabil’de imzalayıp tasdik etmiştir.⁹⁹ Bu antlaşma TBMM tarafından kabul edilerek daha sonraki gelişmelere temel oluşturmuştur.¹⁰⁰

1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan antlaşmasının önemine bakılırsa (Md: 1) Türkiye devleti dostça ilişkilerin devamını geliştirmek için Afganistan bağımsızlığına kavuşmasını adeta bir görev bilmiştir. (Md: 2) Bu antlaşmayı imzalayan iki ülke bütün Doğu milletlerinin kurtuluşu, tam özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip olduklarını kabul ettiler. (Md: 3) Yüzyıllardan beri İslamiyet’e öncülük ve ona üstün hizmetler yapmış olan, hilafet dünyasını elinde tutan himayesi

⁹⁸ **BCA** Fon No: 30.18.1.1, Yer Numarası: Kutu No: 3, Dosya Gömleği: 29, Sıra No: 11, Dosya No: 114-4, Tarih: 3.7. 1921. Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı. Bkz: (İSH), Yer Numarası: Sıra No: 15060, Kutu No: 1082-Gömleği No: 9, Tarih: 01. 03. 1921.

⁹⁹ Amanullah Han, Türk-Afgan Antlaşması’nın 22 Ekim 1922’de onaylamıştır. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 18 1 1- Yer Numarası: Kutu No: 257 Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 2, Sayı No:4352, Tarih: 22. 11. 1922.

¹⁰⁰ **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası: Kutu No: 3, Dosya Gömleği No: 29, Sıra No: 11, Tarih: 03. 07. 1921. Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı.

altında bütün İslam devletlerini birliğe davet ediyordu. (Md: 6) Türkiye devleti ile Afganistan devleti arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler kurarak diplomasi hususunda ayrıca sözleşme yapılacaktı ve iki ülke bu antlaşma madde gereği ikili taraf başkentlerine birer elçi göndereceklerdi. (Md: 7) Türkiye devleti ile Afganistan devleti özel postalar kurarak eğitim başta olmak üzere her türlü gelişmede iki ülke bir birini bilgilendirecekti. (Md: 8) Türkiye, Afganistan'a kültür alanında yardım için öğretmen ve subay göndermeyi ve bu öğretmen ve subayların en az beş yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda Afganistan isterse yeniden eğitimciler göndermeyi yükümleniyordu.¹⁰¹ Bu antlaşmayı imzalamakla Afganistan, Türk devletini, İstanbul Hükümeti'nin değil, Ankara Hükümeti'nin temsil ettiğini tanımış ve Ankara hükümetini tanıyan ilk ülke olmuş, o tarihe kadar yabancı devletler yalnız İstanbul Hükümeti'ni resmiyete tanıyorlardı ve Ankara hükümetini tanıyan bir yabancı ülke henüz çıkmamıştı. Afganistan yeni Türkiye'yi tanıma yolunda bir adım atmıştır.¹⁰²

Afganistan bu antlaşmanın ilk maddesinde Türkiye'nin bağımsız bir ülke olduğu ve Afganistan'ı da böylece tanıdığı kaydedildi. Dördüncü madde, Doğu'yu ele geçirme ve sömürme siyaseti günden herhangi bir devletin Türkiye veya Afganistan'a yönelteceği bir saldırının taraflarca doğrudan doğruya kendilerine yapılmış sayılacağı belirtiliyordu. Beşinci maddeye göre taraflar Türkiye veya Afganistan ile anlaşmazlık halinde olan hiçbir ülkeyle antlaşma yapmayacak üçüncü bir devletle başka bir antlaşma yaparken birbirlerine haber vereceklerdi. Türk ordusunun kahramanlığı sayesinde Türk toprağı hürriyete kavuştu.¹⁰³

Bu antlaşmaya göre, Türk-Afgan ulusunun dost olduğu aralarındaki manevi birliği politik alanda da sürdürmek istedikleri, her iki devletinde birbirlerinin bağımsızlığına saygı göstermeleri, doğu uluslarının yönetimlerinin belirlenmesinde özgür olduklarını gösteren bir belge olmuştur.¹⁰⁴

Yine bu antlaşmaya bakılırsa, iki ülke arasında dostluk ve işbirliğinin ötesinde uzaklık ve zorluklar nedeniyle kuramsal da olsa, emperyalist devletlere karşı

¹⁰¹ Ahmet Özgiray, Nisan, 1999, *Atatürk'ün Dış Politikası 1919-1938*, Selcuklu Basımevi, İzmir, ss. 13-14.

¹⁰² B. Şimşir, 2002., *a.g.e.*, s. 56.

¹⁰³ B. Şimşir, 1999, *Doğunun Kahramanı Atatürk*. Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 45.

¹⁰⁴ M. Barut, 1967, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*. Ankara, Alkım Yayınevi, s. 137.

bir ittifak bağı (Md: 4 ve 5) yarattığı için bir dayanışma antlaşması diyebiliriz ve bunun bir özeliği de esasen onaylanmamış olan 1920 Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa, TBMM Hükümeti'nin hukuksal açıdan geçerli ilk uluslararası siyasi bağı olan bir antlaşmadır.¹⁰⁵

Afganistan devleti Ankara'ya ilk resmi elçisini göndererek, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetinin yanında yer aldığını göstermiştir. Afganistan'ın bu hareketi, kuşkusuz İslam dünyasında, Türkiye Büyük Millet Meclis hükümeti lehine önemli bir etki yaratmıştır.

Aynı ayda Türkiye'nin Afganistan ile imzaladığı bu dostluk antlaşmasından 15 gün sonra, 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Ayrıca Afgan devleti Türkiye Büyük Millet Meclisi ile ilk antlaşma imzalayan bir dost ülke olma özelliğini göstermiştir. Bunun yanında Türkiye Büyük Millet Meclisi nezdinde ilk temsilci gönderme Afganistan'a aittir. Afganistan'da Türk zaferi milli bayram gibi sevinçle kutlanmıştır. Amanullah Han, Türk zaferinin şerefine Saray'da büyük bir şölen verdi. Amanullah Han ve Türk Büyükelçisi Fahrettin Paşa başta olmak üzere Kabil'deki kordiplomatikler Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türk halkını kutlayan söylevler verdiler. Duayen şöyle konuştu: "Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Ankara hükümeti sayesinde Türk milleti, dünyanın öteki milletleri arasında yaşama hakkı olduğunu kahramanca gösterdi." Kurtuluş mücadelesi yıllarında Türkiye ile Afganistan arasında başlayan yakınlaşma İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Özellikle Londra hükümeti emperyalizme karşı mücadele veren Türkiye'nin sömürge durumundaki İslam ülkelerine örnek olmasından ve Hindularla Müslümanların kendi aralarında çatışan İngiltere'ye karşı birleşmesinden korkuyordu. Neticede bu korku da gerçekleşmiştir.¹⁰⁶

3.4. Cemal Paşa ve Enver Paşaların Afganistan'a Yönelik Faaliyetleri

Türk-Afgan ilişkilerinde önemli payı olan ve büyük hizmetleri geçen eski Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa 1920-1921 yıllarında

¹⁰⁵ İ. Soysal, 1983, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*. C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 24.

¹⁰⁶ *Türkiye Ansiklopedisi*, (1923-1973). C. 1, ss. 46-47.

Afganistan'da faaliyet göstermiştir. Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Kumandanı olarak Filistin ve Sina Cephesi'nde görev yapmıştı.¹⁰⁷ Cemal Paşa Eylül 1920'de Taşkent üzerinden Kabil'e geçerken yanında Birinci Dünya Savaşı'nda Sovyetlere esir düşmüş ve Rusların serbest bıraktığı Türk subaylarından bazılarını da alarak, bu subaylardan altısını Buhara'da, altısını da Hive'de bırakarak Türkistanlı gençlere harbiye kurslarını açmalarını emretmiş olup, 20 civarında Türk zabitanı de yanında alıp Afganistan'a götürmüştü.¹⁰⁸ Cemal Paşa, Amanullah Han tarafından muhabbetle karşılanmış ve ona Afganistan ordusunun tanzim etme görevini vermiş ve Cemal Paşa 29 Eylül 1920'de Afganistan'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubunda; Kabil'e davet edildiğini, Amanullah Han tarafından gayet iyi karşılandığını, Afganistan gazetelerinin Cemal Paşa'nın ülkeye gelişine önem vererek birinci sayfadan haber yaptıklarını belirtmektedir.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde Büyük sorumlulukları olan Enver Paşa, savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması üzerine, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra, 2-3 Kasım 1918 gecesi bir Alman denizaltısıyla İstanbul'dan Berlin'e gitmişti.¹¹⁰ 1919 yılından itibaren siyasi temasa ve faaliyetlerine başlamıştı.¹¹¹ Talat Paşa liderliğinde bir yandan Batılı Devletleri, diğer yandan da Bolşeviklerle görüşmeler yapılmıştı. Bu görüşmelerin neticesinde Bolşeviklerle işbirliği kararına varılmış ve bu karar Enver Paşa için büyük bir fırsat olmuştur. Enver Paşa'nı amacı, başta Anadolu olmak üzere ve faaliyetlerini Sovyetlerin sürdürmek üzere Müslüman Türk kurtuluşunu sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için İngiliz Emperyalizmine karşı mücadele etmek gerekmekte idi.¹¹²

Enver Paşa Kafkaslarda başarı elde ettikten ve birinci dünya savaşından sonra Türkiye'yi terk ederek Berlin'e gitmiştir. Limon Von Sanders'e Afganistan üzerinden Hindistan'a ilerleyebileceğini söylemişti. Galiba Enver Paşa'nın bu

¹⁰⁷ Z. Sarıhan, 2002, *Kurtuluş Savaşında Türk-Afgan İlişkileri*. İstanbul, Kaynak Yayınları, s. 260.

¹⁰⁸ Z. Sarıhan, 2002, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰⁹ Z. Sarıhan, 1996, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4 (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, Ankara, s. 228.

¹¹⁰ Şevket, S. Aydemir, 1999, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, (1914-1922)*, C.III. İstanbul, s. 463.

¹¹¹ Aydemir, S. 1999, *a.g.e.*, s. 491.

¹¹² A. Andican, 2003, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul, s. 132.

faaliyetleri Sovyetler Birliği'nin de işine geliyordu.¹¹³ Enver Paşa, 26 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Afganistan ordusunun teşkilatı konusunda, "Afganistan ordusunu tensik ve bayındırlık işleri gibi memleketin diğer esaslı işlerinde bir hayat eseri uyandırmak mümkün olacağı düşüncesindeyim." demektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçıların faaliyetlerine bakış açısı doğal olarak Anadolu'da verilmekte olan Milli Mücadele eksenli olmuştu. O'nun endişesi özellikle Enver Paşa'nın Rusya ile olan diyalogundan kaynaklanmaktaydı.¹¹⁴

Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta kendi amaçlarından da bahseder;

"Afganistan Emerine İslam Hilafetinin ve Batı Türklerinin duçar olduğu inkıraz tehlikesini anlatmak ve İtilaf devletleri elinde taksim olunmaktan Türkiye'yi kurtarmak maksadıyla Anadolu'da cereyan eden Türkiye ihtilal hükümetinin bugün İslam dünyasının manevi müzaheretine hazır bulunduğunu izah eylemektir."¹¹⁵

Afgan Kralı Amanullah Han, Enver Paşa'ya "Muhterem ve Aziz Kardeşim Enver Paşa" diye başlayan bir mektup yazarak, Afganistan'ın en büyük unvanı olan nişanını verdiğini bildirmişti. Bu sırada Amanullah Han, Enver Paşa'ya bir miktar para yardımında da bulunmuştur.

Cemal Paşa, Afganistan'a yönelik temel amacının Hindistan ihtilalcılarıyla temasa geçmek ve Hindistan'da büyük bir ihtilal meydana getirmek olduğunu bildirmiştir.¹¹⁶ Bu sıralarda Afganistan ordusunun modernize edilebilmesi için bir kurmay heyetine gerek olacağını,¹¹⁷ gönderilecek kurmay subayları ile birlikte eski yaveri İsmet Bey'in yollanmasını rica ediyordu. Ayrıca Amanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'dan ülke ordusunun modernize edilmesi için subay isteğinde bulunmuştu.¹¹⁸ Enver Paşa, 29 Haziran 1921 tarihinde Cemal Paşa'ya yazdığı

¹¹³ A. N.,Kurat, 1990, *Türkiye ve Rusya*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 500.

¹¹⁴ Gürsoy, S. Liva 1988,El-İslam'da Enver Paşa'nın Yazıları. *Toplumsal Tarih*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakıf Yayınları, Sayı. (49) s. 23.

¹¹⁵ Cebesoy, A. 1982, *Moskova Hatıraları*. Ankara, ss. 61-63.

¹¹⁶ Kabacalı, 2002, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁷ Aydemir, Ş. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa,(1914-1922)*. C.III., İstanbul, 1999, ss. 530-531.

¹¹⁸ ATAŞE Arşivi, (İSH), Sıra No:8, Kutu No:866, Gömlek No:64, Belge No:8; Amanullah'ın bu mektubu için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)* 1919-1923. C.1., Ankara, 1994, s. 342.

mektupta, Moskova’da bulunan bütün merkezi umuminin üyeleri, Çiçerin, İtalyan ve Fransız kolonisinden kendileriyle işbirliği yapılmasına “evvelki gece” bir konferans yaptıklarını, Hindistan’da başarı kazanmanın Cemal Paşa’ya yardım etmeye bağlı olduğunu anlattıklarını belirtiyor. Enver Paşa vaat edilen yardımın hemen yapılacağını söylemiştir. Fakat sonraki temaslarında Afganistan için Cemal Paşa’ya yardım etmek nedeniyle Sovyetlerle yaptığı görüşmelerde Sovyetler çok istekli olmadıklarını görmüştür. Hatta Afganistan’a verilecek silahlarda zorluk çıkarmışlardır.¹¹⁹

Cemal Paşa, Afganistan’a yönelik faaliyet anından başlayarak bir Afgan-Rus antlaşmasına büyük önem vermiştir. Bunun yanında İngilizlere karşı sürekli değişik tavır ve cephe alıyordu. İngilizlerin Afganlılar ile yeniden dost olmak için gösterdikleri tutuma karşı menfi tavır takınması, İngilizlerle iyi geçinmek olan bazı Afgan yetkilileri, Cemal Paşa’nın çalışmalarından rahatsız olsa da, Amanullah Han bu çalışmadan memnun olmuştur.¹²⁰ Cemal Paşa, Afganistan’ın Türkiye’den sonra mutlaka modernleşmesini istiyordu. Bunun gerçekleşebilmesi için Türkiye’nin askeri yardımına ihtiyaç duyulmaktaydı.¹²¹ Sovyetler ise Afganistan ve Enver Paşa’ya yapacakları yardımın bir kısmının yerine getirilmesini, diğer kısmının yavaş yavaş uygulanmasına karara varmış, Enver Paşa arkadaşlarıyla birlikte ilişkilerini koparmak yerine beklemeyi tercih etmişlerdir. Bunlardan anlaşılacağı üzere Sovyet-Rusya Afganistan’a önemli miktarda para ve silah yardıma karar verdikleri, ancak bu yardımların teslim sırasında bazı sorunlar yaşamış, Afganistan, İngilizlerle antlaşma ihtimali ve Enver Paşa’nın Ruslara karşı takındığı tutumdur. Bunun yanı sıra Enver Paşa, Türkistan’a yönelik mücadelede karasız kalmıştır.¹²²

İngilizler, Cemal Paşa’nın ülkeye yönelik faaliyetleri ve Amanullah Han tarafından Afgan ordusunu modernleşmesi ile görevlendirildiğini zaman geçmeden öğrendiler. İngiliz istihbaratına göre, Cemal Paşa başkent Kabil’de bir merkez kurmuş ve bir Hint ordusu düzenlemeyi düşünmekteydi. Öte yandan Bolşevikler de

¹¹⁹Fezzat, M.1993, *Mecahidi Kahraman İbrahim Bek Lakay*, Pakistan, ss. 17-21.

¹²⁰BCA, Fon No: 80 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 6, Dosya Gömleği No: 49, Sıra No 5, Dosya No: 15-16, Tarih: 04. 02. 1923.

¹²¹M. Saray, 2002, *a.g.e.*, s. 124.

¹²² M. Fezzat, 1993, *a.g.e.*, s. 27.

bunu kendileri için uygun görüyordu. Fakat Cemal Paşa'nın ülke de oluşturmaya çalıştığı yüz bin kişilik bir orduyu Sovyetlerde tehlike olarak görüyordu. Dolayısıyla Cemal Paşa, Afganistan'a yaklaşık bir yıl süre içinde askeri ve idari önemli siyasi icraatta bulunmuş olsa da ülke de Sovyet ve İngiliz politikalarından etkilenmesini önleyememiştir.¹²³

Afganistan hükümeti Enver Paşa önderliğindeki Orta Asya'ya yönelik faaliyetleri dikkatle izlemiştir. Bu dönemde Türkistan'ın bağımsızlığı için verilen mücadelenin öncülerinden olan Zeki Veledi Togan, Afganistan'a gitmesini önermiş olsa da Enver Paşa, Ruslara karşı savaşmayı planlamış, bu faaliyetin yanında Amanullah Han, destek vermiş ve ülkenin kuzey sınırına Buhara'ya yakın olan bir vilayet olan Kataghan'a Nadir Han'ı göndermiştir. Nadir Han'a düşen görev ise sınır ötesindeki gelişmeleri takip etmek ve Enver Paşa'ya gizlice cephane ve adam sağlamaktır. Ayrıca Nadir Han, Enver Paşa'ya sağlık malzemesi ve para yardımında da bulunmuştur.¹²⁴

Cemal Paşa, Afganistan'a yönelik faaliyet gösterirken Hindistan Müslümanlarının İngiliz esaretinden kurtulmasına da yardım edebileceğine inanıyordu. Buna yönelik fikirlerini Amanullah Han'a Sovyetler yöneticilerine sık sık anlatmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuplar da açıklamıştır.¹²⁵ Enver Paşa, 8 Kasım 1921'de Afganistan yakınlarındaki Kafarnihan Suyu kıyısına varır. 12 Aralık 1921 tarihinde eşine yazdığı mektupta, "Böyle giderse, çekilip Afganistan'a gideceğim" diye yazar. Enver Paşa, hala "Turan İhtilal Askeri Teşkilatı" oluşturma niyetindedir. Enver Paşa, Buhara'ya bağlı Belh-i Cevan ilinin Çigan bölgesinde 4 Ağustos 1922 tarihli Bolşevik kuvvetleriyle bir çatışmada vurularak şehit olmuştur.¹²⁶

Enver Paşa'nın Türkistan'daki İstiklal savaşını başlatması, Almanya'ya giden Cemal Paşa'nın Afganistan'a dönmesine neden olmuştur. Ancak Sovyet-Rusya

¹²³ S. Nawid, *Religious Responseto Social Change in Afganistan, 1919-1929, King Amanullah and the Afgan Ulama*. Peşaver, 1999, s. 69.

¹²⁴ S. Nawid, 1999, *a.g.e.*, s. 62.

¹²⁵ A. Cebesoy, 1982, *Moskova Hatıraları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss. 280-281.

¹²⁶ M. Fezzat, 1993, *a.g.e.*, s. 36.

Cemal Paşa'nın Enver Paşa'ya yardım edeceğini düşünüyorlardır. Bu sebeple Sovyetler Tiflis üzerinden Afganistan'a dönmek üzere olan Cemal Paşa'nın bir Ermeni tarafından vurulması, Enver Paşa için büyük bir talihsizlik oldu. Cemal Paşa, Afganistan'da uzun bir dönem kalmış, fakat Türkiye'den kendisine askeri heyet ve memur gönderilmek suretiyle yardım edilmiş olsaydı, Afganistan kısa bir sürede kalkınabilecekti.¹²⁷ Enver Paşa'nın eski silah arkadaşları olan Türk subaylarının yardımıyla Ağustos 1922'de Kabil'de bir konferans düzenlendi. 1923 ilkbaharında Afgan Türkistan'ını da merkez edinmek için hazırlıklar yaptılar ve yenide harekete geçtiler. Ancak bu hareket büyük güç kaybına uğramalarına rağmen 1930'lara kadar Sovyet-Rusya'ya karşı savaşmaya devam etmişlerdir.¹²⁸

3.5. Türkiye ve Afganistan Arasındaki İlk Diplomatik Sürecin Başlaması ve Afganistan'a İlk Türk Elçisi

Amanullah Han, üçüncü Afgan-İngiliz savaşından sonra bağımsızlık çabaları içindeyken, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'da Anadolu için mücadelesini başarıyla sürdürmekteydi. Bütün bu gelişmeler içinde iki liderin, iki dost ülkenin yollarının kesişmesi sürpriz olmayacaktı. Bu noktada Türkiye ve Afganistan kader birliği yapar ve şartlara ortak düşmana karşı bir dayanışma düzenini kendiliğinden gündeme getirmiştir. İki ülke arasında Türk unsuruna dayanan bir beraberlik yalnızca emperyalist güçlerin saldırılara karşı bir direniş değil, aynı zamanda geleceğe dönük biçimde bir Türk inisiyatifinin de devrede olmasını sağlayacaktı, İngilizler güneyden Asya'nın ortalarına doğru girme hedefinde İran ve Afganistan ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin de bölge ülkeleri ile birlikte hareket etme politikası gündeme gelmiştir.¹²⁹ Buna ilişkin ilk resmi girişim Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılacaktır.¹³⁰ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nı batılı emperyalistlere karşı Doğu'nun ezilmiş milletleriyle dayanışmaya girmesi, dünya politikasında yeni dengeler oluşturma eğiliminin göstergesi sayılabilir. O dönemde, ise Sovyetler Birliği de bu dayanışmanın içerisindeydi. Afganistan'ın İngiltere'yi tedirgin eden konumundan

¹²⁷ S. Cöhçe, Ahmetbeyoğlu. A. 2002, (Yay. Haz.), Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, ss. 121-123.

¹²⁸ Ş. Aydemir, 1999, *a.g.e.*, s. 599.

¹²⁹ Ü. Haluk Bayülken, 2000, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, s. 41.

¹³⁰ Bal, *a.g.e.*, s. 256.

yararlanmak isteyen TBMM, Hükümeti bu ülke ile temas kurmakta geç kalmamış olup Türkiye ile Afganistan arasında herhangi bir çıkar çatışması olmadığı gibi temelleri gerilere giden tarihi ve dini bağları var olmakta olup¹³¹ bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, bir antlaşma metni hazırlatıp Bolşeviklerle imzalamak için Sovyetlere heyet göndermiş olup, Afganistan ve Azerbaycan içinde birer temsilci görevlendirmiştir.¹³² Mustafa Kemal Paşa, Abdurrahman Han ile birlikte Afgan hükümdarı Amanullah Han'a 18 Ağustos 1920 tarihinde bir mektup göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'a yazdığı ilk mektubu şöyle değerlendirmektedir:

“Savaşan bütün milletler az çok barışa kavuştukları halde Batılı Hıristiyan milletler, İslam halifeliğinin ülkesi Türkiye Devleti'ne karşı Büyük savaşı hala sürdürmektedirler. Bu savaşın başından beri ortaya çıkan apaçık gerçek şudur ki, İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır. Hindistan'a el koydukları o uğursuz günden beri, kimi zaman hile ve entrika ile kimi zaman da zor ve şiddet kullanarak kendi bencil emelleri ve amaçları için bütün Asya dünyasına boyun eğdirmiş ve özellikle İslam halklarını sonu gelmeyen zulümleriyle rahatsız etmeye çalışmış Osmanlı Türklerinin milli ve siyasi varlığını yok etmeye kalkışmışlardır.”¹³³

Amanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'ya 1920 yılı sonları ve 1921 yılı başlarında yazılmış ilk mektubunda Türkiye'den Afganistan'ın askeri ilişkilerini tanzim etmek üzere bir askeri heyet gönderilmesi ricasında bulunmuştu. 19 Mayıs 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'a ikinci bir mektup yazmıştı. Mustafa Kemal Paşa gönderdiği bu ikinci mektupta özetle; Moskova'da imzalanan antlaşmanın ilişkileri daha da sağlamlaştırdığını, Türk-Afgan ilişkilerinin gelişmesinin memnuniyet verici olduğunu, Afgan elçisinin Türkiye'de çok sevildiğini ve Afganistan'a atanacak ilk Türkiye elçisi ile birlikte öğretmenler ve uzmanlardan oluşan bir heyetin yollanacağını söylemişti.¹³⁴

Mustafa Kemal paşa, 28 Şubat 1922 günü, Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümü şöleninde yaptığı konuşmada ünlü şahsiyetlerimizden birinin başkanlığında bir elçilik heyeti bugün Kabil tarafına yola çıkmak üzere dedi. Ankara'nın Kasım

¹³¹ Mehmet Gönlü bol Cem Sar, 1997, *Atatürk ve Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, s. 87.

¹³² B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 38.

¹³³ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, ss. 42-43.

¹³⁴ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 71-73.

1921’de Kabil elçiliğine eski Medine Muhafızı Korgeneral Ömer Fahrettin Paşa,¹³⁵ müsteşarlığa eski hariciye memurlarından Mısırlı Hilmi Bey atanmıştır. Korgeneral Ömer Fahrettin Paşa, yakın zamanda Ankara’dan görev yerine gideceği belirtilir ve böylece bir dindar ve göreve düşkün kişinin Kabil elçiliğine atanmasında isabetle hareket edildiğini ve bu atamanın kardeş ve dost Afgan hükümetiyle Türkiye arasındaki içten bağları güçlendireceğini belirterek ve Korgeneral Ömer Fahrettin Paşa’yı kutlamışlar.¹³⁶

Korgeneral Ömer Fahrettin Paşa, Afganistan’a elçi olarak atandığı tarihi olan 18 Mart 1922 günü Dışişleri Bakanlığında pasaportunu alarak diploması mesleğine adamını atmıştır. Ömer Fahrettin Paşa’nın güven mektubu, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’dan Afgan hükümdarı Amanullah Han’a yazılmış bir güven mektubudur. Ömer Fahrettin Paşa’nın güven mektubu şöyledir:

“Erkan Harbiye-yi ferikanı kiramından Ömer Fahrettin Paşa müşarünileyhin TBMM Hükümeti namına zatı celili yüce Afganistan Hükümetine arz edeceği bilcümle umur ve hususta ve Kaffe-i tebligata tamamen itimat buyrulmasını rica ederiz.”

¹³⁵ Medine Müdafii olarak tanınan Fahrettin Paşa, 1868’te (RUSÇUK’TA) doğdu. Asıl adı Ömer’dir. Soyadı kanunundan sonra (TÜRKKAN) soyadını almıştır. 93 Harbi’nden sonra ailesiyle birlikte İstanbul’a gelen Ömer Fahrettin 1888’de Harp Okulu’nu, 1891’de Erkan-ı Harbiye’yi bitirdi ve kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Balkan Savaşı sırasında Çatalca savunmasındaki başarısıyla Edirne’nin geri alınmasında rol oynadı. Osmanlı Devleti 1914’te 1. Dünya Savaşı’na girdiği vakit miralay rütbesiyle Dördüncü Ordu’ya bağlı 12. Kolordu kumandanı olarak Musul’da bulunuyordu. 25 Kasım 1914’te mirlivalığa terfi ettirildi. 26 Ocak 1915’te 12. Kolordu’daki vazifesine ilaveten Dördüncü Ordu kumandan vekilliğine getirildi. İngilizlerle Mekke Şerifi Hüseyin’in isyana hazırlandığı haberinin alınması üzerine Fahrettin Paşa Dördüncü Ordu kumandanı Cemal Paşa tarafından Medine’ye gönderildi. Fahrettin Paşa’nın savunduğu Medine dışındaki hemen bütün büyük merkezler asilerin eline geçti. Bu sırada Kanal Harekâtı bütün şiddetiyle devam ettiğinden Hicaz’a asker gönderilemiyordu. Fahrettin Paşa elinde bulunan son derece kıstlı imkânlarla Medine’yi iki yıl 7 ay boyunca kahramanca müdafaa etti. İngilizler tarafından ‘Türk kapları’ diye adlandırılan Fahrettin Paşa 27 Ocak’ta savaş esiri olarak Mısır’a gönderildi. 5 Ağustos’ta Malta’ya sürgün edildi. Sürgün sırasında, savaş suçlularını yargılamak üzere işgalci devlet tarafından İstanbul’da kurulan ve başkanından dolayı halk arasında Nemrut Mustafa Divanı harbi adı verilen mahkemece ölümüne mahkûm edildi. Ancak Fahrettin Paşa Ankara hükümetinin gayretleriyle 8 Nisan 1921’de Malta’dan kurtuldu. Berlin’de karşılaştığı Enver Paşa’nın daveti üzerine Moskova’ya geçti. 24 Eylül 1921’de Milli Mücadele’ye katılmak için Ankara’ya geldi. 9 Kasım 1921’ TBMM’nin Kabil sefirliğine tayin edildi. Türk-Afgan dostluğunun gelişmesinde önemli rol oynadı. 12 Mayıs 1926’da görevinin sona ermesi üzerine yurda döndü. 5 Şubat 1936’da Türk Silahlı Kuvvetleri’nden tümgeneral rütbesiyle emekliye ayrıldı. 22 Kasım 1948’de vefat etti ve vasiyeti üzerine Rumelihisarı’na defnedildi. Bkz. Hülya Toker, Nurcan Fidan, *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Genelkurmay (Gnkur) Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2004, ss. 134-135.

¹³⁶ Z. Sarıhan, 2002, *a.g.e.*, s. 212.

Dolayısıyla bu mektupta Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın güvendiği biri, görevine bağlı İslamiyetin emanet olduğu kişiler önemini ve anlamını bilmeyenler için hakkı kabul ettirmek için hayatında bu mücadeleden bir an bile geri kalmayan İslam ordusunun en seçkinlerinden olan Fahrettin Paşa kahramanlar gibi müdafaa etmiş ve Osmanlı devletinin altın ve gümüş imtiyazına sahip olduğunu belirtmekte olup Afganistan'ın Türkiye Elçisi olarak tayin edilmesinden bahsetmektedir.¹³⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından güven mektubunu alan Ömer Fahrettin Paşa görevine gitmek üzere, yanında Ataşe militeri Yarbay Şerif, elçilik kâtibi İdris Sabih ve elçiliğin diğer personeli ile birlikte İstanbul'dan yola çıkmıştır.¹³⁸ Yaklaşık üç ay süren bu yolculuktan sonra Afganista'a varmıştır. 25 Haziran 1922 tarihinde Ömer Fahrettin Paşa Kabil'e varmış, 29 Haziran 1922 günü Afgan Kralı Amanullah Han'a güven mektubunu sunarak resmen göreve başlamasıyla, Türkiye ile Afganistan arasında elçilikler düzeyinde diplomatik ilişkiler süreci tamamlanmıştır.¹³⁹

3.6. İlk Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han

1 Mart 1921 tarihli Moskova'da Türk-Afgan antlaşmasının altıncı maddesine göre iki ülke arasında elçilik atanması da öngörülmüştü. Bu antlaşmayı Türkiye Büyük Millet Meclisi 21 Temmuz 1921'de onaylamıştır.¹⁴⁰ Amanullah Han bu antlaşmanın onaylanmasını beklemeden, hemen Ankara'ya bir elçilik heyeti gönderdi. Bu heyetin başında bulunan elçi Sultan Ahmet Han, 9 Nisan 1921 tarihinde Hopa'dan Türkiye'ye girdi ve hemen Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti. Afganistan elçisi Sultan Ahmet Han Anadolu'ya geldiğini haber vererek, Afganistan

¹³⁷ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 9.

¹³⁸ Z. Sarıhan, 1996, *a.g.e.*, s. 376. Bkz. **BCA**, No: 30 18 11 Yer Numarası, Kutu No: 4 Dosya Gömleği No: 50 Sıra No 11, Sayı No: 1435, Tarih: 26.02.1922.

¹³⁹ H. Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı*, Ankara, 1968, s. 859; Bkz. B. Şimşir, 1993., *a.g.e.*, ss. 100-105.

¹⁴⁰ İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945, (Cilt I)* 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 24. Ancak Afganistan Türk-Afgan Antlaşmasını onaylaması çok daha geç olmuştur. Bu antlaşma 22 Ekim 1922 günü Afganistan tarafından onaylanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın o günün basın mensuplarına verdiği demece göre; Afganlıların bu antlaşmayı geç imzalamasının nedeni, Afganistan'ın İngilizler ve Ruslarla yaşadığı gergin ilişkisi gibi görünüyor. Bkz. Z. Sarıhan, 2002, *a.g.e.*, s. 125.

ve Amanullah Han'ın saygı ve selamlarını sundu ve Türk ordusunun ikinci İnönü Zaferi'ni de kutladı.¹⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, Afgan Elçisi'nin telgrafına 12 Nisan tarihinde cevap yazdı. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabında şu vorgu vardı: Türk ordusunun kazandığı zafer kadar, kardeş ve dost Afganistan elçisini Anadolu'da görmekten ve Afganistan'la doğrudan ilişki kurmakta memnuniyet ve gurur duyduğunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafi şöyledir:

“Ülkemize geliş ve teşrifinizi ve İslam ordusunun düşmanlarımıza karşı kazandığı büyük zaferden dolayı memnuniyet ve tebriklerinizi bize bildiren telgrafınızı aldık. Kahraman askerlerimizin melanet ve zulüm kuvveti olan Yunanlılara karşı kazandığı başarı bizlere ne kadar haz vermişse, İslam dininin en güçlü kardeşlik bağıyla kendisine bağladığı Afganistan'ın selam ve sevgilerini bize yüce heyetinizi vatan toprağında kabul etmekte bizi kadar gururlandırmış ve hoşnut etmiştir. Tebriklerinizi derhal güney ve batı cepheleri kumandanları Refet ve İsmet Paşalara duyurduk, cenabı haktan niyaz ederiz ki, yüksek heyetinizin ülkemize ayak basması iki kardeş ve dost ülke arasında bağlantı sağlaması, Türkiye ve Afganistan geleceği için daima hayır ve mutluluk nedeni olsun.”¹⁴²

Türkiye Büyük Millet Meclis Başkanı, Mustafa Kemal Paşa, Afganistan elçisi Sultan Ahmet Han'ın, 25 Nisan 1921 tarihinde huzuruna kabul ederek güven mektubunu almıştır.¹⁴³ 10 Haziran 1921'de Cuma günü Ankara'ya ilk Afganistan elçiliğinin açılış töreninin de Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisi katılarak elçilik bayrağını çekmiştir.¹⁴⁴

3.7. Kral Amanullah Han'ın Kabil'de Türk Zaferinin Kutlama Töreni

Afganistan, Kralı Amanullah Han, 10 Ekim 1922 akşamı sarayında Türk zaferi şerefine büyük bir ziyafet verdi. Bu ziyafete ülke yetkilileri, Türkiye, İran, Rusya, İtalya ve Buhara elçileri olmak üzere katıldılar. Ayrıca İngiltere elçisi bu ziyafete katılmadı. Amanullah Han Türkçe ve Farsça bir konuşma yaparak, Türk ordusunun zaferini kutladı. “Türklerin kaderleri bizim kaderimizdir, sevinci bizim sevincimiz...” diyerek eğer kabul ederse, Mustafa Kemal Paşa'ya Afganistan'ın en

¹⁴¹ Z. Sarıhan 2002, *a.g.e.*, s. 489.

¹⁴² B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, ss. 63-66.

¹⁴³ H. Bal, 2002, *a.g.e.*, s. 259.

¹⁴⁴ M. Tughra, 2006, *Afganistan'a Bakış, Afganistan Büyükelçiliği*, (1), s. 22.

büyük nişanını takdim etmek istediğini açıkladı.¹⁴⁵ Ömer Fahrettin Paşa, Amanullah Han'dan Türkiye hakkındaki konuşmasından dolayı teşekkür dileğini dile getirerek, Türk Milli davası hakkında da biraz açıklama yaptı. Anadolu'nun bu milli mücadelesinde Müslüman kardeşlerimizin kalpları bizimle birlikte çarpan ülkelere teşekkür ederek, “ Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Ankara hükümeti sayesinde, Türk milleti dünyanın öteki halkları arasında yaşamaya hakkı olduğunu kahramanca gösterdi...”¹⁴⁶

Kral Amanullah Han'ın 10 Ekim 1922 akşamında Türk zaferinin kutlama konuşması:

“Evvel cümlenize sıhhat ve afiyet temenni ederim. Bu gece bütün Afganistan, belki bütün âlem-i İslam için bir mukaddes gecedir. Çünkü Türklerin zaferini “TESİD” ediyoruz. Türk ulusu ile Afgan ulusu kardeşdir. Cenabı Haktan Türkler için büyük muvaffakiyetler temenni ederim. Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin muvaffakiyetlerine dua ederim” diyerek dile getirmiştir. (Kabil, Dilkuşa kasrı, 10.10.1922)¹⁴⁷

Türkiye'nin Kabil Elçisi Fahrettin Paşa'nın Dışişleri Bakanlığına gönderdiği (14.10. 1922) tarihli raporu, Türk ordusunun zaferi nedeniyle Kral Amanullah Han tarafından sarayda bir ziyafet veride bulundu. Bu ziyafete Buhara, Rusya, İran ve İtalya Elçileri heyetleri bulundu. Ancak İngiltere Elçisi katılmadı Kral Amanullah Han Türkler ve Türk ulusu hakkında dostluk duygularını vurguladı ve “TBMM Reisi Başkumandan müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine Afganistan'ın Büyük nişanı (Serdar-ı Ala)'nın birinci rütbesini ihda eylemek istediğini beyan etti”. “Cevaben irad ettiğim nutukta Kral Amanullah Han'dan Türkler ve Türk ulusu hakkında arz teşekkür ettim” ve “Bendenizden sonra Rusya Elçisi” Türkler ve Türk ulusu hakkında konuşma yaptı diyerek Fahrettin Paşa rapor göndermiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ A. Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara, 1991, Türk Tarih Kurumu Yayını, s. 191.

¹⁴⁶ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁴⁷ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁴⁸ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, ss. 10-11.

Amanullah Han sarayda düzenlediği Türk zaferini kutlama töreninin, bazı Türk gazetelerinde de yansımıştır. Vakit Gazetesi bu haberi, İzmir'in zapt edildiği gün Amanullah Han tarafından bayram ilan edilmiştir diyerek yayınlamıştır.¹⁴⁹

3.8. Kurtuluş Savaşında Türk-Afgan Münasebetleri

Milli mücadele savaşı sırasında diğer Doğu devletleriyle olduğu gibi Afganistan politikasına yön veren temel bakış açısı, Anadolu'nun toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına kavuşabilmesi için durumun elverdiği yerlerde İngilizlere karşı sıcak cephelerin açılması, şeklinde olmuştur. Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye topraklarının galip devletler tarafından işgali söz konusu olmuştur. Bu mücadele ise Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlamıştır. O yıllarda İngilizlere karşı Afganistan'da mücadeleye girer, 23 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'nde bütün Doğu ülkelerindeki olayları dile getirerek Afganistan ile ilgili de konuşur.¹⁵⁰

Türkiye ile Afganistan münasebetleri kısa sürede etkisini göstermiş ve Afganistan halkı kurtuluş mücadele yıllarında Türk halkı ile yakından ilgilenerik tepkilerini resmi olarak da dile getirmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa; Fevzi Paşa'ya gönderdiği 20.12.1920 tarihli mektubuna, Cemal Paşa'nın mektubuna da eklediği talimatında: Afganistan Ordusunu düzenlemek için subay heyetinin gönderilmesinin çok önemli olduğu, gelecekte Türkiye üzerine çöken ağır yükü hafifletmeye yarayacağını düşündüğünü, İngilizleri daha uzaklarda meşgul etmek için bir vasıta olduğunu, gönderilecek subayların seçiminde şu konuların dikkate alınmasını talimatına bulunur.

“Bir: Bu heyetin başlangıçta katıyken siyasetle işğal etmeyip, sadece askeri vazifelerini yapmaları ve kendisini gerek Afganistan, gerek Buhara ve Türkistan halkı ve askerlerine sevdirmeleri,

İki: Giden subayların zahiren Afganistan Hükümetinin adamları olmuş gibi görünmekle birlikte daima ve her halükarda Ankara Hükümetinin bilcümle emirlerine tabi olacak ahlak ve metanette seçilmesi ve bunu bir dereceye kadar temin zımnında Afganistan hizmetinde buldukları müddetçe terfi ve sair hususlarda Türk ordusu kadrosuna dâhil bulundurmaları,

Üç: İş bu heyetle telli ve telsiz telgraf muhaberatının tesisine çalışılması,

¹⁴⁹ Z. Sarıhan, 1996, *a.g.e.*, ss. 886-887.

¹⁵⁰ Z. Sarıhan, 2002, *a.g.e.*, s. 43.

Dört: Afganistan idarecilerinin harici entrikalar sayesinde İslamiyet ve Türklüğün menfaatlerine aykırı bir suretle hareket etmeye hazırlandıkları takdirde Heyetimizin bir suretle hareketlerine mani olabilecek ve Türk ve İslam menfaatlerine hizmet eden bir Afgan Partisini iktidar mevkiine getirebilecek kadar kuvvetli bir yer edinmesi”, istenmiştir.¹⁵¹

Türk-Yunan mücadele sırasında Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi 14 Eylül 1921 tarihli notasında şöyle demektedir:

“Yunanlıların Türkiye’de yaptıkları faciaların haberleri Afganistan’a kadar geldi ve bütün Afgan halkını mateme boğmuştur. Bu nedenle İngiltere hükümetinden Yunanlıların bu haksız saldırılarına İngiltere’nin katılıp katılmadığını hükümetim adına sorarım. Eğer Britanya hükümeti arzu ettiğimiz gibi bu faciaya katılmıyorsa Yunanistan’la sınırdaş olmayan Afganistan hükümeti, Müslümanları giriftar ve İslam duygularını inciten bu facialara son vermesini, evvelce de bu hususta vaki olan girişimlere karşı verilen vaat gereğince adım atmasını Britanya hükümetinden yeniden talep ile iftihar ederim.”

Anadolu Ajansı, Afganistan’ın verdiği notayla ilgili olarak şu yorumu yapmıştır.

“Afganistan’ın notası, İslam milletleri arasındaki dayanışma ve dostluğun belirgin örneği olmak bakımından bütün Türk halkını ve İslam dünyasını minnettar ettiği gibi İngiltere’nin Yunan facialarının ve Türkiye mücadelesinin devam etmesine tek sevk edici bulunduğu ve Yunanlılara her türlü yardım yaptığına şüphe kalmamış olan İngilizlere açıktır.”¹⁵²

Hâkimiyet-i Milleyenin Türk-Afgan Münasebetleri başlığı ile verdiği haber şöyledir:

“Afganistan Emeri Amanullah Han Hazretleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclis Hükümeti Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine bir mektup gönderilerek Afganistan devletinin dış işlerini düzenlemek için mümkün olan çabuklukla bir askeri heyet gönderilmesi rica ve cesur Osmanlı askerlerinin Orta Asya’da ittifak ve ittihat bağlarının kurulması ve sağlamlaştırılmasını sebep olma temenni edilmiş ve nihayet İslam birliğinin güçlendirilmesi de temenni edilerek mektuba son verilmiştir.”¹⁵³

Türkiye ile Afganistan münasebetleri savaş ve zafer yıllarında başta olmak üzere bütün doğu milletleri büyük bir destek olmaya çalışmışlardır. Ayrıca kurtuluş mücadelesi sürecinin başladığı dönemde Afganistan’da Türk-Afgan münasebetlerini etkileyecek önemli bir gelişme meydana gelmiştir.

3.9. Lozan Barış Antlaşmasının İmzalanması ve Afganistan’dan telgraflar

Lozan görüşme sırasında Afganistanlı diplomatları çok etkin bir şekilde Türkleri desteklemişlerdir. 31 Aralık 1922’de TBMM Hükümeti’nin üst düzey makamlarına

¹⁵¹ Sadi Bayram, “*Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı. 264”, İstanbul, 2008, ss. 43-47.

¹⁵² Z. Sarıhan, 2002, *a.g.e.*, ss. 64-65.

¹⁵³ *Hakimiyet-i Milliye*, Sayı 66. 19 Ekim 1920. Bkz. Z. Sarıhan, 2002, *a.g.e.*, s. 109.

Lozan'daki İsmet Paşa'ya çekilen bir telgrafta; bu ülkenin Ankara Elçisi Sultan Ahmed Han'ın hazırladığı bir mesajın oraya gelecek olan Afganistan Londra Büyükelçisi Abdulhadi Han'a ulaştırılması istenilmektedir.¹⁵⁴ Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk, Afganistan politikasına TBMM kürsüsünden şöyle ifade etmiştir: “1 Mart 1923 Afganistan ve İran gibi kardeş büyük devletlerle aramızda cayigir bulunan münasebeti samimiye ve dostaneyi takviye, muhbei amalimizdir.”

“1 Mart 1924 Afganistan ile münasebetimiz dostane olmakla berdevamdır.”¹⁵⁵

Sema-i İslam'da Türk'ün birinci defa doğan şu Cumhuriyet yıldızı yeryüzünde bütün İslam milletlerini feyizli ve ümit bahş ziyalarıyla ışıklandıracağına imanımız vardır.

SULTAN AHMED HAN, Afganistan Elçisi

Ankara, 2. XI. 1923.¹⁵⁶

Lozan Barış Antlaşması, kurtuluş savaşının askeri ve siyasi zaferle sonuçlandığı bir antlaşmadır. Lozan barış antlaşmasının imzalandığı haberi Türkiye'de top atışlarıyla kutlanmıştır. Ankara'da bulunan Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, Türkiye'nin bu bayramına katılmakta gecikmemiştir. O günlerde İzmir'de bulunan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf çekmiş ve hem Kral Amanullah Han adına, hem de Afganistan ulusunu adına tebriklerini sunmuştur.¹⁵⁷ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 27 Temmuz 1923 günü İzmir'den Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta Afganistan elçisi Sultan Ahmet Han'dan tebrik telgrafi aldığını haber vermiş ve teşekkürlerinin elçiye bildirilmesini istemiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 27 Temmuz 1923 tarihli telgrafi şöyledir:

“İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Hariciye Vekâletine: Tel: İzmir, 27.07.39 (1923)

¹⁵⁴ H. Bal, 2002, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁵⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.(II)* İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1959, s. 291.

¹⁵⁶ Sultan Ahmet, Han; dan T C. Dışişleri Bakanlığına Nota, 2. 11. 1929, no. 299: **DBA**. B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 13. No. 10.

¹⁵⁷ Lozan Barış Antlaşmasının ardından Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ilk kutlayan yabancı devlet başkanı Amanullah Han olmuş. Bkz: M. Saray, *Türk-Afgan Münasebetleri*. İstanbul 1984, Veli Yayınları, s. 30.

Alınış 28 Temmuz, Afgan Safiri Ahmet Han'dan aldığım bir telgraf namede, gerek Afgan Kralı ve gerek Afgan ulusu namına sulh bayramımız “TESİD” edilmektedir. İzhar ettikleri hassasiyet ve temenniyata teşekkür ettiğimin lütfen iblağını rica ederim. 27.07.39. (1923).

Gazi Mustafa Kemal¹⁵⁸

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün telgrafı Dışişleri kanalıyla Afganistan Kralı'na iletilmiştir. 29 Temmuz 1923 (339) günü Dışişleri Bakanlığı Afganistan Kralı'na şunları yazmıştır:

Hariciye Vekâletin den Afgan Sefiri Sultan Ahmet Han Hazretlerine, No. 16783S

ANKARA, 29 Temmuz 339 (1923)

TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine Hazret Emir-i Afgan ve Afgan ulusu namına taraf-ı âlilerinden vaki olan tebrikat müşarileyh hazretlerince fevkalade memnuniyeti mucip olmuş olmakla teşekkür atı mahsuslarına vesayet-i Aliyelerini Kral Hazretleri ile Afgan ulusuna iblağını rica ederim efendim. Tebrikler-Teşekkürler. 3/5968.¹⁵⁹

Afganistan Kralı Amanullah Han Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü kutlayan ilk ve tek yabancı devlet başkanı olmuştur. Türkiye'nin bu zafer barış bayramına da yalnız Afganistan ulusu ve devleti katılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk TBMM Reisi, Afganistan politikasını Meclis kürsüsünden bazı ifadelerde bulunmuştur.

1 Kasım 1925: “Afgan ile olan münasebat-ı siyasiyemiz aramızdaki muahedenin samimi icabetine muvafiktir.” 1 Kasım 1926: “Afganistan'la münasebatımız malumunuz olan tarihi samimiyette devam etmektedir.”¹⁶⁰ 1 Kasım 1928: “bu içtimamızda hükümetin yazın imza ettiği mukaveleler size takdim olunacaktır. Afganistan ile eskiden mevcut olan muahede ahkâmını yeni ve daha ameli esaslara göre tanzim eden yeni muahede ve merbutları bu cümledendir.”¹⁶¹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ile Afganistan Kralı Amanullah

¹⁵⁸ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁵⁹ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, ss. 12-13.

¹⁶⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1959, *a.g.e.*, s. 329.

¹⁶¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1959, *a.g.e.*, s. 343.

Han arasındaki ilişkilerin gittikçe sıcak kardeşlik yakınlığına dönüşmüştür. İki ülke devlet başkanının birbirlerine her zaman sık sık mektuplar iyi dilekleri yanında Amanullah Han tarafından Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve bazı ordu, Kolordu Fırka kumandanlarına kahramanlık nişanları takdim etmiştir.¹⁶²

3.10. Afganistan Devleti Türkiye Cumhuriyeti'ni Kutlaması

“Türkiye’de vuku bulmakta olan terakkiyatı pek yakından takip ediyorum ve etmek istiyorum. Türkiye de benim vatanımdır. Memleketi âcizane ile Türkiye arasında çok kuvvetli rabıtalara vücuda getirmek istiyorum. Bu uğurda çalışacağım.

Amanullah Han, Afganistan Kralı

Kabil, 16. VI. 1926”¹⁶³

Lozan Barış Antlaşmasının ardından Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğinde Türkiye’de yeni bir sayfa açılmış ve Ankara şehri 13 Ekim 1923 tarihinde yeni Türkiye Devleti’nin başkenti olmuştur. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) şöyle demişti: “Ankara merkezi hükümettir. Ve ebediyen merkezi hükümet kalacaktır.”¹⁶⁴ Türkiye’de Ankara yeni başkent seçildiği sırada yalnız Afganistan ve Sovyet Rusya elçilikleri vardı.

Türkiye Devleti 29 Ekim 1923 tarihinde Salı günü Türkiye Cumhuriyeti ilan edildiğini ve Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)’ün oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçildiğini yabancı devlet elçiliklere birer nota ile duyurdu. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Afganistan hükümdarı Kral Amanullah Han’a konuyla ilgili olarak şunları yazmıştır:

“Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâletinden Afganistan Sefaretine

Nota. Ankara, 30 Teşrinievvel 1339

No. 21226 TBMM’nin 29 teşrinievvel 1339 tarihli celsesinde Türkiye’nin Hükümeti şekli Cumhuriyet olduğunun ilanına müttefik an karar verildiğini ve Gazi Mustafa Kemal Paşa

¹⁶²BCA, Fon No: 30. 18. 1.1, Yer Numarası: Kutu No: 7, Dosya Gömlüğü: 13, Sıra No: 19, Dosya No: 235-21, Tarih: 27.03.1923.

¹⁶³DBA, No. 24. Bkz. B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁴Ziya Enver Karal, *Atatürk’ten Düşünceleri*, Doğuş LTD. ŞTİ. Matbaası, Ankara, s. 40.

Hazretlerinin ittifak-ı ara ile Reisicumhur intihaba edildiğini Sefareti Aliyelerini arz ve iblağ ile kesbi şeref eylerim efendim.”¹⁶⁵

Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han 2 Kasım 1923 tarihinde bu Nota’ya verdiği yanıtta, Türkiye’de Cumhuriyet ilan edilmesini ve Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın reisicumhur seçilmesini hem Kral Amanullah Han adına hem de Afganistan devleti ve ulusu adına Türkiye Cumhuriyetini kutladı. İlk defa Türkiye’de doğan bu Cumhuriyet yıldızının yeryüzündeki bütün İslam ülkelerini ışıktandıracağını belirtti. Yükselme ve ilerleme yolunda Türkiye Cumhuriyeti’ne başarılar diledi. Tebriklerinin TBMM ve Reisicumhur Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne arz edilmesini rica etti. Türkiye Cumhuriyeti’nin soylu Türk ulusunun zafer ve başarıları ile uygarlık eğilim ve yeteneklerinin bir sonucu olduğunu, Batıda da Doğuda da yankılar yapacağını, özellikle Türk ulusuna yürekten bağlı Afgan ulusunun ruhunu da derinden etkileyeceğini söyledi.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İsmet Paşa’nın imzasıyla bu yazıya 10 Kasım 1923 tarihinde bir teşekkürle yanıt verilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa 29 Ekim 1923 günü Cumhurbaşkanı seçildiği diplomatik notalarla az sayıdaki elçiliklere bildirmiştir. Afgan Kralı Amanullah Han bu az sayıdaki yabancı ülke başkanlarından biri olarak yer almış ve Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün seçilişi üzerine üç yabancı ülke başkanları kendisini kutlamıştı. Bunlardan biri Amanullah Han, Sovyet Rusya Başkanı Lenin ve Arnavutluk Başbakanı Ahmet Zogu olmuştur. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) her zaman Afganistan’a özel bir ilgi göstermiştir.¹⁶⁶

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Afganistan ve milletine gösterdiği ilgi, Afgan halkının ve Kral Amanullah Han’ın Gazi Mustafa Kemal ile ve onun yaptığı yeniliklere ilgili davranmalarını beraberinde getirmiştir. Gazi Mustafa Kemal’in Afganistan halkına ve hükümdarı Amanullah Han’a öven açıklamalar yapması üzerine, Amanullah Han da Gazi Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyeti’ne saygı gösteren açıklamalar yapmış ve Türk zaferi ve Cumhuriyetini kutlamıştır. Bu diplomatik ilişkilerin yanısıra birçok alanda Türkiye ve Afganistan

¹⁶⁵ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁶⁶ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 130.

arasında yeni ilişkiler kurulmuş ve Türkiye’den öğretmenler ve Ataşeler gönderilmiş ve Afganistan’dan da Türkiye’ye öğrenciler gönderilmiştir.¹⁶⁷

3.11. Afganistan’ın Türkiye Büyükelçisi İsmail Nebili Batı

Korgeneral Ömer Fahrettin Paşa, Haziran 1922 tarihinden beri Afganistan’da elçilik yapan görev süresi Kasım 1925 tarihinde sona ermiş ve yerine İsmail Nebili Batı atandı.¹⁶⁸ Ahmet Muhtar Bey 27 Ekim 1921’de Tiflis mümessilliğine atanınca aynı tarihte bir kararname ile İsmail Nebili Batı da Tiflis mümessilliği Başkâtipliği’ne atanmıştı. Böylece Ankara Hükümeti’nin hizmetine girmiş ve iki sene kadar Tiflis mümessilliği Başkâtibi olarak görev yaptıktan sonra Gürcistan bağımsızlığını kaybedince Tiflis mümessilliği kapanmıştır. 27 Eylül 1923 tarihinde Tiflis’teki görevinden ayrılarak 11 Kasım 1923’te Atina Elçiliği’nin Başkâtipliği’ne atanmıştır. 1924 Ağustos’ta kadar bu görevi devam etmiş ve orada maslahatgüzarlık görevini üstlenmiştir. İsmail Nebili Batı, Atina’dan Berlin’e Başkâtip olarak atanınca bu göreve gitmemiş ve istifa ederek Dışişleri Bakanlığı’ndan ayrılmıştır.¹⁶⁹

İsmail Nebili Batı’nın sicilinde Fransızca, Arapça ve Farsça bildiği için, 29 Kasım 1925 tarihinde Afganistan’da Kabil Elçiliğine atanmıştır. İsmail Nebili Batı Kabil elçiliğine atanmasından sonra yaklaşık 28 yıl Dışişleri Bakanlığı kadrosunda hizmet etmiştir.¹⁷⁰ İsmail Nebili Batı, 16 Haziran 1926 tarihinde güven mektubunu Afgan Kralı Amanullah Han’a sunmuştur:

“13 Haziran 1926 tarihinde şifâhen 15 Haziran 1926 tarihinde tahrîren 16 Haziran 1926 Çarşamba günü saat üç buçukta Kral Amanullah Han’a itimatnamemi vereceğimi Hariciye Nezareti bildirdi. Ben de Vekâleti Aliyelerine tertip edilmiş olan nutkumu Türkçe olarak iradı ettikten sonra itimatnamemi Kral Amanullah Han’a sundum. Kral Hazretleri irticalen şöyle bir cevapta bulundu:”

“Türkiye de benim vatanımdır ve sizinle çok uzun görüşmek isterdim, fakat rahatsız olarak avdet ettim ve yine de rahatsızım bunun için müsaade buyursanız

¹⁶⁷ Anıl Çeçen, *Atatürk ve Avrasya*. Cumhuriyet Kitapları Kulübü Yayınları, İstanbul 1999, s. 173.

¹⁶⁸ İsmail Nebil Batı 1888 yılında İstanbul’da doğdu. 1902’de fatih merkez mektebinde ilkokulu, 1904’te Rüştiyeyi ve 1908’de Mercan İdadisini ve 1911’de mülkiyeyi bitirdi. 1911-1913 yıllarında Maliye Nezaretinde, 1913-1918 arasında ıslahat maliye komisyonunda ve 1918-1919’de de İaşe Nezaretinde çalıştı. Bkz. A. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi Ve Mülkiyeliler*. Cilt 4. Ankara 1968, Mars Matbaası, s. 1352.

¹⁶⁹ A. Çankaya, 1968, *a.g.e.*, s. 1353.

¹⁷⁰ A. Çankaya, 1968, *a.g.e.*, s. 1354.

başka vakit uzun uzun görüşürüz”.¹⁷¹ Amanullah Han o günlerde rahatsızlık nedeniyle Türkiye Elçisi İsmail Nebili Batı ile görüşmesini kısa tutmuştur. O senede Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhurbaşkanı Ocak 1926’da Afganistan Kralı Amanullah Han’a gümüş çerçeve içerisinde bir resmini göndermiştir.¹⁷²

Afganistan Kralı Amanullah Han ve Afgan halkı milli mücadele boyunca Türk ulusunun yanında olmuş, Türkiye ordusunun başarılarını ve zaferini kutlamış, başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk komutanlara çeşitli nişanlar göndermiştir.¹⁷³ 1923 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa, Afganistan ve İran gibi kardeş ülkelerle Türkiye arasında var olan samimi dostluk münasebetlerini güçlendirmek emelinde olduğunu belirtiyordu. 1924’te Halifeliğin kaldırılmasından sonra Türkiye ile Afganistan arasındaki dostça münasebetleri devam etmiş, herhangi bir soğukluk olmamıştır. Türkiye 17 Kasım 1926 tarihli bakanlar kurulu kararıyla Afganistan ordusunun güçlenmesine katkıda bulunmak için iki bin İngiliz tüfeği, tam teçhizatlı dört makineli tüfek ve beş yüz bin fişek hediye olarak gönderilmiştir.¹⁷⁴

1924 sonunda Afganistan Kralı Amanullah Han’ın 14 aylık bir çocuğu vefat etmiştir. İngiltere Kralı’nın Amanullah Han’a bir başsağlığı mesajı çektiği haber alınmıştır. Dışişleri Bakanlığının hatırlatması ile Gazi Mustafa Kemal Paşa da Amanullah Han’a şu mesajı göndermiştir:

“Mahdum-u Emaretpenahileri Rahmetullah Han’ın irtihali haber-i müessifini büyük bir yeis ile öğrendim. Zatı emaretpenahileri ile hanedanınızın matemlerini iştirak ve bu gibi alam ve ekdardan masum kalmasını temenni ederim.”

Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Afganistan Kralı Amanullah Han ailesine ilgi gösterilmesi ve kederlerinin paylaşılması Amanullah Han’ı hoşnut etmiştir. Kral Amanullah Han, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e şu telgrafi göndermiştir: “Oğlum Rahmetullah’ın vefatı münasebetiyle beyan-ı taziyeti havi telgraf-ı celaletmaabları vasıl desti itminan oldu. Birader-i muhteremim zatı

¹⁷¹ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁷² B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁷³ Utkan Kocatürk, 1988, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara, s. 231.

¹⁷⁴ BCA, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01./02.66.916.

haşmetpenahilerinin benim ve hanedanımın kederlerine iştirak buyurmalarından dolayı izhar-ı teşekkür eylerim.”

Emir Amanullah Han¹⁷⁵

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Afganistan Kralı Amanullah Han ülkelerinin önemli günlerinde ve milli bayramlarda samimi duygularla birbirlerine kutlama mesajı göndermeye devam etmiştir.

3.12. Türkiye’de Yeni Afganistan Elçisi

Afganistan’ın ilk Elçisi Sultan Ahmet Han beş yıl Ankara’da görev yapmış ve Kurtuluş Savaşı, Türk ordusunun zafer günleri, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yılları Ankara halkıyla birlikte yaşamış olan elçinin görevi 1926 yılı sona erince, yerine Gulam Ceylani Han adına bir general orta elçi olarak atandı. 1928 yılında büyükelçi payesine yükseltilecekti ve asıl görevi Afganistan ile Türkiye arasında var olan dostluk ve kardeşlik ilişkilerini güçlendirmek ve daha da geliştirmektir.¹⁷⁶ Gulam Ceylani Han’ın 30 Ocak 1926 tarihli güven mektubu şöyledir:

“Fazlı ilahi ile Afganistan memleketinin padişahı, dini mübini İslam hadimi Amanullah Han, Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine, Aziz ve Ali kader Dostum! Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Eمارeti beyninde teyemmünnen mevcut olan revabıt-ı uhuvvet-i ve samimi dostluğun ipkası ve tahkimi iradesi muktezasınca devlet-i şahanemin muazzez ricalinden ve sadık hizmetkârından ve kâmilen itimadı ve vüsukumuzu haiz bulunan Gulam Ceylanı Hanı Türkiye Cumhuriyeti nezdinde Sultan Ahmet Hanın yerine Orta Elçi ve fevkalade murahhasımız sıfatıyla tayin eyledik. Tarafımızdan zatı devletlerine beyan edeceği bilcümle metaline ve hususiyle iki devlet beynindeki reva bit-ı dosta nenin teşdidine dair izhar eyleyeceği husus ata itminan buyrulacağı ümidindeyim.

Kabil, 30 Akreb Ayı 1304(30.1.1926)

Dostunuz EMİR AMANULLAH HAN”¹⁷⁷

O yıllarda Türkiye’ye atanan yabancı elçiler güven mektuplarını sunarken birer konuşma yapıyorlardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu konuşmalarla ilgili cevap

¹⁷⁵ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁷⁶ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁷⁷ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 18.

veriyor idi. Bu protokol uygulaması 1933 yılına kadar devam etmiş ve Cumhuriyetin onuncu yılında kaldırılmıştır. Gulam Ceylani Han, 24 Şubat 1926 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e güven mektubunu sunmuştur.¹⁷⁸ Gulam Ceylani Han güven mektubunu sunma konuşmasında Elçi Sultan Ahmet Han'a Türkiye'de gösterilmiş olan dostluktan ötürü Afganistan Kralı Amanullah Han adına teşekkür etmiş ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Amanullah Han'ın dostane selamlarını iletmiştir. Türk ulusu ile Afgan ulusu arasındaki dostluğun sarsılmaz olduğunu belirterek, Türkiye'nin başarılarını kutladıktan sonra, "sözüme hatime vermezden evvel, zatı devletlerinin sıhhat ve saadetlerini ve azimkâr Türk ulusunun dâhil olduğu teceddüt ve terakki yolunda kemali muvaffakiyet ile ilerlemesini metbuum Emir hazretleri ve aziz ulusum namına temenni ederim" demiştir.¹⁷⁹

Gazi Mustafa Kemal Paşa ise 24 Şubat 1926 tarihinde cevaben; "Sefir Bey Hazretleri, Pekiyi bir hatıra bırakan Sultan Ahmed Han'ın" vedanamesiyle beraber kendisinin güven mektubunu almaktan sevinç duyduğunu Kral Amanullah Han'ın Türk ulusu ve Türkiye'ye olan samimiyetine teşekkür etmiş ve Türkiye ile Afganistan dostluğu zinde ve layetezelzeldir demiş bundan sonra da iki ülke ilişkilerini daha da güçlenmesinin istemiş Kral Amanullah Han'ın saadetini ve Afganistan halkını refahını ve selametini söylemiştir.¹⁸⁰

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Afganistan Kralı Amanullah Han, Gulam Ceylani Han'ın Türkiye'ye Elçi atanmasından sonra birbirlerine daha yakın ve dostça selamlar göndermişlerdir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 6 Mart 1926 tarihinde Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümünü kutlamak üzere Amanullah Han'a şu telgrafi çekmiştir: "Afganistan'ın yevmi-i istiklali sene-i

¹⁷⁸ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁷⁹ Afganistan Elçisi Gulam Ceylani Han'ın Bu Konuşmasının Tam Metni İçin. Bkz. B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁸⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Afganistan Elçisi'nin söylevine sıcak bir konuşmayla karşılık vererek özetle şunları söylemiştir: Afganistan Eski Elçisi Sultan Ahmet Han'ın aramızda pekiyi bir hatıra bırakmış olduğunu belirtti. Yeni Afgan Elçisi Gulam Ceylani Han'ın mektubunu memnuniyetle aldığımı söyledi. Afganistan hükümdarı Amanullah Han hakkında dostluk duygularını dile getirdi bu arzularını Amanullah Han'a iletilmesini istedi. Türkiye ve Afganistan ulusunun arasında var olan dostluğun sağlam ve sarsılmaz olduğunu vurguladı. Bu dostluğun daha da verimli hale getirmek için Afganistan Elçisinin yapacağı çalışmaların her zaman hoşnutlukla destekleneceğini ve karşılanacağını söyledi. Gazi Mustafa Kemal Atatürk son olarak Afganistan ulusunun refah ve selameti için iyi dileklere bulundu ve Afganistan'daki gelişmeleri büyük bir ilgi ile izlediğini bildirerek Afganistan Elçisi Gulam Ceylani Han'a hoş geldiniz dedi. Bkz. B. Şimşir, 1993. *a.g.e.*, s. 20.

devriyesi münasebet-i mesudesile zatı şahanelerini ve Afganistan milleti necibesini tebrik müsaraat eylerim.”¹⁸¹

Afganistan Kralı Amanullah Han, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümü kutlama telgrafına şöyle teşekkür etmiştir: “Cüfus ve istiklalimizin sekizinci sene-i devriyesini tebriklerinizi havi telgraf namesi fehimaneleri vasıl oldu. Türkiye milletinin vahdet ve selameti temenni-yatıma teşekkürat-ı samimanemin kabulünü zat-ı biraderanelerinden temenni ederim.”¹⁸²

Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Amanullah Han arasında ülke milli bayramları ile ilgili mektuplaşma yapılmış ve bunun başlatan Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Bu mektuplaşmadan sonra Afganistan Kralı Amanullah Han da Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümlerinde Gazi Mustafa Kemal'e tebrik telgrafları gönderme usulünü uygulamış, bu da yıllarca devam etmiştir.

3.13. Afganistan Dışişleri Bakanı'nın Türkiye Ziyareti

Bir devlet için her şeyden önce dâhili teşkilata lüzum gören Afganistan Kralı Amanullah Han, devlet teşkilatına modern bir şekil vererek, ülkede ilk defa bakanlıklar kurdu ve Dışişleri Bakanlığı'nı Afganistan Dışişleri Bakanı olan Mahmut Tarzi'ya verdi. 1927 yılının Temmuz ayında Ankara'ya ziyarette bulunan Dışişleri Bakanı ile birlikte Afganistan'ın Paris elçisi Gulam Nebi Han ve Afganistan'dan Ankara'ya atanan elçi Gulam Ceylani Han'la, 4 Temmuz 1927 tarihinde trenle İstanbul'dan Ankara'ya gelmiştir.¹⁸³ Afganistan dışişleri bakanı Mahmut Tarzi

¹⁸¹ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁸² B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, ss. 21-22.

¹⁸³ Mahmut Tarzi, ülke ideali etrafında bir ulusal bilinç yaratılmasını ve ülkenin çağdaş bir ulus devlet olarak uluslararası politikada yerini almasını hedeflemiş, reformist bir vatanseverdi. Babası Serdar Gulam Muhammet Tarzi'nin, Durand Antlaşmasına imza atan Emir Abdurrahman Han ile anlaşmazlığa düşmesi sonucunda, 17 Ocak 1882 yılında ülke dışında sürgün edildiğinde, oğlu Mahmut Tarzi daha 17 yaşındaydı. Yaklaşık 20 yıl sürgünde olan Mahmut Tarzi, o zaman Osmanlı toprağı olan Şam'da büyüdü. Burada Türk elit tabakasıyla yakın ilişkiler içinde bulunan Mahmut Tarzi, birkaç seferde İstanbul'a giderek ikinci Abdülhamit'in huzuruna çıkma fırsatı buldu. Tarzi, Emir Abdurrahman Han'ın ölümü üzerine, tahta geçen Emir Habibullah Han'ın isteğiyle Afganistan'a geri çağırıldı. Şubat 1902 yılında ülkeye dönen Mahmut Tarzi, ülkenin modernleştirilmesi ve yeni reformların hazırlanması üzerinde oldukça önemli roller üstlendi. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0 0 Kutu No: 130 Dosya Gömlüğü No: 935 Sıra No: 2, Dosya No: 113, Tarih: 19.6.1927. A. Han, *Kavşaktaki Ülke Afganistan, "Geniş Açı", National Geographiç*, 2001, s. 27.

Ankara’da, Türkiye Dışışleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey tarafından karşılanmıştır.

Afganistan Dışışleri Bakanı Mahmut Tarzi, 1 Temmuz 1927 tarihinde, İstanbul’a gelen ve Dolmabahçe Sarayı’na inen Cumhurbaşkanı konuklarını bir süre burada kabul etmiştir. Afganistan Dışışleri Bakanı, Türkiye ziyareti sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in 1919’dan beri ilk defa İstanbul’a geldiği günlerine rastlamıştır. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal 10 Temmuz 1927 günü Afganistan Dışışleri Bakanı Mahmut Tarzi’yi İstanbul’da kabul etmiştir. Tarzi, Gazi Mustafa Kemal’in tavsiyelerini aldıktan sonra Afganistan’a geri dönmüştür.¹⁸⁴Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik konumu açısından ülkeyi batıya doğru götürmeyi hedeflerken bile Gazi Mustafa Kemal Atatürk doğudan ilgisini kesmiyor ve ülkenin doğusunda yer alan Türk ve İslam ülkeleri ile yakından ilgileniyordu. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devleti bütün İslam ülkeleri için örnek bir ülke durumundaydı ve Afganistan, Türkiye’yi örnek almak isteyen ülkelerden biri idi.

¹⁸⁴ U. Kocatürk, *Atatürk ve Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*. Ankara, 1938, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 468.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMANULLAH HAN DÖNEMİ VE DIŞ POLİTİKA

3. AMANULLAH HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ (1928-1929) VE REFORMLARI

3.1. Kral Amanullah Han'ın Büyük Gezisi

Afganistan, Kralı Amanullah ülkede belli bir istikrar sağlandıktan sonra büyük tur adı verilen uzun yolculuğuna başlayarak, Aralık 1927 tarihinden Temmuz 1928 tarihine kadar Kraliçe Süreyya ile birlikte Kabil valisi, bazı bakanlar, ülke parlamento Başkanı ve beş üst düzey yöneticisi ile danışmanlardan oluşan heyetle, Hindistan'ı, Mısır'ı, Fransa'yı, Belçika'yı, İsviçre'yi, Almanya'yı, İngiltere'yi ve Rusya'yı ziyaret etmiştir. Kral Amanullah Han'a göre bu kapsamlı ziyaret “bir inceleme ve sosyal keşif” gezisi olarak “Ülkesine Avrupa medeniyetinde gördüğü en güzel şeyleri götürme ve Batı'ya Afganistan'ın dünya haritasında kendine ait bir yeri olduğunu gösterme” fırsatını verecek bir geziydi.¹⁸⁵

Afganistan, Kralı Amanullah Han ülkenin çağdaştırma politikasında yeni bir aşamaya başlamak için yurtdışındaki tecrübelerinden esinlenmeyi tasarlamıştır. Kral Amanullah Han, ülkesinin dünyadaki itibarını ve yeni bir dış politikaya kendisini adanmıştı. Kral Amanullah Han büyük gezisinin başlangıcında şöyle değerlendirmede bulunmuştur: “Bugüne kadar ülkemin kitaplardan öğrendiğim Batı uygarlığının seviyesine yükseltmeye çalıştım ve şimdi çalışmalarımı kişisel deneyim gözlemlerle tamamlama zamanı geldi”. Kral Amanullah Han, Avrupa'ya düzenlediği gezilerin Afganistan'ın saygınlığını artıracığına ve bu gezilerin de ticari başarı getireceğine samimiyetle inanmıştır.¹⁸⁶

10 Aralık 1927 sabah Saat 10.45'te Kral Amanullah Han, Kraliçe ve geniş bir heyetten oluşan Hindistan'a doğru yola çıkarak 14 Aralık'ta Bombay'a varan Amanullah Han 17 Aralık'ta gemiyle Mısır'a geçmek için kentten ayrılmıştır. Dokuz

¹⁸⁵ M, Shahrani, 1986. *State Building and Social Framentation in Afghanistan*. New yoruk: Syracuse University Pres, s. 67.

¹⁸⁶ R.T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 319.

gün süren deniz yolculuğundan sonra Aden’de ve Süveyş’te duraklamalar dâhil Afganistan heyeti 26 Aralık sabahı Said limanına varmıştır. Amanullah Han ve Afganistanlı heyetler burada Kral Fuad adına Prens Ömer Tusun tarafından karşılanarak özel bir trenle Kahire’ye gitmişler, Kahire’ye Kral Fuad, meclis başkanı ve bakanlar kurulu üyeleri tarafından karşılanmıştır. Amanullah Han’ın Mısır ziyareti basında da yer alarak iki ülke temsilciler arasında dostane görüşmeler olmuştur.¹⁸⁷

Kral Amanullah Han, Mısır’da on gün kaldıktan sonra Afganistan heyetleriyle birlikte İtalyan gemisi ile 3 Ocak 1928 tarihinde Napoli’ye doğru gezisine devam ederek 8 Ocak’ta Roma’ya varmıştır. 12 Ocak’ta ise Amanullah Han, Papa tarafından kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu ziyaret sırasında taraflar birbirlerine devlet nişanı vermişlerdir. Aynı zamanda Kral’a hediye olarak bir tank sunulmuş ve İtalyan Eğitim Bakanı İtalya’da altmış Afgan öğrenciyi burslu olarak eğitmeyi kabul etmiştir.¹⁸⁸ Kral Amanullah, İtalya ziyaretinden sonra 23 Ocak’ta Nice’e geçmiş ve iki gün sonra da Paris’teki Boulogne istasyonuna ulaşmıştır. Burada Cumhurbaşkanı Gaston Doumergue, Başbakan Raymond Poincare ve hükümet etkililer tarafından karşılanmıştır. Burada taraflar arasında Afganistan’daki Fransız arkeologların, Fransız lisesinin faaliyetleri, Afganistanlı öğrencilerinin Fransa’da eğitim alması, kültürel ve Fransa ile Afganistan işbirliğinin konusunda fikir alış verişi olmuştur.¹⁸⁹

Kral Amanullah Han bu gezi sırasıyla Belçika ve İsviçre’ye de bir ziyaret gerçekleştirerek 20 Şubat 1928 tarihinde ülke heyetleri ile birlikte Almanya’ya geçmiştir. Alman hükümeti etkilileri Kral Amanullah Han’ın Wilhelmstrasse’deki Prens Albrecht Sarayın’da ağırlamıştır. Afganistan hükümdarı bu ziyaret sırasında Almanya’nın bazı eğitim kurumları yanısıra askeri ve endüstriyel merkezlerini incelemiştir. Aynı zamanda Amanullah Han’a Charlottenburg Teknik Lisesi Fahri mühendislik doktora unvanını vermiştir. Dolayısıyla Amanullah Han’ın Almanya ziyaret ticari konuları kapsamış ve gelecekte iyi ilişkiler konusuna değinilerek Alman

¹⁸⁷ Kral Amanullah Han, Kraliçe Süreyya, Ekonomi Bakanı, Dış İlişkiler Bakanı, Kabil Valisi, Ülke Parlamentosu ve altı kıdemli hükümet etkilisi başta olmak üzere Hindistan’a, Avrupa’nın çeşitli ülkelerine ve Orta Doğu da Aralık 1927 ile Temmuz 1928 yılları arasında gezileri düzenlemiştir. Bkz. Fraser-Tyler, **Afghanistan**, ss. 207-208.

¹⁸⁸ Sykes, 1940, *a.g.e.*, s. 304.

¹⁸⁹ Roland Wild, **Amanullah Ex-King of Afghanistan**, London, ss. 104-105.

toplumu Afganların ziyaretinden memnun kalmıştır.¹⁹⁰ Almanya dan Fransa yolu ile Maid Of Orleans gemisinde kanalının geçen Afganistan, Kralı 13 Mart'ta İngiltere'ye gelmiştir. Bu gemiye yolculuğun ortalarında dört İngiliz destroyeri ve savaş uçakları eşlik etmiş olup Afgan hükümdarı ve heyetleri Kral George adına Wales Prensi tarafından karşılanarak daha sonra bu grup trenle Londra'ya gelmiş burada Kral George, Kraliçe Mary, başbakan Stanley Baldwin Dışişleri Bakanı Sir Austen Chamberlain tarafından karşılanmıştır. İki gün boyunca Afgan hükümdarı ve maiyeti İngiliz Kralının misafiri olarak Backingham Sarayı'nda kalmıştır. Sonuçta 1919 yılında üçüncü Afgan-İngiliz savaşında İngiltere'ye karşı meydan okuyan kişiyi İngilizler görmek istiyorlardı.¹⁹¹

Afganistan heyetleri on beş gün gayri resmi ziyaretler başta olmak üzere Fransa ve Almanya'ya dönerek sonrasında ise Polonya üzerinden Sovyet Rusya'ya geçmek için doğru yola çıkmışlardır. 2 Mayıs 1928 tarihinde burada gelen Amanullah Han Rusya sınırında Doğu meselelerinden sorumlu olan dışişleri bakanı yardımcısı Karahan tarafından karşılanmış olup 3 Mayıs'ta Afganistan grubu Moskova'ya bulunmak suratiyle burada merkezi idari kurulu başkanı Kalinin, Harbiye bakanı Voroshilov, Dışişleri Bakanı Chicherin ve Maliye bakanı Mikoyan tarafından karşılanmıştır. Yalnızca Stalin bu karşılanmada yoktu daha sonraki günlerde de Stalin, Kral Amanullah Han ile görüşmelerde gözükmemiştir. Amanullah Han, Moskova ziyaret sırasında konuşmalarında dostluktan bahsetmiş aynı zamandan Sovyet Rusya ile birkaç uçak ve askeri teçhizat Afganistan'a yönelik sağlanması mutabakatına varmışlardır.¹⁹² Kral Amanullah Han ve heyet birlikleri ile Moskova ziyaretinden sonra Türkiye'ye gelmiştir.

¹⁹⁰ Kral Amanullah Han ülke heyetleri ile İsviçre'ye bir hafta kaldıktan sonra 20 Şubat'ta Almanya topraklarına ayak basar burada ise otuz üç gün aşkın bir süre kalmıştır. Bkz. P. Sykes, 1940, *A History Of Afganistan*, s. 305; L. Adamec, 1974, *Afganistan's Foreign Affairs*, s. 19.

¹⁹¹ Amanullah Han, Avrupa ziyareti sırasında Hindistan hükümeti tarafından görevli olan üç subay Wickham, Fraser ve Dodd. Afganların faaliyetlere zamanında katılmasını ve programa katı bir Beçimde bağlı kalınmak suratiyle eklenmiştir. Bkz. P. Sykes, 1940, *A History Of Afganistan*, s. 306; Fraser-Tytler, *Afganistan*, s. 209.

¹⁹² Kral Amanullah Han'ın Moskova ziyareti Türk basınında da yer almıştır. "Sovyetler Birliği ile Afganistan ilişkileri son derece dostanedir demiştir..." bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 2451, 3 Mayıs 1928; L. Adamec, 1974, *Afganistan's Foreign Affairs*, to the Mid Twentieth Century. Relation the USSR, Germany, and Brition, Tucson, s. 124.

3.2. Kral Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti ve Gezi Programı

Bu ziyaretin son durağı olan İran'dan önce Amanullah Han eşi Kraliçe ile birlikte, 12 Mayıs 1928 tarihinden 2 Haziran 1928 tarihine kadar Türkiye'ye resmi bir ziyaret yaparak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün konuğu olmuştur.¹⁹³ Afganistan Kralı ve Kraliçesi Hazretlerinin Sivastopol'den İstanbul'a getirmek için Seyrisefayin idaresinin İzmir vapuru tahsis edilmiştir. Bu vapur Afganistan Kralı Amanullah Han Türkiye'ye gelmeden bir gün önce Sivastopol limanında bulunacaktı ayrıca bu program İcra Vekilleri Heyeti, Müdafaa-i Milliye ve Hariciye Vekâleti 18 Nisan 1928 tarihli toplantısında kabul edilerek vapur 12,5000 Liraya kiralanmasına karar vermiştir. Amanullah Han ve Kraliçeyi Türkiye'ye getirmek için görevlendirilen heyetler ise şu isimlerden oluşmakta idi; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün adına Korgeneral Naci (Eldeniz) ve Orgeneral Fahrettin Altay¹⁹⁴, Türkiye'nin Kabil Elçisi Nebili Bey, protokol genel müdürü Sadullah Bey ve Afganistan'ın Türkiye Elçisi Gulam Ceylani Han karşılamıştır.¹⁹⁵

¹⁹³ B.Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁹⁴ Orgeneral Fahrettin Altay Paşanın anlattıkları, Rusya yolu ile İstanbul'a gelecek olan Afganistan Grubu'na mihmandar olarak ordu kumandanlarından Fahrettin Altay Paşa atanmış olup Kral Amanullah Han'ın Türkiye ziyaretini şöyle anlatmaktadır. 30 Nisan 1928 tarihinde Sovyet Rusya'ya dan Türkiye'ye gelecek olan Amanullah Han'a ve Kraliçe'ye eşimle beraber mihmandar tayin edildiğim emrini alınca, Ankara'ya giderek Milli Müdafaa vekili ile görüştim. Atatürk'ü ziyaret ettim. Afganistan'a ait büyük bir dosya verdiler, bunu okuyup ziyaret hakkında bilgi edinecektim. Bu Ankara'ya ilk defa bir ülkeni Kral'ın ziyareti olduğu için Mustafa Kemal Atatürk pek neşeliydi. Mayısta Başbakan İsmet Paşa ile görüştüğümde Amanullah Han'ın hali müsait görülürse beni Afganistan'a Genelkurmay Başkanı ve Başkumandan yapmak istediklerini belirtti. Ancak sağlık durumumun buna müsait olmadığını belirterek kabul etmedim. Dışişleri bakanı ve protokol şefi ile görüşüp yapılacak işleri tayin ettik. Naci Eldiniz Paşa ile eşi de ikinci mihmandar tayin edildiler. 14 Mayıs Çarşamba günü İzmir vapuru ile Sivastopol'e yollandık. Vapur mihmandarlar takım protokol memurları yaverler tercümanlar, gazete muhabir ve fotoğrafçıları ile doluydu. Deniz biraz sallantılıydı. 17 Mayıs günü öğlenden sonra Sivastopol limanına girdiğimiz zaman Ruslar bizi büyük coşkuyla karşıladıklarını görüyorduk. Moskova Büyükelçimiz Tevsik Bıyık oğlu ile Rus Doğu meselelerinden sorumlu Karahan da karşılayıcılar arasındaydı. Gece ordu evinde büyük bir ziyafet verildi ve 18 Mayıs günü saat 11.00'da Kral Amanullah ile eşi Kraliçe Süreyya geldiler büyük bir merasim yapıldı...19 Mayıs günü öğlenden sonra geminin süvari kulesinde Amanullah Han ile beraberiz, hava güzel. Kral seyahatini ve Afganistan'ın anlatıyor ve Atatürk'ün Milli Mücadeledeki başarısından sitayişle söz ediyor... Bkz. Fahrettin. Altay, 1970, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*. İstanbul: İnel Yayınları, ss. 426-428.

¹⁹⁵ Afganistan, Kralı Amanullah Han ve Kraliçe'nin İstanbul'a getirmek üzere İzmir vapurunun kiralanması ve yapılacak tören için düzenlenen programın tasdik-i. Bkz. BCA, Fon No: 30 10 1 1- Yer Numarası: Kutu No: 28- Dosya Gömleği No: 23- Sıra No: 7, Sayı: 6452., Tarih: 18.04. 1928.

16 Mayıs 1928 tarihinde İstanbul'dan hareket eden İzmir Vapuru ertesi gün saat 12'de Sivastopol Limanına vararak Rus gemileri de top atarak karşılamış olup liman komutanı vapuru ziyaret etmiştir. 19 Mayıs saat 16'da donanma komutanlığına bağlı beş gemi İstanbul Boğazı'nın üç mil açığında Afgan Kralı Amanullah Han'ın getirmiş olan İzmir vapurunu karşılayarak İzmir vapuru Türkiye donanmasının arasından geçmek üzere Mecidiye ve Hamidiye kruvazörleri 21 top atışı ile Amanullah Han'ın selamladılar.¹⁹⁶ Afgan Kralı Amanullah Han'ın taşıyan İzmir vapuru, Türkiye Deniz ve Hava filosu eşliğinde İstanbul Boğazı'nı geçerek saat 18'de Haydarpaşa rıhtımına gelmiştir. Haydarpaşa tren istasyonunda Türkiye ve Afganistan milli marşları okunmasıyla başlayan törenin ardından sonra Ankara'ya, Amanullah Han'ın yolcu etmek üzere İstanbul valisi, kolordu kumandanı ve polis müdürü Gebze'ye kadar refakat etmiştir.¹⁹⁷ (EK-2).

3.3. Mustafa Kemal ATATÜRK İle Amanullah Han'ın Hitapları

Afganistan Kralı Amanullah Han 20 Mayıs 1928 tarihinde Ankara'ya gelerek Amanullah Han ile Afganistan heyeti, Ankara İstasyonunda bizzat Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır. Amanullah Han'ın karşılama törenine Başbakan İsmet İnönü, TBMM Başkanı Kazım Orbay, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Bakanlar Kurulu üyeleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üst düzey yöneticileri ve askeri kuvvet komutanları katılmıştır.¹⁹⁸ Türkiye ve Afganistan devlet başkanları bir araya gelerek Türk-Afgan dostluğuna ve Türk ulusu ile Afgan ulusunu Orta Asya'daki ilişkilerini konuşurlar ve Mustafa Kemal Paşa misafirlerine veda ettikten sonra Kral Amanullah Han ve Kraliçe hazretleri köşlerine çekildiler.¹⁹⁹ Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa, Afgan Kralı'nın Ankara ziyareti için iyi hazırlanarak Afganistan tarihini de incelemiştir. Gazi'nin konuşmasında Türk-Afgan ilişkileri tarihine, Türkiye ve Afganistan milletlerinin geçmişteki ilişkilerine kapsamlı olarak yer veriyor. Bu konuşmada doğru tespitler ve

¹⁹⁶ Hikmet. Öksüz, 2001, *Türkiye Cumhuriyet ve Devleti'nin ilk Resmi Konuşu*: Afgan Kralı Amanullah Han'ın (1928) Türkiye ziyareti. s. 772.

¹⁹⁷ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 160.

¹⁹⁸ Afganistan, Kralı Amanullah Han ve Kraliçe'nin İstanbul'a getirmek üzere İzmir vapurunun kiralanması ve yapılacak tören için düzenlenen programın tasdik-i. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 10 1 1- Yer Numarası: Kutu No: 28- Dosya Gömleği No: 23- Sıra No: 7, Sayı: 6452., Tarih: 18.04. 1928.

¹⁹⁹ *Aydın Tarihi Dergisi*, s. 3374.

değerlendirmeler yapıyor. Atatürk'ün bu konuşması dolayısıyla güçlü ve değerli bir tarihi belgedir.²⁰⁰ Mustafa Kemal Atatürk ile Amanullah Han'ın konuşmalarının alt başlıkta ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

3.4. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Ziyafetleri ve Konuşmaları

Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 20 Mayıs 1928 akşamı Afgan Kralı ve Kraliçe şerefine bir ziyafet vermiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşması:

“Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükümeti ve ben, zatı hükümdarlarının ve Kraliçe Hazretlerini Türkiye’de görmekle pek ziyade mesrur ve memnunuz. ...Aziz dostum Kral Hazretleri! Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve müşabehetleri vardır. Zat-ı hükümdar ileri, 1919’da kahraman Afgan milletinin balında olarak, Asya’nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken bizde aynı tarihte burada, Avrupa’nın şarkında, bütün medeni cihanın güzü önünde, istiklal ve hürriyetimize vurulan darbelere göğüslerimizi siper ederek dövüşüyorduk. ...Muhterem Kral Hazretleri! Bu münasebetle, pek ziyade haz ve takdirle takip ve müşahede etmekle olduğum bir hakikati arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. ...Kral Hazretleri! Medeni ve teceddüt karana ıslahat yolundaki faaliyet ve mesainizin ne kadar huzur ve sükün iltizam ettiğini takdir ve buna mazhariyetinizi samimiyetle temenni ederim. ...Afganistan’ın kıymetli Hükümdarı Amanullah Hazretleri! İstikbalin yüksek ufuklarından tulua başlayan güneş asırlardan beri ıstırap çeken milletlerin talihidir! Bu taal-ı’nın artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletlerin ve onların pişvalarının ihtimam ve fedakârlığına vabestedir. Afgan milletinin ve zil kudret hükümdarının ve pek muhterem Kraliçe Hazretlerinin talihi tealisi parlak olsun...²⁰¹

Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın söylevini içeriğine bakılırsa. Afganistan Kral’ın Kabil’den ayrılarak Avrupa gezisine çıkmasını Türkiye Cumhuriyeti, yetkilileri büyük bir coşkuyla takipte bulunarak Onu Başkent Ankara’ya beklemekteydi. Atatürk, Afganistan halkın’a kardeş hitap ederek ve Afganistan’dan, Türkiye’nin Başkentine gelen ve bu halkı temsil eden Kral ve Kraliçe’ye saygıyla selamda bulunarak kendisini, Amanullah Han’ın özkardeşi yerine koymuştur.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Afganistan halkı ile Orta Asya halkı konusunda değinerek ecdatlarının ilişkileri pek eskiye dayanmaktadır diyerek bu eski ilişkilerin tarihi sayfalarla dolu olduğunu ve gelecekte bu iki halkın ilişkilerinin daha da yükseklerde çıkarılmasını ebedi dostluk niteliğine dayanmaktalığını vurgulamıştır. Aynı zamanda Orta Asya’nın eski dostu kendilerinden miras bıraktığı bu evlatlar gelecekte dünya siyasetini iyi tersim etmelerini ve eski tarihi sahifelerini mütalaa

²⁰⁰ B.Şimşir, 2002, *a.g.e.*, ss. 175-178.

²⁰¹ *Aydın Tarihi*, No: 51, Haziran 1928, C. 16, S. 3374-3376.

etmelerini öneriyor ve Afgan halkı ile Türk halkını bir yolda yordugunu birlikte şanlar ve zaferler elde ettiğini bu evlatlar farklı coğrafyalarda devlet kurduğunu derinden birbirlerine bağı olduğunu hatırlatarak kendilerinden sayısız hatıralar bıraktığını adeta gelecekte Afganistan coğrafyasında yaşamakta bulunan halkına gelişmiş bir ülke dileğinde idi.²⁰²

Mustafa Kemal (Atatürk), Amanullah Han'a iki ülkenin kaderinin aynı olduğunu ve 1919 yılında Afganistan halkı İngilizlere karşı mücadele verirken Türkiye halkı ise kurtuluş mücadelesi içinde idi bu amansız mücadelelerden iki ülke başarıyla çıkmasının bu iki milletin bu ıztırapların ayan görünmekte olup, bu istiklalin daima uyanık olarak hatırlamasını vurgulamıştır. Afganistan, İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesini yürüterek ülke bütünlüğüne kavuşmuştur. Türkiye ise kurtuluş mücadelesinden zaferle çıkarak istiklal ve hürriyetine kavuşmuştur. Bu hürriyetlerin elde etmeleri kolay olmamıştır, ancak bu istiklalin her daim masum olması iki ülke halkı da bu hürriyet konusunda kendilerini ispat etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal, Afganistan halkı ile Türk halkı tarihi bağları olan kardeşlik başlıca nedenleri her iki halkın da istiklal ve hürriyetleri için aynı kaderi paylaşmıştır. İki ülke halkı bu mücadeleyi vererek, kendilerini dünyaya tanıtmışlar ve medeniyetleri için adımlar atmışlardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa rica ederek, Amanullah Han'ın ülkede yaptığı bazı yenilik hareketi konusunda değinerek ülke hükümdarı olduğu günden itibaren Afganistan'ın bağımsızlığını kazandırmasını, bazı yeniliklerine başlamasını, devlet teşkilatının yeniden düzenlemesini, ordunun yeniden kadrolaşmasına, eğitim işlerine adımlarına ve ülke toplumsal konusunda değinerek Amanullah Han'ın takdir etmiş aynı zamanda gelecekte bu adımları atarken dikkatli olmasını uyarmıştır.²⁰³

Mustafa Kemal Paşa hükümdar Amanullah Han'ın ülkeye yönelik reform konusunda aceleci davranmamasına değinerek, Afganistan'ın coğrafyası bu coğrafya içinde yaşadığı toplumlar siyasi şartıyla çok önemli ve ciddi nazik olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda Afganistan'ın gelişmesi konusunda Türkiye

²⁰² B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 31.

²⁰³ Y. Hikmet. Bayur, 1987, *a.g.e.*, s. 599-600.

Cumhurbaşkanı olarak gördüğünü yardım edeceğini ve bunu adeta bir farz olarak bildirmiştir.²⁰⁴

Gazi Mustafa Kemal konuşmasının sonunda Afganistan coğrafyası asırlar boyunca büyük güçlerin mücadele alanı olup bu kadar ızdırıp çekmesi nedeniyle gelecekte bu parlayan yıldız hiç sönmesin bu bulutlar hiç siyaha dönmesin diyerek, Kral, Kraliçe ve Afganistan hakkında iyi dileklerde bulunmuştur.²⁰⁵

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal söylevini bitirdikten sonra Afganistan Kralı Amanullah Han da, Afganistan ulusu ile Türkiye ulusu arasındaki kardeşlik bağlarına değinmiştir:

“Aziz ve Âlicenap Kardeşim,

Aziz Türkiye toprağına muvasalat ve mümtaz zatınız ve biraderiniz Türk milletiyle vukua gelen mülakat münasebetimle duymakta olduğum nihayetsiz kalbi sürurumu zapt edemiyorum. Tabiat dâhil bu iki milletin yeni hayatının tarihini bir zamandan başlatıyor. Yani Afgan milleti şerefli bir hayat istihsal etmek için benim emrim altında müttehede-ül kerime olarak mesai ibrazına başladığı zaman Necip Türk milleti dahi birgüzide ve dana zatınızın rehnümalığıyla hukuk-u mesrur asını istirdat için merdane müca Hediye kıyam etmiş idi. ...Muhterem Reis Cumhur Hazretleri! Aziz Türkiye'nin faaliyet ve kudret numunesi olan Zatı Devletinizin gece gündüz çektiğiniz zahmetler neticesinde hâsıl eylediği bugünkü terakki yatı ben ve aziz milletim memnuniyet ve iftihar ile dolu gözler ile görmekteyiz. Necip Türk milletinin terakki ve teali yolunda attığı her adımdan dolayı Afgan milleti müftechir olmaktadır. Biz Zatı Âlinizin genç Türkiye'yi dokuz sene zarfında ne büyük terakki payelerine çıkardığınızı, ne gibi ihtiyaçlardan kurtardığınızı ve bu kahraman milletin saadet ve kuvvetini nasıl istihsal buyurduğunuzu itminan ve şükran ile dolu bir göz ile görüyoruz. Ben kati bir itminan ve kanaat ile genç Türkiye'nin parlak istikbalini görmekteyim. Sizi bunun yegâne amili bildiğim cihetle Zatı biraderinize karşı büyük bir hissi muhabbet ve halel-i napezir bir imtina duymaktayım. ...Türk Milletinin Kıymetli Reis Cumhur Hazretleri! Ben ve Kraliçe, benim ile aziz milletim hakkında derin biraderlik hissiyatını ve Türk milletinin lütfünü gösteren Zatı Âlinizin samimiyet ile dolu sözlerinizden ve hidematı milli yeme taalluk eden takdir atınızdan dolayı teşekkür atı kal biyemizi tecdide eder ve aziz Türk milletinin terakki ve tealisini ve Türkiye'nin yeğene necisi olan Zatı devletinizin ömür ve afiyetinin devamını temenni eyleriz.”²⁰⁶ (EK- 3).

Kral Amanullah Han'ın konuşmasının anlamına bakılırsa, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün saygınlıkla kardeşçe hitap ederek, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyet'in ve gelişmesini dile getirerek, bunun Afganistan halkını gururlandırdığının söylemiştir. Aynı zamanda Afganistan hükümdarı Amanullah Han Necip Türk Milletinin başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere yükselmesi ve gelişmesine adımlarının atığı konusunda Afganistan halkı

²⁰⁴ B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, ss. 34-35.

²⁰⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1959, *a.g.e.*, ss. 248-251.

²⁰⁶ Süleyman, Özmen, 2008, *Mahmud Tarzi'nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, ss. 157-159.

gururlanmakta olup Atatürk'ün dokuz yıl boyunca genç Türkiye cumhuriyet'e hizmetleri nedeniyle şükran dolu bir göz ile gördüğünü belirtmiştir.

Kral Amanullah Han genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin parlak olduğunu hatırlatarak Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk)'ün kendisine ve Afganistan halkına bir hissi muhabbet duyduğunu söylemiştir. Aynı anda Amanullah Han konuşmasının sonunda Türk Milleti'nin başkomutanı ve cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine, Kraliçe ve Afganistan halkına kardeşliğini gösterme nedeniyle teşekkür etmiş ve Türk Milleti'nin yükselişini ve Türkiye Devletinin yegâne nacisi olan Mustafa Kemal (Atatürk)'e ömür ve afiyetinin devamını temenni etmiştir.

Aynı zamanda bu tarihi konuşma üzerinde dikkatle durmak, Atatürk'ün söyledikleri üzerine tekrar düşünmek gerektir. Atatürk'ün konuşmasında belirttiği hususlar ve tavsiyeler ve onun Türkiye'de yaptığı devrimler Amanullah Han üzerinde büyük bir tesir yapmıştır. Nitekim Amanullah Han "Ağabeyim" dediği ve örnek saydığı Atatürk ile çok çabuk dost olmuş ve kendisine yapılan nasihatleri tamamıyla benimseyip kabul etmiş ve onları tatbik edeceğini söylemiştir. Atatürk'ün ona yaptığı öğütlerin başında kuvvetli bir ordu kurmak ve bütün diğer işlere ondan sonra başlamak geliyor.²⁰⁷

20 Mayıs 1928 akşam yemek ziyafetinde Mustafa Kemal Atatürk ile Amanullah Han'ın yapmış oldukları konuşmalar Fransızca'ya çevrilip yabancı Büyükelçilikler ve basına da verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk Türkiye halkının Afganistan halkına samimi duygularının tarihsel köklerine değinmiş ve iki ülkeni bağımsızlık ve hürriyetlerini korumada iki kardeş ulusun aynı anda vermiş oldukları mücadeleye işaret etmiştir. Bağımsızlığın medeni milletler için hayati prensip olduğunu, bunun korunması için siyasi, askeri, sosyal ve kültürel alanlarda ayak uydurulması gerektiğini belirterek Türkiye devletinin Afganistanlı konuklarına uygulamış olduğu protokolün iyi samimi bir atmosfere büründürülmesi Afganistan ve Afgan halkına ne kadar önem verildiğini açıkça göstermiştir.²⁰⁸

²⁰⁷M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 122.

²⁰⁸ Öksüz 2001, *a.g.e.*, s. 775.

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Afganistan Kralı Amanullah Han'ın pek yakında devrilebileceğini ve Amanullah Han'ın uyarıyı adeta görev bilmiş ve tarihi hatırlatmıştır. Aynı zaman da Mustafa Kemal Atatürk Amanullah Han'ın ülkesine gerçekleştirmeye çalıştığı yenilikleri “pek has ve takdirle” izlediğini söylüyor. Ancak Afganistan toplumunun tutucu özelliğine de Afgan Kralı'nın dikkatini çekiyor. Afganistan coğrafi konumu nedeniyle Türkiye'ye pek benzemiyor, aynı evrimi yaşamamıştı. Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar neler görüp geçirmişti? Nizam-ı Cedid, Tanzimat, Islahat, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet ve nihayet “Anadolu İhtilali.” Afganistan ise içine kapanıp kalmış bir ülke gibiydi Afganistan ve Afgan toplumunda kökleşmiş örf ve adetler, hassasiyetler vardı. Mustafa Kemal Paşa bunların önemli olduğunu, gözden kaçırmaması gerektiğini söylüyor. Amanullah Han reform yanlısıydı. Ülkeye yönelik politikası konusunda dikkatli olmak durumundaydı. Bu örf ve adetler, girişken insanlar önünü kesebilir, hata onlara hükmedebilirdi.²⁰⁹ Ancak Afganistan toplumun aydın insanları da vardı. Onların yardımıyla topluma doğru yolu göstermek, iyi önderlik veremli olabilirdi. Tarihi çok iyi Okup altını çizen Mustafa Kemal Atatürk, Kral Amanullah Han'a ülkesine yönelik reformlara “dikkatli ol” diye uyarmıştır.²¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması Afganistan'ın jeopolitik önemi ile stratejik konumuna Kral Amanullah Han'ın dikkatini çekiyor ve eğitimi çağdaştırma özellikle sosyal alanda çok dikkatli gibi tavsiyelerde bulunarak bu konuşma Afgan Kralı Amanullah Han ve Afganistan ulusunu üstün başarı dilekleriyle son bulmaktadır. Ayrıca Amanullah Han, Mustafa Kemal Atatürk'ün tavsiyelerini ve ülkesinde yapacağı reformlar konusunda yardım istemiştir.²¹¹

3.5. Amanullah Han'ın Gezisini Devamı ve Türkiye'den Ayrılışı

21 Mayıs Pazartesi günü Afgan Kral Amanullah Han askeri üniforma giymiş Naci ve Fahrettin paşalar ile Türkiye Büyük Millet Meclisini ziyaret etmiştir.

²⁰⁹B.Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 179.

²¹⁰B. Şimşir, 1993, *a.g.e.*, s. 177.

²¹¹Çöhce, S.,Ahmetbeyoğlu, A. 2002. (Yay. Haz.), *Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri Afganistan Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, ss. 131-132.

Amanullah Han, Başkent Ankara inşa konusunda gösterilen faaliyetleri büyük ilgisini çıkmış ve bu gelişmeleri de gurur ile izleyerek kendi ülkesini de inşa yolunda çalışmakta olduğunu söylemiştir.²¹²

22 Mayıs 1928 akşamı Afganistan Kralı Amanullah Han, Ankara Palas Otelinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk onuruna bir ziyafet verdi. Bu ziyafette Cumhurbaşkanı Hazretleri, TBMM Başkanı Kazım Paşa, Başbakan İsmet Paşa, Erkânı Harbiye-i Umumiye Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Adalet Bakanı Mahmut Esat(Bozkurt), Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü(Aras)Bey, İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya)Bey, Maliye Bakanı Şükrü (Saraçoğlu)Bey, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, Ekonomi Bakanı Rahmi Bey, Nafia Bakanı Hakkı Behiç Bey, Sağlık Bakanı Refik (Saydam)Bey katılmış olup, aynı zamanda milletvekillerinden Bursa milletvekili Refet (Bele) Bey, Fahrettin (Altay) Paşa, Cevat Paşa, Yakup Şevki (Subaşı)Paşa, Ali Sait Paşa, Erkânı Harbiye Umumiye Başkanı Kazım(Karabekir) Paşa, Ferik Emin Paşa, Afyon Kara Hisar milletvekili Ali Bey, Kütahya milletvekili Recep(Peker)Bey, Erzincan milletvekili Saffet (Arıkan) Bey, Bolu milletvekili Cevat Bey, İstanbul milletvekili T.Kamil Bey, Devlet Şurası Başkanı Nusret Bey, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hikmet Bey, Moskova Elçisi Tevfik Bey, Kabil Elçisi Nebil Bey, eski Kabil elçisi Fahrettin Paşa, Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Fuat Bey, Hava (Tayyare) Cemiyetibaşkanı, Rize milletvekili Nejat Bey, Türk Ocakları Merkez Heyeti Müdürü Hamdullah Bey, Denizcilik Müsteşarı Mehmet Ali Bey, İçişleri Müsteşarı Hilmi Bey, Dışişleri Müsteşarı Enis Bey, Bilimler Müsteşarı Kemal Zaim Bey, Ziraat Müsteşarı İhsan Bey, Ekonomi Müsteşarı Şakır Bey, Sağlık Müsteşarı Hüsamettin Bey, Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza(Soyak)Bey, Ankara Valisi Vehbi Bey, Ankara Belediye Başkanı Atıf Bey, Teşrifat Umumiye Müdürü Ziya Bey, Cumhurbaşkanı Başyaveri Rusuhi Bey, Koruma Bölük Komutanı İsmail Hakkı(Tekçe)Bey hazır bulunarak, bu ziyafette Kral Amanullah Han'ın eşi başta olmak üzere Bakanlar ve milletvekillerinin eşleri de katılmıştır.²¹³

²¹²*Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Mayıs 1928, s. 1.

²¹³*Ayn Tarihi Dergisi*, ss. 3378-3379.

Ülkemizin Kralı Amanullah Han, 23 Mayıs 1928 tarihli öğlen Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile iki saatlik bir görüşme yapmıştır. Akşam'a doğru Amanullah Han bazı Afganlılarla buluşmuş ve Afgan Kral Amanullah Han 24 Mayıs Perşembe günü öğleden sonra Dışişleri konağında onurlarına verilen özel çay ziyafetine buyurmuşlar ve konak bahçesindeki tenis sahasında Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile tenis partileri yapmışlardır. Kral Amanullah Han, 25 Mayıs Cuma günü öğlen Naci ve Fahrettin paşalar ve Afganistan Elçisi Gulam Ceylani Han ile bir Resim sergisini ziyaret etmişlerdir. Amanullah Han sergideki eserleri birer birer dikkatle incelemiş ve sanatçıları takdir etmiştir. Takdir ettikleri eserlerden Nazmı Ziya Bey (Limanda sabah), Ali Rıza bey (Pendik'e Kaynarca Deresi), Hikmet Beyin(Dolmabahçe), Şevket Beyin (Bağdat Köşkünden Boğaza Bir Bakış), Nazmı Beyin (St. Misel Köprüsü), Namık İsmail Beyin (Manzarası ve İstir atı), Sami Beyin (Şaka ile), Güzin Hanım (Şakayık), Sami Bey (Krizantemler Kış Günü), Badiye Hanımın (Namurmurti), Güzin Hanımdan(Divani) ve heykeltıraş sanatçımızın eserlerinden Melek Hanımın (Mermer Kadın Portresi)ile Rezen Hanım (Dinlemek), aynı gün saat 16.00'da Kral Amanullah Han Kraliçe ile Mustafa Kemal Atatürk'ün çiftliğini ziyaret etmişlerdir.²¹⁴

Ülkemizin Kralı Amanullah Han Fahrettin Paşa ve Afganistan'ın Ankara Elçisi Gulam Ceylani Han ile birlikte 26 Mayıs günü saat 15.00'da Numune Hastanesini ziyaret etmiş ve hastanede Sağlık Bakanı Refik Bey ile hastane Başhekimisi Ömer Vasfi Bey ve hastane sağlık heyeti tarafından karşılanmıştır. 27 Mayıs 1928 tarihinde Afganistan Kralı ve Kraliçesinin Başkent Ankara'da sekizinci ve sonuncu günleridir. Amanullah Han, öğleden önce maiyetinden birkaç kişiyi ve Elçi Gulam Ceylani Han'ı alarak mihmandarı Naci Paşa ile birlikte Etnografya Müzesini gezmiştir.²¹⁵ Buradan telsiz istasyonuna gelmişler ve Posta - Telgraf Genel Müdürü Fahri Bey, İhsan Cemal, istasyon mühendisi Mahzar Beyler tarafından karşılanmıştır. İstasyonda yarım saat kalan Kral Amanullah Han istasyon hakkında

²¹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mayıs 1928, s. 1.

²¹⁵ B. Şimşir 2002, *a.g.e.*, s. 183.

bilgi edinmiş ve anlatılanları dikkatle dinlemiştir. Ayrıca Kabil ile bir telefon görüşmesi yapmıştır.²¹⁶

27 Mayıs 1928 tarihinde Pazar günü saat 17.00'e doğru Afganistan Kralı Amanullah Han ve Afgan heyetleri, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile birlikte ikamet ettikleri köşkten istasyona inmişlerdir. İstasyonda Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Kazım Paşa, Başbakan İsmet Paşa, Erkânı Harbiye Umumiye Başkanı Fevzi Paşa, Bakanlar Kurulu, Askeri Şura Üyeleri, Meclis Divan Reisi, tarafından karşılanmışlardır.²¹⁷

28 Mayıs 1928 tarihinde Pazartesi günü saat 10.00'da İstanbul Haydar Paşa İstasyonuna varan Afgan Kralı Amanullah Han, İstasyonda Vali Mithat, Şehir Emini Muhittin beyler, Kolordu komutanı Şükrü bey, Darülfünun Emini Neşet Ömer (İrdealp) Bey, askeri ve mülki memurlar ile istasyon iç ve dış çeşitli liseli orta ve ilkokullu erkek ve kız öğrenciler, askeriye, jandarma, polis, belediye zabıtası, askeri polis tarafından karşılanmışlardır. Kral ve Kraliçe şehir ve okullar namına buketler takdim edilmiş ve İstanbul'a dört gün kalarak 1 Haziran 1928 tarihinde Batum'dan İran'a geçmiştir.²¹⁸

3.6. Kral Amanullah Han'ın Gezisinin Ayrıntıları ve Basın

Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti, Türk basınında geniş çapta yer tutmuştur. Gazeteler Amanullah Han'ın ziyaretini yakından izleyip yorumlarken, ülkesini hakkında bilgi vermiştir. Dönemin Vakit ve Cumhuriyet gazeteleri Amanullah Han ve Afgan heyetlerini bu ziyaretini manşetlerine taşımışlardır. Dönemin dergilerinden olan Ayın Tarihi Dergisi de Amanullah'ın ziyaretini ince ayrıntılarıyla verirken, aynı anda Afganistan'ın tanıtıcı uzun bir yazı yayınlamıştır. Etüdün sonunda Amanullah'ın bu ziyaret sırasında 25 Mayıs 1928 tarihli Ankara'da imzalanan Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'na da değinerek şöyle bir yorumda bulunmuştur: "Bu muahedenin akıt edilmesi başlı

²¹⁶ İsmail. Akbaş, 2008. Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Gezisi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. VII, (16-17) s. 324.

²¹⁷ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 186.

²¹⁸ Ülkemizin Kralı ve Kraliçesi İstanbul Dolmabahçe Sarayında kaldıkları sürede uygulanacak programın tasdiki. Bkz. **BCA**, Fon No: 030 18 1 1, Yer Numarası Kutu No: 28 Dosya Gömleği No: 30, Sıra No 2, Dosya No: 239-39, Tarih: 09. 05. 1928.

başına büyük bir hadisedir”.Gezi ile ilgili haberler bazı Avrupa gazetelerine de yansımıştır.²¹⁹

Kral Amanullah Han Türkiye’ye geldikten sonra gezisi hakkında hiçbir gazeteciye ifade buyurmamışken, yalnızca Ankara’dan hareketlerinde yarım saat önce Çankaya Köşkünde, Hâkimiyeti Milliye muhabirini kabul ederek gözlemleri ve izlenimleri hakkında bir açıklama yapmıştır. Kral ellinde Hâkimiyeti Milleyenin bir önceki sayısını tutarak, şöyle ifadede bulunmuştur:

“Hâkimiyeti Milliye-yi önceden bilirdim; fakat bu sefer çok yakından tanıdım bilmeniz için söylüyorum, her gün samimi bir arzu ile getirtiyorum ve okuyorum. Görüyorsunuz ki şimdi bile elimde gazetenizin bugünkü sayısı var.”²²⁰

Kral Amanullah Han bir açıklamasında Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye büyükleri ile tanışmaktan doğan duygularını şöyle ifade ediyor:

“Gazi dünyanın en büyük adamı ve en önemli askeridir. Temaslarımda lütuf ve sevgilerini gördüm. Kendileriyle haberlerden tanışıyor ve seviyordum; fakat görüştüğümde sonra değerini ve büyüklüğünü daha iyi anladım. Kendileriyle yakından tanışmaktan dolayı çok onurluyum.” demiştir.²²¹

Ayrıca Kral, Fen müesseselerini de ziyaret ederek, muhabirin Türkiye-Afganistan antlaşması hakkındaki soruna cevaben: “Bu antlaşmanın imzalanması benim için sevinç ve mutluluktur.” demiştir. Afganistan Kralı geri dönüş zamanı hakkında muhabire de şöyle ifade bulunmuştur: “Bu akşam ne yazık ki Başkent Ankara’dan ayrılmak zorundayım. Buradan İstanbul’a gideceğiz, İstanbul’dan Batum, Bakü, Enezeli, Tahran, Maşat, Herat yolu ile Başkent Kabil’e döneceğiz” diyerek ayrılmıştır.²²²

Afganistan Kralı 27 Mayıs 1928 tarihinde Ankara’dan ayrılırken karşılama sırasında bando tarafından Afganistan Marşı çalınarak resmi tören ifa eden piyade ve Jandarma bölüklerini teftiş etmiş ve kendilerine tahsis edilen vagon önüne kadar gelerek vedalaşmaya gelenler ile vedalaşmıştır. Kralın eşlik edecekler şu isimlerden ibarettir: TBMM Başkanı Kazım Paşa ile Roma Elçisi Ali Muhammed Han, Özel hizmetkârı Serdar Ali Gulam Sıdık Han, Saray Bakanı Mehmet Yakup Han, Harbiye Müsteşarı Serdar Ali Habibullah Han, Serdar Hasan Han, Dışişleri Özel Kalem

²¹⁹ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 192.

²²⁰ Ünal. E. 2007. Cumhuriyet’in ilk Resmi Konuğu. *Popüler Tarih Dergisi*, (78), s. 48.

²²¹ İ. Akbaş, 2008, *a.g.d.*, s. 325.

²²² Ünal, 2007, *ag.d.*, s. 49.

Müdürü Mehmet Emin Han ve İslami Şube Müdürü Yahya Han, Özel Doktoru Rıfkı, Niyazi, İsmet Beyler, Askeri Ataşesi Salih Mehmet Han, Ahmet İzzet Efendi, iki Afgan zabiti, Moskova Elçisi Tevfik Bey, Törenler Genel Müdürü Ziya Bey, törenler başkâtibi Ş.Nuri bey, Demiryolları İşletme Müdürü Abdullah Bey ve daire müdürü Kemal beyler bulunuyordu.²²³

Afganistan Kralı Amanullah Han İstanbul'a vardıktan sonra Vali Mithat Bey, Şehir Emini Muhittin Bey, Kolordu Komutanı Şükrü Bey, askeri ve mülki memurlar ile çeşitli liseli orta ve ilkokullu erkek-kız öğrenciler, belediye zabıtası tarafından karşılanarak kendisine şehir ve okullar namına buketler takdim edilmiştir. Aynı zamanda Kral Amanullah Han istasyonda askeri erkânın ellerini sıkarak, staj görmekte olan Afganistanlı subaylarıyla görüşmüştür.²²⁴ Kral Amanullah Han Dolmabahçe sarayında kısa bir istirahattan sonra Fındıklı'daki Sanayi Nefise Akademisini ziyaret ederek öğrenciler ile görüşmüş ve akademinin defterine bazı notlar yazmıştır.²²⁵

Afganistan Kralı ile Kraliçe dönüşlerinde Batum'a kadar eşlik edecek olan Amiral Orlof komutasındaki Rus Karadeniz filosu 28 Mayıs 1928 tarihli saat 09.30'da İstanbul'a gelmiştir. Filos Kavak'ta Türkiye savaş gemileri tarafından karşılanarak, toplar ateş ederek selamlamışlardır. Aynı gün Rus filosu ile Kral Amanullah Han Batum'dan İran'a geçerken, mihmandarlık etmek üzere Kolordu komutanı ile dışişleri komiserliği teşrifat müdürü gelmiştir. 28 Mayıs 1928 günü saat 16.45'te Amanullah Han ile TBMM Başkanı Kazım Paşa, Ali Sait, Fahrettin ve Naci paşalarla Darülfünuna gelerek, Darülfünun emini Neşet Ömer Bey tarafından Fakülteler Müdürleri, Milli Türk Öğrenciler Birliği namına bir buket verilmiştir.²²⁶

Kral Amanullah Han 29 Mayıs 1928 Salı günü Topkapı sarayını ziyarete bulunmuş ve öğlen yemeğini Topkapı Sarayında yemiştir. Müzeleri, Camileri ve Kız öğretmen okulunu ziyaret ettikten sonra, Sarayburnu Parkındaki Cumhurbaşkanı

²²³ İsmail. Özer, 2013, Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Resmi Konuğu Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin Türk Basınındaki Yansımaları(1928). *Turkish Studies*, Editör, Sibel, Üst, (8/11) Sonbahar, s. 288.

²²⁴ F. Altay, 1970, *a.g.e.*, s. 428.

²²⁵ Fahrettin Paşa anılarında Kral Amanullah Han'ın Güzel Sanatlar Akademisinde yaptığı ziyarettir. Bkz. Altay, 1970, *a.g.e.*, s. 430.

²²⁶ Ünal, 2007, *a.g.d.*, ss. 47-48.

Mustafa Kemal Atatürk'ün heykelini dikkatle incelemiştir.²²⁷ 30 Mayıs 1928 tarihinde kurban bayramı nedeniyle ziyafetler ve tebrikler yapılarak, 31 Mayıs 1928 günü Tarabya Konak Otelinde elli kişilik öğlen yemeği İstanbul Belediyesi tarafından düzenlenmiş ve bu ziyafet sırasında Kral Amanullah Han'a bazı hediyeler verilmiştir. 1 Haziran 1928 tarihinde İstanbul'dan İzmir Vapuru ile Türk ve Rus Filosu'nun eşliğinde Batum'a doğru hareket etmiştir. Kral Amanullah Han'ın Batum'a ulaşmasından sonra basında "Afganistan hükümdarı Batum'a vasil oldular" başlıklı haberler yayınlamıştır.²²⁸

3.7. İkinci Türkiye ve Afganistan Dostluk Antlaşması

Kral Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti sırasında yapılan bu antlaşma 1 Mart 1921 yılında Moskova'da imzalanan Türk-Afgan Antlaşması'ndan sonra iki ülke ilişkilerinin gelişmesine neden olmuş ve işbirliğinin somut biçimde gerçekleşmesine yol açmıştır. Türkiye-Afganistan Ankara Antlaşması, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile Afganistan Dışişleri Vekili Gulam Sıdk Han tarafından imzalanmıştır. Bu antlaşmanın:

"Birinci maddesi daimi ve diğer maddeleri on sene müddetle muteberdir. Şayet muahedename mezkûr on senelik müddetin hitamından altı ay evvel Tarafeyni akidenden biri veya diğeri canibinden fes olunmazsa kendiliğinden bir sene daha meri addedilecek ve fesh keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin inkizasından hüküm ve tesiri haiz olunacaktır".²²⁹

Protokol ve imza protokolünün önemi ve anlamına bakılırsa, Türkiye ve Afganistan arasında imzalanan bu antlaşmaya göre taraflar ekonomi alanında birbiriy'e yardımlaşmayı kabul eder ve iki ülke arasındaki ilişkilerin pekişmesi için (Teşrik mesai) birbirine kısa bir zaman zarfında müzakerelere başlayacaklardı. Bu antlaşma iki devlet arasındaki yetkili kişiler tarafından imzalanmıştır. İş bu tarihte taraflar arasında mutabakata varılan antlaşma gereği akit yapan taraflar "Türkiye ve Afganistan" dokuz maddelik protokolü birbirine sadık kalacağını ve zaman ayıracağını vaat ediyorlardı. Bu antlaşma "karşılıklı olarak" iki ülke birbirini bu

²²⁷ F. Altay, 1970, *a.g.e.*, s. 48.

²²⁸ Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından Kral Amanullah Han'a hediye olarak bir kılıç verilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 28, Dosya Gömleği No: 25, Sıra No: 19, Dosya No: 234-36 Tarih: 02.05.1928. Bkz. Akbaş, 2008, *a.g.m.*, s. 230.

²²⁹ Türk-Afgan Antlaşması ve Teşrik Messi Müahedennamesi metni. **BCA**, Fon No: 30 10 0 0-Yer Numarası: Kutu No: 257-Dosya Gömleği No: 731- Sıra No: 5, Dosya No: 435 Tarih: 25. Mayıs. 1928.

maddelere sadık kalacağını ve gerekli şartları yerine getireceğini antlaşmanın maddeleri gereği hükmü yerine getireceklerdir. Bugünkü tarihle imza ettiğimiz muhadenet ve teşriki mesai muahede namesi bir mukaddeme ile dokuz maddeden ve bu imza protokolü dâhil olmak üzere merbutu iki protokolden ibarettir. 25 Mayıs 1928 Gulam Sıdık ve Doktor Tefvik Rüştü²³⁰ (EK- 4).

Kral'ın Ankara ziyaret sırasında 25 Mayıs 1928 tarihinde Amanullah Han'dan gelen teklif üzerine 1 Mart 1921 yılında imzalanan Türk-Afgan antlaşmasına ek olarak "Türkiye ve Afganistan Arasındaki Dostluk ve Teşrik-i Mesai-i Muahedenamesi" adıyla yeni bir antlaşma imzalanmıştır.²³¹

Bu antlaşma iki dost ülke arasında dostluk ve işbirliğini öngörmekte olup, 1921 yılında imzalanmış olan ilk Türk-Afgan antlaşmasından sonra, iki ülke ilişkilerin daha üst düzeye getirmiştir. 25 Mayıs 1928 tarihli bu muahede 25.05.1928 tarih 1362 sayılı yasa ile onaylanmış²³² ve 22.07.1928 tarihinde kanun tasarısı çıkmıştır. Yani ikinci Türk-Afgan muhadenet ve teşriki mesai muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun 29 teşrinisani (Resmi gazete ile neşir ve ilanı 13 kanunu evvel 1928 sayı: 1065) kanun No: 1362 dir.²³³

1928 yılında antlaşmanın maddelerini hükümleri şöyledir:

Türkiye ve Afganistan devletleri arasında işbu imzalanan dostluk antlaşmasına göre iki ülke birbirine karşı maddi ve manevi olarak ilişkiler kurmaları hedeflenmiştir. Bu antlaşma iki devlet arasında 1 Mart 1921'den sonra ikinci antlaşma olup, kardeşlik ve dostluğun iki devlet arasında pekişmesine öncelik önemi arz etmekteydi. İki ülke arasında kurulan dostluğun pekişmesine ve her geçen gün bu ilişkilerin sıcak tutulmasına, ayrıca bu dostluk antlaşmasına özen göstereceklerini teyit etmekteydi. Bu antlaşma iki devlet arasında önemli olduğu için Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk adına Dışişleri Bakanı, Dr. Tefvik Rüştü görevlendirmiş ve Kral Amanullah Han adına Afganistan Dışişleri Vekili Gulam Sıdık Han arasında imzalanmıştır.

²³⁰ Bugünkü tarihle imza ettiğimiz teşriki mesai ve muahedenamesi bir mukaddeme ile dokuz maddeden bu imza Protokolü dâhil olmak üzere merbutu iki protokolden ibarettir. **BCA**, Fon No: 30 10000, Yer Numarası: Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 5, Dosya No: 435 Tarih 25. Mayıs. 1928.

²³¹ Öksüz, 2007, *a.g.m.*, s. 777.

²³² **BCA**, Fon No: 30 18 0 0, Kutu No: 29, Dosya Gömleği No: 33, Sıra No: 1, Tarih: 25.05. 1928.

²³³ Türk-Afgan Teşrik-i Mesa-i Muahedenamesi kanun tasarısı. **BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 29, Dosya Gömleği No: 46, Sıra No: 20, Tarih: 22.07.1928.

Antlaşmanın (Md: 1) dostluktan söz etmekte olup, iki devlet arasındaki dostluk bağlarını güçlü ilkelere dayandırmaktadır. Aynı zamanda bu madde süresiz olarak antlaşmada yer almıştır ve Türkiye ile Afganistan arasında bu güçlü bağlar bozulmaz bir şekilde öngörülmektedir. (Md: 2 ve 3) ise tarafsızlık ilkesini dayanışma ile pekiştirerek antlaşmayı imzalayan taraflardan biri başka ülkelerin düşmanca eylemiyle karşılaşır, diğer imzacı taraf bu eylemi önlemeye çalışacaktır. Türkiye ve Afganistan, birbirleri aleyhine olabilecek herhangi bir antlaşmaya katılmayarak, düşmanca eyleme katılmayacak ve bir ittifaka girmeyecektir. Savaş çıkarsa iki taraf durumu aralarında görüşüp değerlendireceklerdir. (4 ve 5) maddeler iki devlet arasında işbirliği yani “teknik yardım” yapmasını öngörmektedir. Türkiye Devleti, Afganistan’a uzmanlar gönderecektir. Bilim adamları, hukukçular ve askeri uzmanlar işbirliği konusunda ayrıca özel antlaşmalar yapılacaktır. (Md: 6) ise birbirlerine gözetilen ulus statüsü tanımakta olup, Oturma ve ticaret koşullarında tarafların birbirine gösterecekleri kolaylığı düzenlemektedir. Eskilerin “ En çok müsaadeye mazhar millet” dedikleri bu hak veya ilke, ticari ilişkilerde söz sahibi oluyordu. Taraflardan biri bir üçüncü devlete ticari bir kolaylık tanıyınca, aynı kolaylığı antlaşma imzalayan ikinci taraf da tanımayı üstleniyordu. Bu hak veya ilke, 1928 Türk-Afgan antlaşmasında İkamet yani oturma alanında genişletilmişti. Türkiye’de oturan Afganistan vatandaşları ile Afganistan’da oturan Türkiye vatandaşları, yalnızca ticaret açısından değil, aynı zamanda “İkamet hususunda da en çok gözetilen ulus ilkesinden faydalanacaklardı. (Md: 7) İse bu antlaşmayı yapan taraflar yani “Türkiye ile Afganistan” sözleşmenin içeriğine göre taraf olmayan devletler ile her türlü ilişkiye ve bağımsız hareket etmeyi muhafaza edeceklerdir. Sözleşmenin taraflarını bağlayan bu madde iki devleti bağlamakta ve diğer devletler ile yapacakları her türlü antlaşmayı kısıtlayacaktır. “Taraf devletler karşılıklı olarak bu antlaşmaya sadık kalacaklarını” yazılı olarak beyan etmiştir. (Md: 8) İki nüshadan ibaret olup, Türkçe ve Farsça yazılmış ve iki nüshada muteberdir. (Madde 9) ise zaman aşımına uğramayacak, geçerliliğini yitirmeyecek, eskimeyecek bir madde niteliğindedir. Dokuz maddeden oluşan bu antlaşmanın birinci maddesi süresiz

geçerli olarak diğer maddeler ise on yıllık bir süre için imzalanmıştır. Bu antlaşmanın süresi sonradan uzatılmış olup bugüne kadar devam etmektedir.²³⁴

Söz konusu maddeler antlaşmanın metinlerinin değişiminden sonra yürürlüğe gireceğini belirtmiş olup (Md: 9). 29 Ekim 1928 tarihli ve 1362 sayılı kanunla onaylanan antlaşma 13 Aralık 1928 tarihli, 1065 sayılı Resmi (Gazete’de ve Düstur’da) yayınlanmıştır. Onay belgeleri 17 Ocak 1929 tarihinde Ankara’da teati edilmiş ve antlaşma bu tarihte yürürlüğe girmiştir.²³⁵ Bu doğrultuda üretilen dış politika da Afganistan’a ve o coğrafyada yaşam içinde bulunan topluma özel bir yer vermiş olup, Türkiye ile Afganistan arasında uzaklık oldukça fazla olmasına rağmen din ve kısımda dil benzerliği vardı çünkü Afganistan toplumunda Türk boyları da bulunduğu için bu iki ülke arasında saygı ve sevgiyi devamlı kılmıştır.²³⁶

3.8. Amanullah Han’ın Türkiye Ziyareti ve İki Ülkenin Elçilikleri Büyükelçiliğe Yükseltilmesi

25 Mayıs 1928 antlaşması Türkiye ile Afganistan ilişkileri daha da güçlendirmiş ve ebedi dostluk niteliğindedir. Aynı zamanda iki devlet elçiliklerinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi büyük önem arz etmekte olup, 30 Mayıs 1928 tarihinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Elçisi Afganistan’da bulunan Nebili Batı’nın görevinin değiştirildiğini Kral Amanullah Han’a şöyle bildiriyor:

“Muhibbi Halis ve Ali kadrim, Nezdi-i Haşmetlerinde Fevkalade Murahhas ve Orta elçi olarak ifa-i vazife etmekte bulunan Nebili bey’in başka bir vazifeye tayini münasip teemmül edilmiş olmakla müşarünileyhin işbu büyük vazifesi sona ermiş bulunuyor”²³⁷

Bir ay sonra Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet Bayur, Afganistan’a Büyükelçi olarak atanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk vakit kaybetmeden Kabil’deki Türkiye Elçiliğini, Büyükelçi düzeyine çıkarıyor ve Afgan Genel Sekreterini Büyükelçi olarak göndererek Türkiye Afganistan’a dostluğunu iki

²³⁴ Türk-Afgan Teşrik Mesaisi Muahedenamesi kanun tasarısı. **BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 29, Dosya Gömleği No: 46, Sıra No: 20, Tarih: 22.07.1928.

²³⁵ **BCA**, Fon No: 30 18 0 0- Kutu No 29, Dosya Gömleği No: 33- Sıra No: 1, Tarih: 25.05.1928.

²³⁶ Ahmet Özgiray, 1999, “Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)”, *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi*, C.II, Ekim 25-29, s. 1119.

²³⁷ B.Şimşi, 1973, *a.g.e.*, s. 41.

kat göstermiş oluyordu.²³⁸ Bu o günün şartlarında önemli bir karar olarak aynı anda o dönemde Büyükelçilikler Nadir misyonlardı. 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin yalnız Roma, Moskova, Berlin, Londra, Paris ve Washington'da Büyükelçilikleri vardı. Başka ülkeler ile diplomatik ilişkileri olan Türkiye, elçilik veya orta elçilik düzeyinde idi. Hükümdar, Amanullah Han'ın Başkent Ankara ziyareti ve ikinci Türk-Afgan dostluk antlaşmasında iki ülkenin elçilikleri büyükelçilik düzeyinde yükselmesi kararı oldu. Bu karar da şunu göstermektedir ki Türkiye ile Afganistan arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkileri olağanüstü yüksek düzeyde idi.²³⁹

Yusuf Hikmet Bayur'un güven mektubu önemine bakılırsa Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan arasındaki ilişkiler iki dostluk antlaşmasını muhafaza ve takviyesi umuduyla Cumhurbaşkanı Atatürk'ün başkâtibi Büyükelçi sıfatı ile Afganistan'a gönderilmiştir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in başkâtipliğini yaparken üstlendiği görevini layıkıyla yerine getirmiş olup, gelecekte iki ülkenin diplomatik gelişmesini yüksek seviyede sağlayacağını ve Afgan Kralı Amanullah Han'ın tam güvenmesini arz etmektedir.²⁴⁰

Bu antlaşmadan sonra Türkiye, Afganistan'a bir miktar Silah ve mühimmat yardımıda bulunmuş ve Polonya hükümeti tarafından Amanullah Han'a verilen uçak ile bu mühimmat ve silah transit geçişine izin verilmiştir.²⁴¹

3.9. Amanulla Han'ın Türkiye Ziyaretinin Batı Ülkelerine Yansıması

Kral Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti ve İkinci Türk-Afgan dostluk ve işbirliği antlaşması Batı ülkeleri ve gazetelerine de yansımış olup, bu antlaşmayı bir Türk-Afgan ittifakı olarak görmüştür. Avrupa'nın büyük gazetelerinde Amanullah Han'ın Türkiye gezisi ve Türk-Afgan Antlaşması üzerine makaleler ve yorumlar çıkmıştır. 29 Mayıs 1928 tarihli Le Temps gazetesinde, aynı tarihli Daily Telegraph

²³⁸ Afganistan Büyükelçiliğine Yusuf Hikmet Bayur'un tayini ile ilgili. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 29, Dosya Gömleği No: 38, Sıra No: 4, Dosya Nu: 17-44, Tarih: 03.06.1928.

²³⁹ B. Şimşir. *Atatürk ve Afganistan*. S. 201.

²⁴⁰ Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasıyla Hariciye Vekiline gönderdiği mektup. Bkz. B.Şimşir, 1973, *a.g.e.*, s. 41-42.

²⁴¹ **BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 30, Dosya Gömleği No: 49, Sıra No: 11, Dosya Nu: 249-147, Tarih: 05.08.1928.

gazetesinde, 2 Haziran günlü Deutche Allgemeine Zeitung gazetesinde yazılar yayımlanmıştır.²⁴²

ABD'nin büyük gazetesi The New York Times da Afganistan Kralının Türkiye gezisi ve Türkiye ile Afganistan Antlaşmasının üzerine uzun bir makale yayımlamıştır. Makalenin başlığı ve alt başlıkları şöyledir:

Bir: “Türkiye, Amanullah Han’ın ziyaretinden hoşnut kaldı ve Hoşnutluğun nedeni imzalanan kapsamlı antlaşmadır.”

İki: “Başka ülkeler buna gıpta ettiler.”

Üç: “Afgan hükümdarının davranışı Kabil’de Türk etkisini olağanüstü artıracaktır.”

Makalede özetle şu görüşler dile getiriliyordu: Afganistan Kralı’nın tarihi gezisinin en başarılı bölümü Türkiye bölümü oldu. Çünkü Kral Amanullah Han’ın ziyaret etmiş olduğu bir dizi Başkent içinden Ankara’dan bir antlaşma imzalayarak ayrıldı. Cumhuriyetçi Türkiye, yeni başkentini boşuna Asya’ya kaydırmamıştır. Bugün Türkiye’de açıkça bir zafer duygusu yaşanmaktadır. Türkiye ile Afganistan antlaşmasının sonuçları, Kral’ın ziyaretine Avrupa’nın verdiği siyasi anlama eş değerdir. Türklere kırık dökük Türkçesiyle seslenerek onların gönüllerini fetheden Afganistan Kralı, İngiliz deniz gücünden veya Sovyet hava gücünden pek etkilenmeden Türkiye’ye gelmiş olduğunu sokaktaki insan kavramıştır. Eski başkent İstanbul yüzyıllarca Asya ile Avrupa’yı birbirine bağlamıştı ama artık yabancı zırhlıların tehditleri altında bulunuyordu. Ülkenin stratejik derinliğinde yer alan yeni başkent Ankara ise doğu’dan batı’ya uzanan eski kervan yollarını yeniden canlandıracaktı.²⁴³

Türkiye, başkentini Asya içine çekmekle doğru bir iş yaptığını kanıtlamıştır. Ankara ilk siyasi etkisini Asya’da gösterecektir. Dahası, Türkiye baş döndürücü Afgan doruklarında bir Ankara daha yaratacaktır. Sosyal bakımdan özgür, stratejik bakımdan erişilmez, siyasi bakımdan asıl Ankara kadar güçlü ikinci bir Ankara daha o ise Afganistan idi. Kral Amanullah Han doğululara has mecazlı bir ifadeyle “benim iki gözüm var, biri Türkiye diğeri Afganistan” demiştir. İkinci Türk-Afgan dostluk ve işbirliği antlaşması ile Türkiye öyle bir etki yaratacaktır ki, zamanla bu doğuda

²⁴² B.Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 191.

²⁴³ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 192.

birbirlerine rakip olan İngiltere ve Rusya için de derin anlam taşıyacaktır. Cumhuriyetin dini yaşamında yaptığı devrimci yenilikleriyle Hindistan üzerindeki nüfusunu bir ölçüde zayıflatmış olan Türkiye, Afganistan'ı batılılaştırmakla Hindistan'da yeniden etkisini artıracaktır. Öte yandan Türkiye, Sovyet Türkistan'ı ve Kafkasları üzerinde de etkili olacaktır. Kral'ın Ankara'da bulunduğu günlerde nazik bir jest ile davet edilip izlediği Ankara Meclisi Genel Kurul toplantısında kabul edilmiş olan uluslararası rakamların, şimdi Türkiye örnek alınarak Kafkaslarda ve Türkistan'da benimseneceği haber veriliyor. Kral Amanullah Han, Ankara'nın yararcı önderliğinde kendi bağınaz Krallığını da yepyeni bir yaşama ve yepyeni bir geleceğe götürme kararlılığı ve azmi ile Türkiye'den dönüyor.²⁴⁴

3.10. Mustafa Kemal (ATATÜRK) ve Amanullah Han

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Türkiye Cumhuriyeti, Hükümeti'nin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk her zaman Afganistan'a özel bir ilgi göstererek Türkiye'nin jeopolitiğini çok yüksek derecede değerlendiriyor, ülkenin Batı'ya doğru götürmeyi hedeflerken bile Doğu ülkeleri ve toplumlarıyla iyi ilişki kurmaya çalışmış olup Türkiye'nin doğusunda yer alan ülkeler ile yakından ilgilenmiştir.²⁴⁵ 1928 yılında Kral Amanullah Han Türkiye'yi ziyareti iki ülke arasındaki ilişkileri oldukça ilerletmişti. Amanullah Han Türkiye'yi ve Türkiye'deki değişimleri ülkemiz de uygulamak istemiştir. Bu nedenle Türkiye'yi model olarak görmekteydi. Amanullah Han, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün takdir etmiş ve onu örnek alınacak bir lider olarak görmüştür. Amanullah Han ülkemizde yapacağı reformlar için Atatürk'ün tavsiyelerini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa yapacakları konusunda aceleci davranmaması gerektiğini, öncelikle orduyu güçlendirip iç dengeleri kontrol altında tutması gerekliliği uyarısını yapmıştır. Amanullah Han'ın isteği üzerine Ankara ziyaretinin son gününde, daha önce 1921 yılında imzalanan Türk-Afgan İttifak Antlaşmasına ek olarak yeni bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Böylece iki ülke arasında dostluk ve işbirliği en iyi seviyeye çıkarılmaya çalışılmıştır. 1928'de ikincisi imzalanan sözleşmenin adı "Türk-Afgan Dostluk ve Teşrik-i Mesai Muahedenamesi" olarak konulmuştur. Aynı zamanda Kral Amanullah

²⁴⁴ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 193.

²⁴⁵ Aptulihat, Akşin, 1991, *Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, s. 45.

Han Ankara ziyaretinin ilk somut sonucu, Kabil'deki Türkiye Elçiliğinin ve Ankara'daki Afganistan Elçiliğinin Büyükelçilik düzeyinde yükseltilmeleri kararı olmuştur.²⁴⁶

Amanullah Han'ın 1928 yılında Türkiye ziyareti ve "Türk-Afgan Dostluk ve Teşriki Mesai Muahedenamesi" antlaşma gereğince Afganistan'ın kalkınması için gereksinim duyacağı her türlü araç gerecin yanında çeşitli alanlarda uzmanlar, hukukçular, bilimciler ve askeri uzmanlar gönderilmesi konusunda anlaşmalar yapılması da öngörülmüştü. Bu antlaşma ile Türkiye, Afganistan'ın askeri ve eğitim alanlarında yardımcı olmak amacıyla bilimle ve askeri uzmanlar gönderileceği sözünü vermiştir. Kral Amanullah Han, 1 Haziran 1928 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır. Batum Limanına giden Kral, buradan İran'a geçmiştir. İran'daki resmi ziyaretini tamamladıktan sonra uygulanacak projeleriyle, uzun bir dış geziden sonra, Türkiye'deki gelişmelerden oldukça etkilenmiş olarak Afganistan'a dönmüştür. Kral Amanullah Han'ın Temmuz 1928'de Avrupa ve Türkiye gezisinden Afganistan'a dönmesinden sonra modernleşme programını ve reform faaliyetlerini devrimci bir hızla hayata geçirmeyi planlamıştır. Ancak Kral Amanullah Han reformlarını hayata geçirme konusunda Mustafa Kemal Atatürk gibi başarılı olamamıştır. Batı tarzı ıslahat düşüncelerini hayata geçirmeyi planlayan Kral Amanullah Han, Afganistan'daki muhalefetin tepkileri neticesinde ülkede başlayan ayaklanmaları bastıramamıştır.²⁴⁷

Kral Amanullah Han'ın Afganistan'a yapmaya çalıştığı reformlar Türkiye ve Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından izleniyordu. Başbakan İsmet İnönü, 13 Eylül 1928 tarihinde Malatya da seçmenleri önünde yaptığı konuşmasında Türkiye ve Afganistan ilişkilerine değinerek Kralın reform çalışmalarının başarıya ulaşacağını belirtiyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci yıldönümü kutlamaları sırasında da Kral Amanullah Han ile Gazi Mustafa Kemal Atatürk arasında tebrik yazışmaları olmuş ve Mustafa Kemal Atatürk bu

²⁴⁶ Afganistan Büyükelçiliğine Yusuf, Hikmet. Bayur, Beyin tayini. **BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 29, Dosya Gömleği No: 38, Sıra No: 4, Dosya No: 107-44, Tarih: 03.06.1928.

²⁴⁷ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1928; Kral Amanullah Han'ın götüren İzmir Vapuru. Bkz. Özmen, S. 2008. *Mahmud Tarzi'nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, ss. 172-173.

yazışmasında Afganistan’da yapılmakta olan yeniliklere değinmiştir. Yazışmalar şöyledir:

Afganistan Kralı Amanullah Han’dan Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e; “Türkiye Reiscumhuru Biraderim Gazi Paşa, kardeş Türkiye, Devletin Milli Bayramı münasebeti ile samimi tebrikatımı ve çok dostane olan zatı Ali Riyaset penahilerine tecdidin takdim ve Türkiye Devlet ve Milletinin saadetini temenni eylerim. Afganistan Kralı Amanullah Han”²⁴⁸.

Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ten Afganistan Kralı Amanullah Han’a;

"Afganistan Kralı Biraderim Amanullah Han hazretlerine Türk Milli Bayramını tebriki haşmetanehilerinden ve çok dostane hissiyatınızdan pek mütehasşısım. Kardeş Afganistan Milletinin saadet ve refahı temenni yatımı teyit ederim. Memleketinizde tatbik etmekte olduğunuz muvaffakiyetli ıslahat ve yeniliklere memnuniyet ve iftiharla muttali olmaktadır.” Gazi Mustafa Kemal Atatürk.²⁴⁹ Bu telgraflar Afganistan Kralı Amanullah Han ile Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk arasındaki teati edilen son tebrik telgraflarıdır.²⁵⁰

Kral Amanullah Han uzun dış gezisinde 1 Temmuz 1928 tarihinde Afganistan’a dönmüş ve gösterişli törenlerle karşılanmıştır. Kraliçe Süreyya ile ilk defa halkın önünde üstü açık bir araba ile Kabil sokaklarından geçerek halkı selamlamıştır. Amanullah Han bir konuşma yapmış ve konuşması radyodan yayınlamıştır. Aynı zamanda Yusuf Hikmet Bey Türkiye Büyükelçisi olarak Kabil’e atanmıştır. 25 Eylül 1928 tarihinde Afganistan Elçisi Gulam Ceylani Han, Ankara’da orta Elçi olarak görev yaparken Büyükelçilik payesine yükseltilmiştir. Dolayısıyla Kral Amanullah Han Türkiye’deki Mustafa Kemal Atatürk’ün yeniliklerinden etkilenmiş ve kendi ülkesinde reformlara girişirken, dikkatli olması yolunda Atatürk’ün verdiği dostça öğütlere de pek aldırış etmemiştir.²⁵¹

²⁴⁸ B. Şimşir, 1973, *a.g.e.*, s. 43.

²⁴⁹ B. Şimşir, 1973, *a.g.e.*, s. 44.

²⁵⁰ B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 211.

²⁵¹ **BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 30, Dosya Gömleği No: 49, Sıra No: 11, Dosya Nu: 249-147, Tarih: 05.08. 1928. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 30, Dosya Gömleği No: 62, Sıra No: 18, Dosya Nu: 258-5, Tarih: 05.08. 1928.

3.11. Kral Amanullah Han'ın İran Gezisi

Amanullah Han'ın İran ziyareti Hindistan gezisi başta olmak üzere Mısır ve Avrupa'nın farklı ülkelerini ziyaret etikten sonra, Sovyet Rusya'yı da bir gezi yapmıştır. Daha sonra Türkiye'ye dönen Afganistan Kralı, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile kapsamlı görüşme yapmıştır. Daha sonra da bir Türk gemisi ile önce İzmir'e sonra İstanbul'a oradan da Batum'a gitmiştir. Batum'dan sonra da Bakü üzerinden Pahlavan gemisi ile 6 Haziran 1928 tarihinde İran coğrafyasında ayak basmıştır.

Amanullah Han'ın İran ziyareti iki açıdan önemli olup siyasi ve dini idi. Afgan toplumu genel olarak Sünnilerden oluşuyordu, fakat ülkede bir Şii azınlığı da vardı. Bunu yanı sıra; 30 Haziran 1928 tarihili Amanullah Han'ın İran gezisi nedeniyle İngiltere, Tahran Elçisi sıkıntı verici olduğunu belirtmiştir. Bu sırada İran hükümeti hem de Tahran'daki Afganistan elçisi Kraliçenin ziyareti sırasında peçeli olmasını isteyen bazı resmi mektup almıştır. Bu mektuplar adeta İngiltere tarafından İran tarafına sorulmuştur. Kazvin'de bir gün geçtikten sonra Afganistan heyetleri 9 Haziran günü Başkent Tahran'a gitmek için doğru yola çıkarak burada İran hükümeti üst düzey makamlar ve yüksek askeri görevliler tarafından karşılanmıştır. Aynı zamanda Kral Rıza Şah Pehlevi ve Kral Amanullah Han, Tahran caddelerinde arabayla geçerek halkı selamlamıştır.²⁵²

Amanullah Han, Tahran'ın gezdikten sonra Samnan, Miamai ve Nishapur yolu ile Meshed'e gitmek için 16 Haziran günü buradan ayrılarak, Meshed'e İmam Rıza türbesini ziyaret etmiş olup İran, Meshed'e yaşamakta olan Afganlılar ile görüşmüştür. Kral İran gezisi sırasında başka ülkelerde gezdiği gibi sorunsuz geçiş ve dostça bir şekilde burada ayrılmıştır.²⁵³ Amanullah Han'ın büyük gezisinden sonra ülkesinde yapmaya çalıştığı reformları ve yenilikleri ayrıntılı olarak anlatacağım.

²⁵²Kral Amanullah Han üst düzey görevliler tarafından karşılanmış olup Kraliçe, Avrupa kıyafeti giymiş ancak yüzünü yeteri kadar örten, şapkasına iliştirilmiş bir peçe takmıştır. Bkz. Adamec, 1974, *a.g.e.*, s. 127-128; Roland Wild, *Amanullah Ex-King of Afghanistan*, London, s. 119.

²⁵³George. Macmunn, 1929, *Afghanistan from Darius to Amanullah*. London. G. Bell and Sons. s. 327.

3.2. Kral Amanullah Han'ın Reform Hareketi

Kral Amanullah Han babasının ölümünden sonra ülke tahtına oturarak 1919 yılında üçüncü İngiliz-Savaşı başta olmak üzere bu savaştan sonra ülke bağımsızlığını kazanarak bazı ülkeler ile diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu ülkeler Sovyet Rusya ve Türkiye olmakla birlikte ülkeye yönelik bazı reformlara başlatmıştır. Bu reformların en başında ülkeye yeni bir anayasa yapmaktadır. Bu anayasa (73 Madde) den ibaret olup, Afganistan'ın beş bin yıllık tarihinde ilkti. Dolayısıyla bu anayasa içerisinde ülkeye yaşam da bulunan vatandaşların hak ve özgürlükleri içirmekte olup kadınlarda²⁵⁴ hak ve özgürlüklerine epeyce yer tutmaktaydı. Bu anayasaya göre, Afganistan halkı liberal batılı haklara sahip olacaktı liberal derken bunu içerisinde ulus inşası aynı zamandan geçmiş dönemlerde olmadığı konuların kapsamakta olup Hazaraları kölelikten kurtarmıştı. Bu da ülkede yönelik bir devrimdi. Afganistan'a hangi etnik veya dine mensup olursa olsun Afganistan kimliğine tabi tutulacaktı. Burada şunu göz ardı etmemek lazım: Bu anayasa Kralın kendi yetkilerini azaltıp üst düzey yönetim kadrolarının yetkilerini artırıyordu.²⁵⁵ Amanullah Han döneminde görev alan bakanlar şu kişilerden oluşmuştur:

1. Başbakan veya Bakanlıkları başı Abdul Kudüs Han,
2. Harbiye veya Savunma Bakanı Salih Muhammed Han sonra Nadir Han,
3. Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi sonra Muhammed Vali Han,
4. İçişleri veya Dâhili Bakanı Ali Ahmet Han sonra Abdul Aziz Han,
5. Maliye veya Ekonomi Bakanı Mirza Mahmut sonra Mir Haşim Han,
6. Eğitim Bakanı Serdar Habib Han sonra Serdar Abdulrahman Han ve Muhammed Süleyman Han,
7. Ticaret Bakanı Gulam Muhammed Han sonra Abdulhadi davi,
8. Adliye Bakanı Muhammed İbrahim Han Sonra Hayatullah Han,
9. Tarım Bakanı Ali Han,
10. Taşınma Bakanı Gulam Kadir Han,

²⁵⁴ Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 799.

²⁵⁵ Bu anayasa konusu Amanullah Han'ın başkanlığında Celalabad kentinde (872) kişilik Loya Cirge den oluşanlardan geniş çapta tartışılmıştır. Bkz. Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 793; Osta, Ohelsun, 1999, *İslam ve Siyaset der Afghanistan*, (çiv) Khalilullah Zimr, basım yeri, Din mark, s. 124.

11. Amanullah Han'ın saray Bakanı Muhammed Yakup Han,

12. Sağlık veya Sıhhiye Bakanı serdar Kabir Han.²⁵⁶

Dolayısıyla Amanullah Han'ın kabinesi bu kişilerden oluşmakta olup, anayasayı gerçekleştirmeye karar vermiştir. Bu topluma uygun olacak bir şekilde geniş çapta bir sosyal reform hareketinin adımını atmıştı. Bu reformlarda dolayısıyla Kral Amanullah Han ülke tahtına oturduktan ve ülke bağımsızlığı kazandıktan sonra kararına varmışta olup, bazı reformlarını gerçekleştirmiştir. Ancak 1924 yılında bu reform hareketine karşı Host ayaklanması olmuştu. Yani Host ayaklanma ve isyanını başarıyla bastırılmış olup daha yoğun reformu harekâtını 1928 yılında büyük gezisinden sonra adımını atarken tahtından olmuştur. Burada şunu da göz ardı etmemek gerekiyor ki, Kral Amanullah Han Türkiye ziyareti sırasında Mustafa Kemal Atatürk'ten etkilenmiştir. Fakat bu gezi Amanullah Han için bir sosyal keşif olarak değerlendirme olabilir, ama bu ziyaretten Ülkeye döndükten sonra daha kapsamlı ve yoğun reforma başlatmış ancak bu reform paketi altı ay sorduktan sonra olumlu başarılı olamamıştır. Amanullah Han bu reformları yaparken bir taraftan bazı ülke toplumu tarafından saygınlık ile karşılanmışken, bir yandan ise saygınlığını ve ağırlığını kaybetmiştir. Bu konuda ne olup betti alt başlıklar detaylı olarak değineceğim.

3.2.1. Kral Amanullah Han'ın Sosyal ve Siyasi Alandaki Reformları

Amanullah Han 1919 yılında tahta çıkmasıyla Bakanlar Kurulu'nu kurarak, merkezi hükümeti yeniden düzenlemiş ve milli birliğin temellerini güçlendirmek tüm ülke halkının yasa önünde birliği üzerinden hareket ederek bir Yasama Konseyi kurdu. Yurttaşlık hakları tüm vatandaşlara önce 1920 yılında çıkarılan bir genelgeyle sonra 1923'te anayasayla verilerek ülkenin ilk anayasası yürürlüğe girdi. Aynı yıl devletin temel yapısının yeniden düzenlenmesine başladı.²⁵⁷ Evrensel başvuru ve kimlik kartları edinilmesine zorunlu tutan yasayla ulusal kimlik sistemi kurularak ve 1923 anayasasına kısmen seçilmiş kısmen atanmış devlet ve eyalet konseyleri oluşturuldu.²⁵⁸ Yılda bir kez Yüksek Şura 1923 anayasası ile

²⁵⁶ Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 796.

²⁵⁷Gregoryan, 1969, *a.g.e.*, s. 248.

²⁵⁸ B. Rubin, 1995, *The Fragmentation of Afghanistan*. London. S. 56.

oluşturuldu.²⁵⁹ Kral Amanullah Han'ın reform faaliyetlerini üç aşamada incelemek mümkündür: bu reformların birinci aşaması krallığı ilan etmesiyle başlar. Özellikle devlet çatısını şekillendirilmeye çalışıldığı 1919-1924 yılları arasında süren bu dönem en parlak reformları gerçekleştirilmiştir. Kral'ın iktidarının ilk yılında ülkenin kabinesini modern bir şekilde yeniden oluşturmuştur. İkinci aşaması ise 1924-1928 yıllar devam eden faaliyetleri, bazı kabile ruhani liderlerin çıkarlarıyla başlamıştır. Ancak bu yıllarda pek de başarı elde edememiştir. Üçüncü aşaması ise 1928 yılında Avrupa ve Türkiye gezisi sonrasında rastlar ve kapsamlı yenileşme hareketi başlatmış, ancak bu aşama halkın ayaklanmasıyla yalnızca altı ay sürmüştür.²⁶⁰

Kral Amanullah Han'ın kapsamlı reformları ilerledikçe İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin artan baskısıyla karşı karşıya kaldı. Bu baskılar Kralın ulusalcı bir lider olarak rolünü kısıtlıyordu. Bu nedenle ülke modernleşme çabalarının desteğe en çok ihtiyaç duyduğu sırada. Amanullah Han'ın ülkedeki saygınlığı azaldı.²⁶¹ Ve reformlar hareketi içerisinde en fazla tepkiyle karşılaştığı sosyal alan olarak aynı anda köleliğin kaldırılması büyük önem taşımaktadır. 1922 yılında ilk aşamada kadınlar peçe takmaktan vazgeçirilmeye çalışılmış, ancak hukuken yasaklanmamış ve anayasa (Nizamname) maddelerinden birinde kadınlara evlilikte seçme hakkı tanınarak uygulanmıştır.²⁶²

İkinci aşamada ise kadınlar cemiyet kurmaya teşvik edildi. Kölelik, 1921'de kararname ile 1923'te ise anayasayla kaldırıldı. Evlilik, cenaze ve diğer merasim için yapılacak harcamalar kanunla düzenlendi. 1928 yılında ise çok eşliliğe karşı kampanya başlatıldı. Ancak resmen yasaklanmadı.²⁶³ Kral Amanullah Han kadınları geleneklerden kurtarma çabası, sosyal düzeltmede olmadığı kadar yanlış anlaşıldı. Çoğu yayınlanmış söylentinin aksine kadınların peçelerinin açılması yasal zorunluluk değildi. Ancak gerçek Amanullah Han'a karşıtı isyanın siyasi propagandasında kullanılmıştır. Kral peçe karşıtı kampanyasında ısrar ederek

²⁵⁹ L. Poullada, 1973, *Reform and Rebellion in Afghanistan 1919-1929: King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society*. London: Cornell University Press. s. 75.

²⁶⁰ Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 790.

²⁶¹ M. Kakar, 1995, *Afghanistan*. London. S. 3.

²⁶² Nizamname'nin 11 Maddesinde "Afganistan'da kölelik yasaktır" Bkz. Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 793.

²⁶³ A. Tarzi, 1977 *Afganistan*. (C. IV.) İstanbul, s. 147.

düşmanlarına koz vermişti. Sir Francis Humphrys, Kral Amanullah Han'ın dört günlük nutkunu Ekim 1928'de hükümete şöyle rapor etmişti:

"Kralın en tutkulu isteği kadınların özgürleşmesi doğrultusunda olsa, henüz kraliyet ailesi dışındaki hiçbir bakanın eşlerinin kraliçe örneğini izleyerek peçelerini çıkarmalarına izin vermemeleri ve savunma bakanının hükümet görevlilerinin çok eşliliği bırakmalarını gerekli kılan yeni kuralı açıkça reddetmesi önemlidir".²⁶⁴

Kral Amanullah Han döneminde pek çok Asya ve Avrupa ülkeleri ile ilk kez ilişki kuruldu, siyasi ve ticari bağların geliştirilmesi için yoğun çaba harcandı. Devlet konseyi özel yasalara kapsamlı yargı programına tabi tutularak ilk taslaklar çoğunlukla Türk olan hukuk uzmanlarının yardımıyla hazırlandı. Bu program 1921'den 1926'ya kadar devam etmiş olup, 1923 anayasasının 50. Maddesiyle ülkeye ilk kez bir yargı gücü kuruldu. Temyiz Mahkemesine kadar uzanan mahkemeler sistemi 1923'te davalar genel kanunu adı altında düzenlenmiş oldu. Ticari, ceza ve medeni davaların laik kanunlarla ile hüküm veren mahkemeler tarafından uygulanmaları için 1923 anayasasının 24. Maddesinde düzenlenme yapıldı.²⁶⁵ 1928'de yapılan bir öneriye göre ceza davalarında mahkeme tarafından istenen kan parası yasaklanacaktı. Bu siyaset özellikle Kral Amanullah Han'ın döneminin sonuna doğru uygulanmış olup Kabile reisleri, saray üyeleri ve kraliyet ailesinin uzak üyeleri için sağlanan tahsisatların ve ayrıcalıkların kaldırılması bu dönemde etkin olarak uygulandı. 1928'de ulusal bayrak milliyetçi ve İslamcı idealleri simgelemek üzere değiştirildi. Unvanların özel derecelerin kaldırılması ve işverenlerin katkılarını bekleyen daha gelişmiş bir emeklilik ve maaş sistemi 1928 yılında Kralın tarafından önerildi.²⁶⁶

1923 kanunları ile Afgan kadınlarına daha sonra evlenecekleri erkeği seçme özgürlüğü gibi haklar tanınmış ve bu kanun mollalar tarafından 1924 Host İsyanı sırasında Güney Afganistan'da etkin olarak propaganda amaçlı kullanılmıştı. Mollalar kabile bölgelerine bir ellerinde Kuran bir ellerinde ise Nizamname gidip, gerçek müritleri ikisi arasında seçim yapmaya çağırılmıştı. Diğer yandan ise kadınların

²⁶⁴Poullada, 1973, *a.g.e.*, ss. 82-83.

²⁶⁵Kakar, 1995, *a.g.e.*, s. 5.

²⁶⁶Adamec, 1974, *a.g.e.*, ss. 135-136.

özgürlüğü için geçirmeyi başardığı yetersiz kanun dışında Kral Amanullah Han ülke çapında bir kampanya yürüttü.²⁶⁷ Bir kabile toplumunda kadının yeri konusundaki yerleşmiş duygulardan siyasi malzeme çıkarmak isteyenler için kolay yararlanılacak başka bir alan yoktur. Ayrıca peçeyi kaldırma ve siyasi propaganda amacıyla doktrin olarak, doğru ya da değil, Afganistan kabile toplumunda yaygın olarak kabul gören dini inançlara bağlanarak bu sorunlar kadın hakları konusundaki daha geniş soruna da eklendi. Kübra Can Kralın kız kardeşi 1920'lerin ortalarında Kadınları Koruma Cemiyetini kurdu, ancak bu cemiyet halkı isyan etmeye teşvik edenler tarafından takip edildi.²⁶⁸

3.2.2. Amanullah Han'ın Eğitim ve Kültür Alanına Reformları

Afganistan, Kralı Amanullah Han'ın reformlar arasında ülkenin geleceği için en önemlilerinden birisi de eğitim programıydı. Bütün yenilikler içinde kral için en değerli olan ülkesinin eğitim sistemini tümüyle yenilemek için gösterdiği çabaydı.²⁶⁹ Tiyatro ve sinema 1920'lerin sonunda ülkede tanıtıldı. Pagman'da aynı yıl bir opera evi inşa edildi. Takvim reformu 1922'de güneş takviminin değiştirilmesiyle tanıtılmış olup, 1923'te Fransa ve Afganistan Arkeoloji delegasyonunun kurulmasıyla arkeoloji faaliyetleri hız kazandı. Bu Afganistan'daki sürekli arkeolojik araştırmaların başlangıcı olarak Fransa ile yapılan antlaşma gereğince müze kuruldu.²⁷⁰ Amanullah Han'ın reform faaliyetlerine genel olarak bakılırsa yapmaya çalıştıklarının önemi açıkça görülmektedir. 1920'de laik ders programı Hint eğitimcilerle tanıtılırken 1923'ten sonra bu program Fransız eğitimciler tarafından güçlendirilmiştir. 1923'te önde gelen ailelerin erkek çocuğunun Fransa'ya gönderilmesiyle yurt dışında eğitime başlandı ve 1924'de bir Polis Akademisi kuruldu.²⁷¹

Amanullah Han döneminde 1928 yılında resim, heykel, müzik ve halı dokunması öğretmek için bir sanat okulu önerildi. Basın belirgin bir biçimde geliştirdi.

²⁶⁷ Ademec, 1974, *a.g.e.*, s. 135.

²⁶⁸ Poullada, 1973, *a.g.e.*, ss. 84-85.

²⁶⁹ Kral Amanullah Han'ın eğitim reformu ile ilgili Bkz. Bayur, 1987, *a.g.e.*, s. 594.

²⁷⁰ 1922'de imzalanan antlaşma Fransız arkeolojik heyeti. Bkz. Gregorian, 1969, *a.g.e.*, s. 242.

²⁷¹ Z. Sarihan, 1996, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4 (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*. Ankara, s. 322.

Tarzi'nin Seracal-ahbar'ı Ekim 1919'da Kabil'de Aman-i-Afgan adı altında yeniden çıkmaya başladı ve yarı-resmi yayın rolünü üstlendi. Özel teşebbüsün sahip olduğu ve idare ettiği yayınlar daha sonra çıkmaya başladı. Yetişkin sınıflara öncelikle okuma yazma, ayrıca din ve vatandaşlık bilgisi dersleri 1920'de tanıtılarak bedevilere eşlik etmek üzere 1920'lerin ortasında gezici öğretmenler yetiştirildi.²⁷²

Bu gelişmelerin yanısıra; Afganistan'da yayın hayatında da önemli canlanmalar oldu. Şubat 1920 yılında ülkenin kuzeyinde Bidar (Uyanış) ve ittihad-i İslam (İslam Birliği) aynı yıl Mezar-ı Şerif'te başladı. 1921'de İttihad-i Baghlan (Baghlan Birliği) Bağlan da, İttihad-i-Mashriqi(Doğu Birliği) Celalabad'da, İttifaq-i İslam (İslam Birliği)Herat'da yayınlamaya başladı. İttihad-i Hanabad, Kataghan'da 1922 yılında çıktı. Tulu-e-Afgan (Afgan Güneş Işığı) 1921'de ve Setare-ye-Afgan Yıldızı) Kohistan'da Kandahar'da yayınlanmıştır. Haqiqat (Hakikat) 1923'te Kabilin ikinci dergisi oldu. Üçüncü dergi dört yıl sonra (Anis) adıyla 5 Mayıs 1927'de yayımlandı. Bu dönemde birçok bakanlıklar kendi magazinlerini yayınlamaya başladılar. Eğitim bakanlığının Aine-ye-Irfan (Bilginin Aynası) adlı yayının yanı sıra Savunma Bakanlığı'nın askeriye (Ordu) ve Maliye Bakanlığı'nın Mojalleye-Sanvat (Voumal Of Welth) dergileri yayınlanıyordu. Bu yayınlar tümü 1927'de Aman-i-Afgan günlük yayımına başlayana kadar gerçek bir gazeteye sahip değildi.²⁷³

Kral Amanullah Han reformlarını ortaya koyduğu andan itibaren bunların başarılı olabilmesi için var gücü ile çalıştı. Muhasebeciler ve memurlar için Mektebi-i Usul-i Defteri 1920'lerin ortalarında açıldı, aynı yıl öğrenim dili Fransızca olduğu bir okul bugünkü İstiklal diye adlandırılan, Almanca (Nijat) olduğu yabancı dilde okullar ve İngiliz Hintlilerin çalıştığı okul kuruldu. Ayrıca Almanca ve Fransızca eğitim yapan okulların yanında Türkçe eğitim verecek okulun açılması da önerildi. 1924'te zorunlu ilköğretim önerilerek öğretmen okulu 1927 yılında ve 1928 yılında da ise mesleki eğitim okulu önerildi. Bu yıllarda 28 kız öğrenci Türkiye'ye lise

²⁷²Tarzi, 1977, *a.g.m.*, ss. 172-173.

²⁷³ E. Habib, 1989, *Doreyi Amani* (Amanullah Dönemi). Kabil Meyven Yayınları, s. 47.

öğrenimi için gönderilmiş ve Kabil’de iki kız okulu Kraliçe tarafından desteklenmiştir.²⁷⁴

Kral Amanullah Han belirli sayıda ülkenin üniversite eğitimine ihtiyaç duyacağını ve bunun bir süre için Afganistan’a mümkün olamayacağını da farkına varmış ve Kabil’de ek yabancı dille eğitim veren okulların kurulmasını sağlayarak eğitim reformları görüldüğü gibi, zorunlu ilköğretimi kurumsallaştırmak için ciddi bir çaba göstermiştir.²⁷⁵ Çünkü yeni anayasanın (68 Maddesinde) ilköğrenim zorunlu olarak yer almakta idi.²⁷⁶ Ancak öğretmen ve okul eksikliği büyük şansızlığı olmuş ve bütün sıkıntılara rağmen, 1927’ye gelindiğinde kayda değer bir ilerleme gösterilmiştir. Sadece o yıl erkekler için yirmi yedi, kızlar için ise üç ilkokulun yanı sıra telgraf ve tarım okulları açılmıştı. Aynı zamanda 1928 Loya Cirge toplantıları ve reformları ulusun Ekim 1928’deki konuşması ağırlıklı olarak eğitim planlarından oluşuyordu. Amanullah Han öğretmenleri modern bir sisteme adım atmasını istemesi ve Loya Cirge’nin çoğunluk üyeleri eski metotları uygulanmasını istemekteydi. Bununla birlikte okulları vilayetlere doğru yaygınlaştırma planlanan 1928 isyanıyla kesintiye uğradı o tarihlerde bir grup öğrenci Fransa’ya gönderildi. Bu öğrencilerden bazıları sonradan ülkeye üst düzey liderler oldular. Kral Amanullah Han yönetimden hemen önce Loya Cirge’nin onayı ile bir grup kız Türkiye’ye eğitime göndermeye başarmıştır.²⁷⁷ Kraliçe Süreyya’yı kız okullarını geliştirmeye teşvik ederek bu sayede ülkede birçok kadın eğitimcinin ve liderin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış bu dönemde batılılaşma çabaları içerisinde ülkede açtığı yabancı okullarda Fransa en etkili ülke konumundaydı.²⁷⁸

Kral Amanullah Han dönemindeki ülke yazarları Sirac al-Ahbar çevresinde ele alınan üç konu üzerinde duruyorlardı ve bu konular bağımsızlık, milliyetçilik ve modernleşme olmuş 1928 yılında halk kütüphaneleri kurulması önerildi ise de

²⁷⁴ BCA, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No 21, Dosya No: 435, Tarih: 14.08. 1929. Bkz. Gregoryan, 1969, *a.g.e.*, s. 240; Rubin, 1995, *a.g.e.*, s. 56.

²⁷⁵ Köçer, 2009, *a.g.e.*, ss. 117-118.

²⁷⁶ Gubar, 1967, *a.g.e.*, ss. 792-793.

²⁷⁷ Amanullah Han’ın eğitim için kız öğrencileri Türkiye’ye göndermesi krala karşı ayaklanmaya neden olmuştur. Bkz. BCA, Fon No: 030 10 0 0, Yer Numarası, Kutu No: 257 Dosya Gömleği No: 731 Sıra No 17, Dosya Nu: 435, Tarih: 07.08. 1929. (5 Ağustos 1929 tarihinde, Hariciye Vekâletinden Başvekil İsmet Paşa’ya sunulan rapor).

²⁷⁸ G. Macmunn, 1929, *a.g.e.*, s. 298; Gregoryan, 1969, *a.g.e.*, s. 243.

isyancıların bir kurbanı olmuştur. Bütün bunların yanısıra Amanullah Han mesleki eğitimde de önemli bir başlangıç yaparak hükümet yöneticisi, memur ve muhasebeci gibi belirli sayıda okullar inşa etti ve bu dönemden sonraki iktidara gelen ülke yöneticileri Amanullah Han'ın eğitim programı büyük bir etki yarattı.²⁷⁹

Kral eğitim alanında kayda değer iz bırakmıştır. 1928 yılında yapılan okullar sayısı ülkenin genelinde (322) ilkokul açılmıştır. Buralarda öğrenim gören öğrenciler (51) bini bulmuş, Lise öğrencilerinin sayılsıe (3) bin öğrenci olarak tahmin edilmektedir. Bu okullarda (650) öğretmen ilkokullarda eğitim yapmakta idi. Aynı zamanda 1928 yılında yüzlerce öğrencibaşta Türkiye olmak üzere eğitim görmesi için Fransa, İtalyan ve Rusya'ya gönderilmiştir.²⁸⁰

3.2.3. Kral Amanullah Han'ın Ekonomik ve Devlet Yapısı Alanında Reformları

Amanullah Han ekonomik reformu yönetiminin erken dönemlerinden başlatılarak istikrarlı bir şekilde gelişti. Devlete bağlı tarım arazilerin uluslararası dağıtıldı. Amanullah Han'ın ekonomiyi çağdaştırma projeleri en az bilinen reformu olmakla birlikte ülkeye devam eden değişim yaptığı önemli katkılardan birisi de bu alanda olmuştur. Temel olarak bu ilerlemenin önünde duran eski uygulamaları silmek ve yeni yöntemlerle onların yerine geçirmek olmuştur. Vergi düzeltmeleri ilk önce devletin anlamsız haraçlarından daha fazlası olmayıp, işlevsel olmayan vergileri kaldırmayı amaçlamış olup, bu sistem 1920'lerin başında yeniden düzenlenerek vergi toplanmaya başlandı ve nakit vergi, mal karşılığında verginin yerini aldı. İsteğe bağlı vergiler yasaklanarak ve ithalat ve ihracatı teşvik etmek için yeni bir gümrük vergisi yayımlandı. İç ticareti canlandırmak için ülke içi gümrük vergisi kaldırıldı.²⁸¹

Kral Amanullah Han, devlet yapısı yürütme, yasama ve yargı mekanizmasının üzerine kurularak yürütme “Şurayı Devlet” yani devlet meclisi denen teşkilatın intisabı üyesi (Amanullah Han tarafından) ve seçilmiş üyesi (ulus)

²⁷⁹Mehmet, Köçer, 2009, *Emanullah Han Dönemi Afganistan (1919-1929)*. Manas yayınları Elazığ, s. 114; Poullada, 1973, *a.g.e.*, ss. 87-89.

²⁸⁰Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 793-794.

²⁸¹Gregoryan, 1969, *a.g.e.*, s. 252; Rubin, 1995, *a.g.e.*, s. 55.

yanı halk tarafından seçilirdi. Farklı dereceden oluşturulmuş devlet teşkilatının her birisinde “Meclis-i Meşveret” vardı ve bu Meclis üyesi birlik şekilde ulus ve hükümet tarafından belirlenirdi. Yanı birinci derece (Nayibil Hükümüne), ikinci derecede (Ulus vali) ve üçüncü derece hükümet (Alaka dariha) ve bunların her birisi Nayib, Ulusval ve Alakadar tarafından yönetilirdi.²⁸² Amanullah Han hukuki yollarla siyasi gelişmeyi sağlamaya büyük bir inançla bağlı olarak ülkeye liberal bir anayasa ve parlamento mekanizmasının sağlayarak modern bir siyasi sistem kurabileceğine inanmıştır.²⁸³ 1920’lerde yarıyılında Herat’ta ilk şirketler ya da hisse senetli firmalar ve ilk tarım okulu ve bakanlığı kuruldu. 1922-1923 yıllarında ülkenin ilk resmi bütçesi oluşturularak yeni bir para birimi “Afgani” kabul edilmiştir. Merkez Bankası ve Ticaret Odası kurulması 1928’de önerilmiş olup, iletişim projelerine ağırlık verildi. Telefon ve telgraf servisleri genişletilerek ülke uluslararası posta birliğine katıldı. Aynı yıl ilk sivil havacılık projesi başlatıldı.²⁸⁴

Karl Amanullah Han, devlet yapımı sistemine hukuki anayasayla değiştirmeye çaba gösterirken 1924 yılının son baharında, Mangal Kabilesinin Host İsyanı en üst noktada ulaşmıştı. Kralın döneminin ikinci Loya Cirgesinin bazı yasaları ve anayasasının isyancılar tarafından itiraz edilen bazı maddelerini yeniden gözden geçirmek suretiyle toplandı. Sonuçta birçok yasa feshedildi ve anayasa değiştirildi.²⁸⁵ Amanullah Han 1924 yılına kadar bir ulusal banka kurma kararına varmış olup, bu banka ülkenin ekonomik bağımsızlığına katkısı yanında, sermaye ve para piyasalarına sağlayacaktı. Ülkede 1924 kadar bir devlet bankası yoktu. Diğer yandan İslam dininin faizi yasaklamasından dolayı, bankaya karşı dini muhalefet nedeniyle, bankacılık konusundaki çalışmalar ertelendi. 1928 yılında İngiltere Dışişleri Ofisi tarafından ülkeye yönelik bir banka açma projesi canlanmaya başlamıştı. Ancak 1928 devrimi ile bu proje yarım kaldı. Bu dönemde İngiltere 1921’de barış antlaşmalarını imzalayarak yıllık teşviklerini durdurmuştu, Ruslar ise

²⁸² Yeni anayasanın 39-49 maddelerinin tuzluğuna göre (70) Nizamname bu konuları kapsamakta idi. Bkz. Gubar, 1967, *a.g.e.*, s. 795.

²⁸³ Kakar, 1995, *a.g.e.*, s. 9.

²⁸⁴ H. Bal, 2002, Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, ss. 269-271.

²⁸⁵ BCA, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No 18, Dosya No: 435, Tarih: 06. 08. 1929; Bkz. H. Amin, 1993, *Law Reform and Revolution in Afghanistan*. Glasgow, ss. 39-41.

1921 Rusya-Afganistan antlaşmasında bir milyon rublelik yıllık yardım söz vermiş, ancak düzensiz ve kısmen ödemeler yapmışlardı. Bunlara rağmen Amanullah Han ekonomik reformları ulusal sermayeyle finanse etmek gibi önemli bir başarı sağlamıştı. Kralın devrilmesinde hemen önce, Alman uçakları ile ordu için Almanya'nın kredi ve az miktardaki Sovyet Rusya yardımları dışında ülke doğrudan yabancı yardım alamamıştır.²⁸⁶

Amanullah Han ekonomi politikasının çok önem vererek dış ticaret ile ilgili büyük adımlar atmış olup gümrük vergilerini ithalat ve ihracat konusunda teşvik etmiştir. Kral başka ülkeler ile karşılıklı ticaret antlaşması imzalayıp ihracatı artırmak için mali önlemlere ve gümrük önlemlerine ek olarak hisse senetli firmaların oluşmasını teşvik etmiştir. 1920-1923 yıllarında ticaret, Rusya ve İran ile fazlasıyla artarak önemli miktarda kurutulmuş meyve, yün, ipek, deri ve bitkisel boyalar ihraç edilerek, ülkenin 1920 yılında ihracatı elli milyon Frank iken, 1925 yılında ise bu miktar bir milyar Franka çıkmıştır.²⁸⁷ İletişim imkânlarının artmasıyla birlikte Kabil, Taşkent ve Rusya arasındaki Junkers uçaklarıyla havacılık hizmetlerine öncülük edilmiştir. Bu dönemlerde Lufthansa, Tahran'da hizmetlerini yaymak için Afganistan ile bir antlaşma imzalayarak 1928 yılında İngilizler, Hindistan ve Kabil havacılık hizmetlerine başlamıştır.²⁸⁸

3.2.4. Kral Amanullah Han'ın Askeri Alandaki Reformları

Kral Amanullah Han'ın askeri reformlarında Türkiye'den gelen uzmanların önemli bir yeri vardır. "Harbiye alanında Türklerden istifade etmek istiyorum" diye kralın bir sözü vardır.²⁸⁹ Bu uzmanların içinde ülkeye saygın bir yeri olan Cemal Paşa başta olmak üzere, Fahrettin Paşa ve Kazım Bey'in faaliyetleri önemlidir. Afganistan'a ordunun gençleştirme reformu 1921'de Sovyet Rusya'dan alınan uçak ve pilot desteği ile Hava Kuvvetleri kuruldu. Devşirme sistemi 1924'da Host İsyanı'ndan sonra yerel düzeyde seçimden, evrensel seçim sistemine dönüştürülerek

²⁸⁶ M. Saray, 2002, *a.g.e.*, s. 147.

²⁸⁷ Köçer, 2009, *a.g.e.*, s. 155.

²⁸⁸ Rubin, 1995, *a.g.e.*, ss. 20-22.

²⁸⁹ A. Popalzayı, 1988, *Safer hayi Hariciyi Alahazrat Amanullah Han*. Kabil: Başarat Yayınları, s. 289.

1928'de ise askerlik süresinin iki yıldan üç yıla çıkarılması teklif edilmiştir.²⁹⁰ Harp Akademisi çoğu Türk olan eğitimcilerin katkısıyla yeniden düzenlenmiş olup, ülkenin subayları önce Sovyet Rusya sonra Fransa, İtalya ve Türkiye'de eğitilerek 1928 yılında üstsubaylar için okullar inşa edilmiştir. Kral Amanullah Han'ın Mustafa Kemal Paşa ile 1928'de yaptığı görüşme sonrasında, Türkiye'den gelen yeni kurulan orduya katkıda bulunmak amacıyla bazı subaylar Afganistan'a gönderilmiştir. Ancak bu heyet herhangi bir girişimde bulunamamıştır. Çünkü bu heyet Kralın tahttan çekilmesiyle ülkeye geri dönmüştür.²⁹¹

1921 yılında Moskova'da yapılan Türk-Afgan antlaşmasında temel maddelerden biri Türkiye'nin Afganistan'a bir grup askeri göndermesini içeriyordu. Bu maddeye göre, Türk asker veya uzmanları ülkenin ordusunu yeniden düzenlemek olacaktı bu uzmanlar Afganistan'a en az beş yıl kalacaktı.²⁹² Türkiye'den gelen destek ile Amanullah Han ordudaki reformunu sürdürürken, Host'un Mangal Kabilesi 1924 yılının baharında bu reforma karşı ayaklanmış, Host İsyanı ve Mangal Kabilesi başarılı olamamıştı. 1928 yılında Kral Amanullah Han oldukça tepki, askere alınma süresini iki yıldan üç yıla çıkardığının duyurduğunda başarılı olmuştur ve bu uygulamada Kralın temel hedefi eğitim süresini arttırarak orduyu daha iyi bir duruma getirmektir. Askere alma reformu en az kentsel yerleşim birimleri kadar kabilesel bölgeleri etkileyen birkaç reform arasındaydı. Daha önce 1924 Host Ayaklanması sırasında barışın tekrar sağlanması için tekrar gözden geçirilmesi öne sürülen şikâyetler arasında yer tutmaktaydı. Bu ayaklanma ise tamamen yeni orduya duyulan ihtiyacı açık bir şekilde göstermiştir.²⁹³

3.2.5. Kral Amanullah Han'ın Din Alanındaki Reformları

Amanullah Han din reformunu yürütmesi birçok siyasi muhalefetlere ve ayaklanmalara neden olmuştur. Kralın dine karşı herhangi bir düşmanlığı yoktu. Ancak bu reforma karşı ayaklananlar kendi ekonomik ve siyasi amaçlarına ulaşmak

²⁹⁰ Cebesoy, 1982, *a.g.e.*, ss. 383-384; Gregoryan, 1969, *a.g.e.*, s. 247.

²⁹¹ Z. Sarıhan, 2002, *a.g.e.*, s. 82.

²⁹² **BCA**, Fon No: 30. 18. 1.1, Yer Numarası: Kutu No: 3, Dosya Gömleği: 29, Sıra No: 11, Dosya No: 114-4, Tarih: 3.7.1921.

²⁹³ Türkiye Hükümeti tarafından Afganistan Ordusuna memur edilen Zabıtlar hakkında alınan tanzim kararı. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası Kutu No: 20, Dosya Gömleği No: 119, Sıra No: 18, Dosya No: 435, Tarih: 06.08.1929; Köçer, 2009, *a.g.e.*, s. 130.

için dinin kullanan bir gruplardı. Kral Amanullah Han bu durumu değiştirmek için bazı din liderleri özellikle de ülkenin kırsal kesimlerindeki mollaları eğitmek, aynı anda adalet ve eğitim alanlarında dini bir araç olarak kullanan bu grupların gücünü kontrol altına almak, dini reformunu içinde mollalara yapılan tahsisatların kaldırılması, mollalar için okullar açılması önemli yer almaktaydı. Amanullah Han ve dini liderler arasındaki ilk güç mücadelesi 1924 yılının ayaklanmasıyla ortaya çıktı. Kralın çağdaşlaşma reformu yavaş yavaş mollaların ayrıcalıklı durumunda gedikler açmaya başlamıştı. Amanullah Han laik yasayla uygulanmaya başlanmış daha özgür din okulları kurmayı denemişti. Ancak bu uygulama Müslümanların din değerlerine saygısızlık kabul edildiği yolunda propaganda aracı olarak etkili bir biçimde kullanılmıştır.²⁹⁴

Kral Amanullah Han ile dini liderler arasındaki sorunlar aslında dinsel değil, siyasi nedenlere dayanmaktaydı. Bu dönemin başlangıcında mollalar, Türkiye'nin verdiği destekten dolayı, İngilizlere karşı tavırlarından ve İslam taraftarı davalara yardımlarından dolayı, Amanullah Han'ın yanında yer almışlardı. Ancak zamanla bu durum değişmeye başlamış olup, Kralın yozlaşmaya, rüşvete ve ayrıcalıklara karşı çıkıp bir çalışma disiplini istemesi ve dini liderlerin ayrıcalıklarını sona erdirecek bir reform girişiminde bulunmaya başlamasıyla birlikte, iki taraf arasında çatışma başlamıştır. Ayrıca bu dönemde laik medeni ceza hukuku öne çıkarılıp, Şeriat Hukuku ikinci plana itilmek istenince, reformlar ve eğitimler köydeki mollaların konumlarına karşı bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. Aynı anda köylerde vergi toplama ve askere alma sisteminin değiştirilmesi gibi yeniliklerden olumsuz bir şekilde etkilenmişti. Yerel mollalar köylerdeki köklü güç yapısının bir parçasıydılar ve bu yüzden dinle hiç ilgisi olmayan birçok şeyden olumsuz şekilde etkileniyorlardı. Ancak bu tepkilerini, reformların dine aykırı olduğunu gerekçe göstererek dile getiriyorlardı.²⁹⁵

Amanullah Han'ın, din reformunu yaparken özellikle kadınların statüsünü etkileyen konularda, mollalar bu reformlara dinin onay vermediği gerekçesiyle de saldırıda bulunmuş ve dinsel çatışmaların ülkeye çıkardığı bu ortam içerisinde bazı

²⁹⁴Köçer, 2009, *a.g.e.*, s. 134.

²⁹⁵Ahmad, Han. 1999, *Hâkimiyeti Kanun der Afganistan*. Pişaver: Daniş Kitaphane Yayınları, s. 211.

nitelikli din adamları Kralı desteklemeye devam ederken bazıları bu reforma karşı çıkmıştır. Aynı zamanda Amanullah Han bu sorunu çözmekte adım atarken din konusundaki danışmanları Loya Cirge'nin din konusundaki şikâyetleri ciddiye almasını tavsiye ettiler. Cirge, Amanullah Han'ın reformlarının tümünü destekliyordu ama hukuki düzeltmelerde cezaların sabitlenmesi ve imamların güçleriyle ilgili yasalarda bazı değişiklikler öneriyordu. Kral 1928 sonbaharında din reformu ve çağdaşlaşmayı Loya Cirge'ye sunarak, bu değişiklikler dört günlük bir toplantıda geniş olarak tartışıldı. Mollaların gücünü kırmayı amaçlayan öneriler de oldukça eleştirilmesine karşın, gerici-din liderlerinin devredışı bırakılması öngörüldü.²⁹⁶

Amanullah Han 1928 yılında mollalara karşı daha güçlü düzenlemeler getirme hedefini açıklayınca, Hazret Atif adlı kişi bir muhalefet grup ile karşılık gördü. Ancak daha özgür düşünceli ulema Amanullah Han'ın desteklemeyi sürdürdü.

Sonuçta bu yenilikler o yılın Kasım ayında Shinwari Kabilesi'nin ayaklanmasına neden oldu. Mollaların büyük bir çoğunluğu bunu dine karşı bir eylem olarak göstererek hem krala hem de hükümete karşı etkili bir propaganda kampanyasına başladılar. Karl Amanullah Han'ın kâfir olduğunu, Avrupa'da domuz eti yemek ve şarap içmekle çıldırdığını söylediler. Amanullah Han'ın çağdaşlaşma reform programının özellikle kadınların kendilerini açmaları, İslam'a ters düştüğünü söylediler. Dini liderlere karşı yapılan uygulamalar abartılarak uluslararası tepki oluşturmaya çalışıldı. Sonuçta, 6 Ocak 1929 yılında kız okullarını kapatmayı, din liderlerini serbest bırakmayı, mollalar için öğretim sertifikaların istemekten vazgeçmeyi ve din müfettişlerinin yeniden atanması ve ordudaki pir ve müritler üzerindeki sınırlamaların kaldırmayı taahhüt etti. Ancak bu geri çekilme beklenen etkiyi göstermedi. Amanullah Han, ne kadar iyi niyetli olsa da, dinsel reformlar, Kralın din toplumunda güvenini kaybetmesinde neden olmuştur.²⁹⁷

Başka bir deyişle bu propagandalar Amanullah Han'ın büyük gezisinden sonra ortaya çıkmış ve özellikle İngilizler bu propaganda da büyük rol oynamıştır.

²⁹⁶Poullada, 1973, *a.g.e.*, ss. 120-125.

²⁹⁷Köçer, 2009, *a.g.e.*, s. 138.

Bunun asıl nedeni, üçüncü Afgan-İngiliz savaşı başta olmak üzere, bu savaşta İngiltere'yi yenilgiye uğratarak bağımsızlığı kazanmıştı. Ancak İngilizler, Afgan halkından intikam almak havasındaydılar. Hindistan'ın eski Başbakanı Nehro bu propagandayı şu sözlerle dile getirmektedir:

*“Kral Amanullah Han karşıtı bu propagandalar ortaya çıktı, görüntülü olarak çok oranda bir para akımı Kral lehinde harçlanmış ve bu para akımı nereden aktarılıyordu hiç belı değildi. Bunda Mollalara büyük miktarda veriliyor ve ülkenin farklı bölgelerinde Amanullah'ın (kâfir) ve dine düşman olarak tanıtılarak aynı zamanda Kraliçe'nin fotoğraflarını halka sanki Avrupa'yı çıplak gezmiş gibi propaganda olarak kullanıyordu. Oysaki Afgan hakının bu karşıtı propagandalara ne parası, ne de bu işleri bilen kişiler değil ve ne de buna teknik aletleri elverişli olarak elerinde yoktu. Bu da açıkça belı oluyor ki İngiliz ajanları tarafından ortaya atılan bir şeydir”.*²⁹⁸

Kral Avrupa ziyaretinden sonra başkent Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile bir araya gelir ve onun öğütlerini alarak ülkeye döner ve daha kapsamlı reform hareketini gerçekleştirmeye çalışır ve tabii olarak İngiltere ve İngilizler bu reform hareketini istemiyor ve Afganistan milletini ve bölgesel aşiret liderlerini bir araya gelip ülkenin geleceği inşası konusunda adım atmaları İngiltere politik çıkarlarına aykırıydı.²⁹⁹

Hanım Rhea Talley Stewart'ın “Fine İn Afghanistan” adlı eserine göre, Kraliçe'nin fotoğraflarını ülke halkına İngilizler bir koz olarak kullanıyordu ancak bu fotoğrafların halka çıplak propaganda olarak kullanılması maharet ve teknik açıdan ülkede yeterli malzeme yoktu. Çünkü bu türlü propagandalar hükümdar Amanullah Han'ın reform hareketine karşı daha sağlam isabet etmiş oluyordu. Bunun dışında İngiltere'nin Afganistan içinde bulunduğu etkili kişileri bölge halkına bu fotoğrafları uçak vasıtasıyla havadan atarak halkın nefretini Kral lehinde artırarak aynı zamanda bazı batılı medyalar bu fotoğrafları gerçek olduğu konusunda haber yayınlıyordu. Oysa bu gerçek değildi ve bir propagandadan ibareti.³⁰⁰

²⁹⁸ Nihro, *Civahir Lali Nihro*. Cilt 2, Yayın yeri, Yayın Yılı Yok. s. 1665.

²⁹⁹ Nihro, *Civahir Lali Nihro*. Cilt 2, Yayın yeri, Yayın Yılı Yok. s. 1666.

³⁰⁰ Kabilı, 2002, *a.g.e.*, s. 84.

3.2.6. Kral Amanullah Han'ın Yönetimine Karşı Ayaklanma ve Host İsyanı

Kral Amanullah Han'ın döneminde önemli adımlar atan yenilikçiler (asriler) ile mollalardan ve alt orta şehirli sınıflarının oluşturduğu değişim karşıtları arasındaki çatışma 1920'lerden itibaren zaman zaman yaşanmakta idi. Kral ise güçlü bir merkezi otorite aracılığı ile yapacağı reformları ülkenin bütün kesimlerinde uygulamaya çalıştı.³⁰¹ 1923 yılında Temmuz ayının ortasında delegeler Kral Amanullah Han'ın kapsamlı reform programının sorumluluğunu paylaşmak üzere başkent Kabil'e davet edilmişti. Bu toplantının temel amacı ülkeye yeni bir meclis kurmaktı. Amanullah Han meclisin 939 üyesine tanıtılmış, toplantı 19 Temmuz'dan 31 Temmuz'a kadar Pagman'da yapılmış ve gündemi iç ve dış siyaseti kapsamıştır. Bu ilk parlamentonun toplantısı gizliydi, delegeler ve yardımcılarıyla 1054 kişiye, toplantı raporlarını ifşa etmemeleri tembih edilmiştir.

Kral Amanullah Han açış konuşmasında, delegeleri ülkenin düşmanlar tarafından tehdit edildiğini ve ülkenin gücünün ancak ulusun birlik olduğu müddetçe sürdürülebileceği konusunda uyarmıştır. Daha sonra yapılan konuşmalarda delegeler ve meclis üyeleri Amanullah Han'ın dış politikasına destek verirken, iç politika ve reformlar hakkında ağır eleştiriler yapmışlardı. Bu eleştirilerin birçoğu kadınların hukuku konusu ve mollaların yetkilerini azaltan yeni yasa üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu toplantının bazı delegeleri çağdaş eğitimi, özellikle kızların eğitimini eleştirmiş ve kadınlar için açılan liselerin kapatılmasını istemişlerdir.³⁰² Host İsyanı'nın çıkmasındaki temel nedenlerden biri ise, Amanullah Han'ın ülkeye yönelik reformları idi. 1924 yılının başlarında Host bölgesinde Mangal Kabilesi yanında birleşen muhalif güçler, Mart ayının ortalarında isyan ederek çatışmalar yaz boyunca devam etmiştir. Bu iç savaş Host ve Altimur geçidi arasındaki dağlık bölge ile

³⁰¹Banuazizi, A. Weiner, M., 1988, *The Politics of Social Transformation in Afghanistan, Iran and Pakistan*. Syracuse University Press. S. 333.

³⁰²BCA, Fon No: 030 10 0 0, Yer Numarası Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731 Sıra N0 :17, Dosya No: 435, Tarih: 07.08.1929; Ahmed, 1990, *a.g.e.*, s. 200.

Hisarak ve Wardak vadisinde yoğunlaşmış ve Gaz ne'nin güneyine kadar ilerlemeye başlamıştır. Hükümet on beş bin asker ile bu isyana müdahale etmiştir.³⁰³

1924 Nisan ayı Gazne cephesindeki kuvvetlerin başına Harbiye Bakanı Abdülaziz geçerken, İçişleri Bakanı Gulam Muhammed Han ulustan destek almaya başlamıştır. Hisarak Cephesinde Serdar Şah Veli Han, Ali Khel'deki askerlere Muhammed Sıdk Han komutanlık etmekteydi. Celalabad'da Kabil Valisi Ali Ahmed Han bölgedeki kabileleri hükümeti desteklemeleri için ikna etmeye çalışmaktaydı. Aynı zamanda hava kuvvetlerinin devreye girme, isyana katılan muhalif güçleri tereddütte düşürmüş diğer taraftan Ali Ahmed Han, Celalabad'da isyancılara karşı 6500 kabile üyesinden oluşan bir güç toplamayı başarmıştı. Bu güç üyeleri şhinwari, Khugiani, Mohmand, Hzara ve Wazir kabilelerinden oluşmaktaydı. Aynı zamanda Amanullah Han bu isyanın İngiltere tarafından kışkırtıldığını iddia ederek, parlamentoyu ikna etmeyi ve kamuoyunu lehine çevirmeyi başarmıştı.³⁰⁴

Host İsyanı sırasında Kral Amanullah Han ve hükümetin üst düzey yetkililerinin düşündüren konuların başında, esirlerin dış bağlantıları gelmekteydi. Sovyet Rusya bu ayaklanma sırasında Amanullah Han yönetimini ve hükümeti desteklemiştir. İngiltere ise iki uçak yardımında bulunmuştur. Bununla birlikte ülke önderleri, isyancıların İngiltere ile teması olduğuna dair kuşkular taşımaktaydı. Somut bir kanıt olmadığı için de bu durumu kabullenmek zorunda kaldılar. Bu ayaklanmaları bastırmak için Amanullah Han bir yandan askeri tedbirler alırken, diğer taraftan 14 Ağustos'ta parlamentonun onayını alarak isyancılara karşı cihat ilan etmiştir. Bu isyana karşı alınan önlemler sonucunda hükümet güçleri isyanı kontrol altına alarak, Ocak 1925'te Mollayı Lenk ve Abdullah Han yakalanarak Kabil'e getirilmişlerdir.³⁰⁵ Host İsyanı'nın bastırarak nezaret altına alan Kral Amanullah Han, 25 Mayıs'ta bir konuşma yaparak, esirler hakkındaki kararını halka duyurdu. Elli üç mahkûm idam edilecek, diğer mahkûmlar ise ağır işlerde çalıştırılacaktı. İsyanın

³⁰³Nawid, 1999, *a.g.e.*, s. 72.

³⁰⁴Adamec, 1974, *a.g.e.*, s. 88; Tarzi, 1977, *a.g.m.*, s. 173.

³⁰⁵ Afganistan Hükümeti ayaklanmada İngiltere'nin isyancıları yardımı konusunda şüphelenmiştir. Abdulkerim'in İngiliz işbirliği olmaksızın Hindistan'daki kontrolü bölgeden kaçmasının mümkün olduğuna inanmamıştır. İngiltere'nin Ağustos'ta iki uçak getirmesi ve böylece Kabil Hükümeti'nin nihai zaferin katkıda bulunması bu şüphelyi ortadan kaldıramamıştır. Bkz. Dupree, 1997, *a.g.e.*, s. 449; Gregoryan, 1969, *a.g.e.*, s. 175.

sonunda ölen ya da yaralananların sayısının 1575 kişi, bombalanan ve hasar gören ev sayısının 3500, açlıktan ölen kadın ve çocuk sayısının 450 bulunduğu isyanın bastırılması için harcanan paranın ise devletin iki yıllık geliri olan 5 milyon pound olduğu açıklandı. Ayrıca bu isyanın çıkmasıyla Kral Amanullah Han reform projesinin birçoğunu ertelemek zorunda kalmış ve buna bağlı olarak büyük bir saygınlık kaybına uğramıştır.³⁰⁶

Kral Amanullah Han reformları başlatırken, onun etrafında iki grup bulunmaktaydı. Bunlardan biri Sovyetler Birliği, ABD ve Avrupa misyonlarının lideri liberal Muhammed Vali Han liderliğindeki grup, diğeri ise muhafazakâr olan Muhammed Nadir Han ve beş erkek kardeşi liderliğindeki gruptu. General Nadir Han, Amanullah Han'ın karşıtı dini liderlerin etkisini fark etmiş, aynı zamanda kabilenin desteğini alarak, Kral tarafından önerilen ordu gücünde zorlayıcı azaltmalara karşı çıkmıştır. Bu isyanın ve ayaklanma kararında, kabilesel değerler de etkili olmuştur. Ancak bu dönemde kabilelerle yakın temas içinde olan İngiliz sınır memurları isyana dini yeniliklerin neden olduğu görüşünde birleşmişlerdir.³⁰⁷ Kabileler, Kral Amanullah Han'ın özel hayatını ve reformlarını İslam'a ve dine karşı görerek, kınayan bir kampanya başlatmışlardı. Avrupa ziyaretlerinde peçesiz olarak görünen Kraliçe Süreyya'nın fotoğrafları bilinmeyen kişiler tarafından ülkeye dağıtılmış ve Amanullah Han'ın İslam ve dine düşman olduğu propagandası başlatılmıştı.³⁰⁸

3.2.7. Şinwari Kabilesi, Habibullah'ın İsyancıları ve Amanullah Han'ın Devrilmesi

1928 Kasım ayında Hindistan ve günümüzdeki Pakistan sınırındaki Şinwari Kabilesi isyan ederek, Kral Amanullah Han yönetimine karşı yeni bir ayaklanma başlattı. İlk olarak üç yüz kabile üyesi Hayber Geçidi'ndeki bir ordu karargâhını bastı, bu karargâhtaki birlik, isyancılara karşı ateş açmadan teslim oldu. Bu olayı Celelabat'tan Kabil'e bildirmesinden sonra, diğer taraftan başka Şinwari üyeleri bu

³⁰⁶Ademec, 1974, *a.g.e.*, s. 90.

³⁰⁷Dupree, 1997, *a.g.e.*, s. 449-450.

³⁰⁸M. Shahrani, 1984, *Canfield, Revolutionsand Rebellions in Afghanistan*. Berkeley, s. 34; B. Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 219.

ayaklanmaya katılmış ve isyancılar büyük bir kasaba olan Dakka'ya doğru ilerlemişlerdir.³⁰⁹ Ülkenin Kuzeyinden gelen tehdit, halk arasında Beçe-i Sakav olarak bilinen Habibullah isimli, Türkler tarafından eğitilen Kıtta-ı Numune'den birinde asker olarak tecrübe kazanmış ve aynı zamanda Amanullah Han tarafından suçlu (mücrim) sıfatı ile anılan bir kişi tarafından başlatılmıştır. Habibullah, 1924 yılında Host İsyanı sırasında Hindistan'a kaçmış ve uzun bir süreden sonra Kabil'in yakınlarında Koh Daman'da, dağlık bir bölgede çete lideri olarak ortaya çıkmıştır.³¹⁰ Habibullah, 10 Aralık 1928'de Koh Daman'daki büyük bir garnizona saldırı düzenlenmiş ve hiç ateş açılmadan 900 kişilik garnizon teslim olmuştur. Bu saldırıdan sonra Kohistan'dan gelen binlerce gönüllüyü de yanına toplayan Habibullah, ele geçirdiği silahlarla bir ordu sahibi olmuş, bu güçle 14 Aralık 1928'de doğrudan Kabil'e saldırmıştır. Bu saldırı sırasında Habibullah, İngiltere Elçisi Humphrys ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.³¹¹ Shinwari Kabilesi, Dakka'ya doğru ilerlerken, Kabil'de hükümet yetkilileri bu ayaklanmaya karşı tepki göstermemiş, bu durum, isyancıların cesaretini arttırmış, isyancılar bol miktarda silah ele geçirerek, kayıp vermeden geri çekilmişlerdir.³¹²

İsyan ve ayaklanmacılar Host Bölgesinde toplanırken, Kral Amanullah Han, Ekim 1928'de ülkeye programlarını yaymak amacıyla dört günlük bir propagandaya başlamıştır. Ancak bu konuşmalar isyancılarla ilgili yetersiz kalmıştır. Şinwari Kabilesinin isyanları üç hafta içinde Doğu Eyaletindeki Achin'e doğru ilerlemiş, bu ilerlemeye karşı hükümet, bu kabilenin köylerini havadan bombalamayla tehdit etmişse de, Amanullah Han sonunda Şinwariler ile anlaşmaya çalışmıştır.³¹³ Dışişleri Bakanı olarak yeni atanan Gulam Sıdk Charkhi ve Yasama Konseyi

³⁰⁹Macmunn, 1929, *a.g.e.*, s. 330.

³¹⁰BCA, Fon No: 030 10 0 0 Yer Numarası Kutu No: 257 Dosya Gömleği No: 731 Sıra No 17, Dosya No: 435, Tarih: 07.08.1929. Asıl adı Habibullah Soyadı Kalakani'dir ve Beçe-i Saka ismi babasının suçluluk yapması nedeniyle "su taşıyıcısının oğlu" anlamında konmuştur. Kendisi daha önce Cemal Paşa'nın kurduğu numune alayında da onbaşı olarak askerlik yapmış, daha sonra disiplinsizlik nedeniyle hapse atılmıştır. Hapishaneden kaçarak o dönemdeki Hindistan da günümüzdeki Pakistan Peşaver'e yerleşmiştir. Bir süre orada kaldıktan sonra Kuhistan bölgesine gelen. Saka, Amanullah Han Avrupa turunda iken eşkıyalığa başlamış ve görevlilerin beceriksizliği yüzünden yakalanamamıştır. Etrafına topladığı adamlarla Hindikuş üzerinde kervanlara saldırarak büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bkz. Y. Hikmet Bayur, 1987, *a.g.e.*, s. 602; Tarzi, 1977, *a.g.m.*, s. 174.

³¹¹Köçer, 2009, *a.g.e.*, ss. 247-248.

³¹²Poullada, 1973, *a.g.e.*, ss. 164-165.

³¹³Ademeç, 1974, *a.g.e.*, s. 140.

Başkanı Sher Ahmed, Doğu Eyaletine Şhinwari Kabilesini sakinleştirmeye göndermiş, ancak bu girişiminden bir sonuç alamamıştır. Öte yandan Şhinwari köylerinin hükümet hava kuvvetleri tarafından bombalanması durumu daha da kötüleştirmiştir. O zamana kadar ayaklanmadan yana olmayan bazı kabileler de ayaklanmaya katılarak, Kasım 1928 ayının sonunda çok sayıda kabile üyeleri Celalabad kentini sarmıştır. Aynı zamanda Mollalar bu ayaklanmanın Amanullah Han'a karşı bir kutsal savaş olduğu propagandasını yaymaya başlamıştır. Şhinwari kabilesinin ayaklanmasıyla birlikte Habibullah'ın Kabilde saldırması ve Habibullah ile İngiltere elçisinin görüşmesi ve Amanullah Han'ın bu ayaklanmalar karşı kendi ve ailesine yapılan propagandalara savunmada yetersiz kalmıştır. Habibullha Kabile yaptığı saldırıda hükümet kuvvetleri tarafından püskürtülerek, Koh Daman bölgesinde çıkmış hükümeti savunan birlikler bu adamı takip ederek, kabilden ayrılmış, ancak Habibullah ve isyancılar bu birlikleri Koh Daman'da mağlup etmiş ve böylece Kabil tamamen savunmasız bir kent haline dönmüştür.³¹⁴

Habibullah'ın başkent Kabil'e saldırıları hükümetin savunma güçlerini büyük çapta hasar vermiştir. Kral Amanullah Han'dan silah ve para desteği alan Ghilzai Kabilesinin isyana katılması ile birlikte hükümet askeri birlikleri bu isyana karşı galibiyet umudunu kaybetmiştir. Diğer yandan ise Aralık ayında Hindistan'da sürgünde olan Amar Han ülkeye dönerek, bu isyancılara destek sağlamış ve böylece Amanullah Han karşıtları ciddi bir güç haline gelmiştir. Kral Amanullah Han, 7 Ocak 1929 tarihinde Şor Bazar Hazret'ini hapisten çıkarıp isyancıları teskin etmeye çalışarak, ülkeye yönelik reformlarını feshe ettiğine dair bir beyanat yayınlamış, ancak Ocak ayının 11'inde Celalabat'a hükümet tarafından gönderilen kuvvetlerin imha edildiğini öğrenince, Amanullah Han ülke Kraliyetinden umidini kesmiştir. Celalabat saldırısında hükümet kuvvetlerinin mağlubiyetini haberi Kabil'de ulaştığı sırada Habibullah, yeniden başkent Kabil'e saldırı düzenlemiştir. Ancak Kabil şehrinde Türklerin komutan ettiği kuvvetler ve az sayıda askeri güç kalmıştı. Amanullah Han ise 14 Ocakta tahtı üvey kardeşi İnyetullah Han'a bırakarak, gizlice Kandahar'a kaçmıştır. İsyancılar ilerlemelerini sürdürürken, ordu düzeni tamamen

³¹⁴ B. Male, 1982, *Revolutionary Afghanistan*. London: Groom Helm Yayınları.s. 21.

bozulmuş ve 15 Ocak ta Habibullah, Kabil'e tamamen ele geçirip saraya girmiştir.³¹⁵ 7 Ocakta ise Amanullah tarafından cezaevinden çıkartılan Şor Bazar Hazreti, Habibullah, İnyetullah ve İngiltere Elçisi Humphrys arasında arabuluculuk görevini üstlenmiş, bu arabuluculuk sonunda Kraliyet ailesinin bir İngiliz uçağıyla ülkeden gitmesine izin verilmiştir. Bu görüşmenin ertesi günü Habibullah kendisini emir ilan etmiştir.³¹⁶

Başkent Kabil'de bu olaylar yaşanırken Kral Amanullah Han, Habibullah'a karşı harekete geçmek için kendi kabilelerini toplamaya çalışmıştır. Aynı zamanda Amanullah Han'ın üvey kardeşi İnyatullah Han tahtı bırakarak Kandahar'a kaçmıştı. Bu nedenle Amanullah Han, 25 Ocak 1929 tarihinde, yeniden tahtı ele geçirmek umuduyla bir takım çalışmalarda bulunarak, Barakzai Kabilesini kendi yanına çekmek için çaba göstermiştir. Durand Hattı'ndaki Hint Müslümanları ve Peştun kabilelerinin Habibullah'a tepkileri, Amanullah Han'ın desteklenmesi fikrini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu destekte en önemlisi Ghilzai kabilesinin tavrıydı.³¹⁷ 1929 yılının baharında bir yandan Amanullah Han kabilesini ve diğer kabileleri yanına çekerek tekrar tahta çıkmaya çalışırken, diğer yanda ise Nadir Han ülkeye dönerek, Host-Gardez bölgesindeki kabile liderleri ile bir araya gelmiştir. Nadir Han'ın kardeşi Haşem Han'de doğu eyaletlerindeki kabilelerle irtibata geçmiş ve ağabeyini iktidara getirmek için, onları ikna etmeye çalışmıştır.³¹⁸

1929 Mart ayının sonunda Kral Amanullah Han, Habibullah'a karşı harekât başlatma kararı alarak Kandahar'dan kuzeye ilerledi. Bu tarihlerde Nadir Han'a bağlı bir grup güneydoğudan Kabil'e doğru yürüyüşe geçmişti. Kandahar'da Kralın etrafında toplanan ve Host'ta Nadir Han'a yardım eden kabileler arasında henüz tarafını belirlemeyen Ghilzai Kabilesi vardı. Bu kabile Kral Amanullah Han veya Nadir Han'dan hangisini desteklerse, tahta o kişi çıkacaktı. Nisan 1929 tarihinde Amanullah Han Gazne'ye vararak, diğer yandan ise Sovyetler Birliği'ne gönderdiği Gulam Nebi, Sovyet Hükümeti'ni Rus silahlarıyla donanmış olarak ülkenin

³¹⁵ **BCA**, Fon No: 030 10 0 0 Yer Numarası Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No 17, Dosya No: 435, Tarih: 07.08.1929; Y. Hikmet Bayur, 1987, *a.g.e.*, s. 602.

³¹⁶ İnyetullah Han, Kral Amanullah Han'ın üvey kardeşi sadece üç gün Krallık ve ya hükümdarlık yapmıştır. Bkz. Dupree, 1997, *a.g.e.*, s. 453.

³¹⁷ Macmunn, 1929, *a.g.e.*, s. 335.

³¹⁸ Poullada, 1973, *a.g.e.*, ss. 180-182.

kuzeyinde girerek bir güç oluşturarak Amanullah Han'a yardım etmeye ikna etti. Yapılan plana göre; ülkenin kuzeyindeki Amanullah Han'ın destekleyecek bir ayaklanma çıkarılacak ve Habibullah ise iki ateş arasında kalacaktı.³¹⁹

Yokarıya söylediğim gibi Kral Amanullah Han'ın yeniden tahta çıkma umutlanması Ghalzailer ise Amanullah Han'a muhalefet göstermiş olup, Kral da durumu kontrol altına alabilmek için Peştun olmayan, Şii ve Ghilzailerin geleneksel düşmanları olan Hazaralar'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Ülkenin, Hazara toplumu Amanullah Han'a destek vermesine karşın, Amanullah Han olumlu sonuç alamadı. 19 Nisan 1929'da yaklaşık 4000 Suleiman Khel Kabile üyesi Gazne'de bulunan Kral'a karşı harekete geçti. Kral Amanullah Han son ümidini Gazne'de bırakarak, 23 Mayıs 1929 tarihinde küçük bir grupla gizlice kaçarak, 24 Mayıs'ta Hindistan sınırına geçti.³²⁰ Üç gün sonra Kral Amanullah Han 30 kişiden oluşan kraliyet ailesi, İngilizler tarafından tahsis edilen özel bir trenle Hindistan'ın Bombay şehrine ulaştı. 22 Haziran 1929'da Bombay'dan Avrupa'ya doğru yola çıktı. Böylece Afganistan'da Kral Amanullah Han'ın dönemi sona ermiş oldu.³²¹

Kral, önce İtalya'ya gitti ve Roma'ya yerleşti.³²² Daha sonra Kral Amanullah Han 1933 yılında yaz tatili için İstanbul'a gelmiştir.³²³ Sonraki yıllarda zaman zaman Türkiye'ye gelmiş, dostu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ziyaret etmiş ve Atatürk'ün cenaze törenine de katılmıştır. Kendisi ise 1960 yılında Roma'da vefat edinceye kadar, bir daha ülkesine geri dönememiştir.

Afganistan'da ise Emir Habibullah (Beççe-i Saka) hükümeti dokuz ay devam etmiş ve bu hükümet devam ettiği süreçte savaş ile geçmiştir. 15 Eylül 1929

³¹⁹E. Oğuz, 1998, *a.g.e.*, s. 65.

³²⁰Sykes, 1940, *a.g.e.*, s. 316.

³²¹ 15.7.1929. tarihli Dâhiliye Vekâletinden. Başvekâlete gönderilen rapor. **BCA**, Fon No: 030 10 0 0 Yer Numarası Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 10, Dosya No: 435, Tarih: 15.07.1929.

³²² Afgan Kralı Amanullah Han'ın Roma'da Afganistan Elçiliğine yerleştiğine ve İtalyan basınında yer alan ülke ile ilgili haberler. **BCA**, Fon No: 030 10 0 0 Yer Numarası Kutu No: 257 Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 15, Dosya No: 435, Tarih: 04.08.1929.

³²³ Eski Afganistan Kralı Amanullah Han'ın birkaç aylığına tatil için İstanbul'a gelme isteğinin uygun görüldüğü. **BCA**, Fon No: 030 10 0 0 Yer Numarası Kutu No: 258 Dosya Gömleği No: 733, Sıra No: 7, Dosya No: 455, Tarih: 16.05.1933.

tarihinde Nadir Şah tarafından Habibullah devrilerek yerine, Nadir Şah tahta geçmiştir.

3.2.8. Amanullah Han'a Destek Amacındaki Türk Heyeti

Amanullah Han yönetimine karşı ayaklanma haberi, 21 Kasım 1928 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. Bu ayaklanmayı basturmak için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa kabinesini toplamış ve Türkiye, Afganistan'a Kazım Orbay Paşa Komutasında yeni bir askeri heyet göndermiştir³²⁴. Gazi Mustafa Kemal imzasıyla Amanullah Han'a bir telgraf çekilmiştir:

“Dışişleri Bakanlığından Kabil Büyükelçiliğine

Bir: Türk zabıtları irticada karşı Kralın emri ile Türk vatanını müdafaa eder gibi hayatlarını ortaya koyarak vazife ifa sile mükelleftirler. Ailelerin kaçırılması için bahsettiğiniz müracaat katiyken doğru olmadığı gibi. Böyle bir arzunun hissedilmesi bile caiz değildir. Afganistan politikamızın istikrarı zabıtacımızın bu hadisede fedakârlık ve muvaffakiyetlerine bağlıdır. Zabıtacımıza vazifelerini Hükümet adına emrediniz. Kraldan mülakat isteyiniz ve gayet metin ve cesaret verici bir tavır ile zabıtacımızın hayatlarıyla kendisini müdafaaya hazır olduklarını söyleyiniz ve alacağınız cevabı bildiriniz.

İki: Reısicumhur Hazretleri tarafından imzası kapalı mahsus şıfre telgraf nameyi şıfrenizi beraber olarak Kralın huzurunda açmanız mühimdir. Bu telgrafın vücudunu derhal bildiriniz.”

Gazi Mustafa Kemal PAŞA

Dr. Tefvik RÜŞTÜ

21.22.1928.³²⁵

Türk askeri heyeti Amanullah Han'ın korumaya çalışsa bile isyancılar ile Habibullah, başkentte saray kapsamında dayanmıştır. Türkiye Büyükelçisi bu konu ile ilgili söyle bir ifadede bulunuyor: “Ocak 1929'da çok sıkışık bir durumda bulunan Amanullah Han bütün yeniliklerden vazgeçtiğini ilan etse de, son anda verilmiş olan bu karar durumunda bir değişiklik husule getirmez ve Ocak ayının ortasında Amanullah Han, ağabeyi İneyetullah Han'ı kendi yerine Emir yaparak otomobile Kandahar'a kaçar”.³²⁶

³²⁴ BCA, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 30, Dosya Gömleği No: 62, Sıra No:18, Dosya Nu: 258-5, Tarih: 05.08.1928.

³²⁵ Y.Hikmet Bayur. 1987, *Hindistan Tarihi(III)* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 601.

³²⁶ Y.Hikmet Bayur, 1987, *a.g.e.*, s. 602.

Buna ilaveten Türkiye Cumhuriyeti tarafından Afganistan ordusuna görevde buluna zabıtlar hakkında kanun layıhasının içeriğine bakılırsa Afganistan’da görevde bulunurken Türk ordusunda nasıl hizmet edecekse orada da aynen görev almaları rica olunarak başta Türk ordu kadrosunda dâhil olmak üzere Afganistan ordusu tarafında maşları karşılanarak bu ülkede görevde buluncaya kadar Türkiye’den maaş alamayacaktır. Ve nısfı kıdemlerine zam sağlanacaktır. Ancak bu zamlar yemekli olduktan sonra hesabında ilave edilecektir.³²⁷

3.3. Afganistan’ın (1929) Yılındaki Kaos Ortamı ve Denge Politikası

3.3.1. Amanullah Han Yönetimine İngiltere’nin Karşı Tavrı

Kralın iktidardan düşürölme nedeni İngiltere’nin bağımsız bir Afganistan istememesi ve iki büyük gücün rekabeti (Bolşevik Rusya ve İngiltere) olmuştur. Bu da İngiltere’nin Rusya’nın Hindistan sınırında ayak bastırmaması ve Amanullah Han’ın diplomatik olarak Bolşevikler ile yakın bir politika izlemesiydi. 1929 yılında Bombay’dan doğru yola çıkarken şöyle bir sözde bulunmuştur: “Ruslar Beni İngiltere lehinde tahrik etmiştir” çünkü ülkede Amanullah Han yönetimine karşı ayaklanmaların bastırmasında Rusya tarafsız politika izleyerek Amanullah Han’a destekte bulunmamıştır. Eğer Rusya bu ayaklanmalarda Amanullah Han yönetimine az bir şekilde yardım etmişse de, “Ye Ölme” gibi bir yardım olmuştur.³²⁸

İngiltere’nin bu yönetime karşı politikasının bir özeliği ise üçüncü İngiliz-Afgan savaşı başta olmak üzere, bu savaşta İngiltere’nin Afganistan bağımsızlığı ile ilgili masaya oturması ve İngiltere’nin Amanullah Han yönetimine karşı tutumunu artırın politikası pek bilinmemektedir. İngiltere zamanlama ve operasyonların mantığı gereği çok kavgaya girmez iken, Amanullah Han, Hindistan’daki iç huzursuzluklardan istifade ederek İngiltere’ye karşı cihat ilan etmiş, Hindistan’daki Hint Milliyetçileri ile Afganistan ve Sovyetler Birliği’ndeki Hint devrimcileri ile

³²⁷ Türkiye hükümetince Afgan ordusuna memur edilen zabıtlar hakkında kanun layıhası. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası, Kutu No: 20, Dosya Gömleği Nu: 119, Sıra No: 18, Dosya No: 19, Tarih: 16.01.1929.

³²⁸ Rhea Talley Stewart, *Fire in Afghanistan*. 1914-1929. *Ateş Der Afganistan*, Normmuhamed Kohsar Kabilı, (çev) Yayın yeri, Pişaver, 2002, s. 231.

birlikte hareket etmiştir. Nadir Han Peştun kabilelerini İngilizlere karşı kışkırtmıştır.³²⁹

Amanullah Han yönetimine İngiltere'nin karşı tavrını bir başka nedeni ise Afgan ve İngiliz memurları arasındaki kültürel iletişim eksikliğiydi ve bunlar görünüşte kişisel farklılık davranış biçimini almıştır. Diğer yandan İngiliz-Afgan savaşları Afgan ulusunda yabancılara karşı tepki oluşturmuştur.³³⁰ Amanullah Han politikalarından hoşlanmayan İngiltere, Sir Francis Humphrys'in 1921'de Afganistan bağımsızlık antlaşmasının ardından Kabil'e elçi olarak göndermiştir. Gelişmeler, elçi Humphrye'in Amanullah Han ve politikalarına hoşnutsuzluğuna İngiltere ile Afganistan ilişkilerinde önemli etkisini olduğunu ortaya koyarak ve ülke toplumunun en tepkili kısmının ve mollaların taleplerin razı olması için baskı yapmıştır.³³¹ Aynı zaman da Amanullah Han döneminde Afganistan'a ticaret ilişkilerini kısıtlaması ve ülkede demir yolu (Chemenceau) firma inşasında İngiltere, Kabil Elçisi Sir Francis Humphrys, karşı çıkması önemli ve açık görünmektedir. Elçi Humphrys, Afganistan'da çok zekice çalışarak, hem etnik tabanı de hem de din tabanını kullanarak 1924 yılında Host isyanı başta olmak üzere 1928 yılında Şinwari kabilesine kadar götürüp sonuçta bu karşı tavır Amanullah Han'ın ülkeni terk etmesine kadar sürmüştür. Bu doğrultuda şuna değinmekte yarar vardır. Üçüncü Afgan-İngiliz Harbi hasası bir noktadan başlayarak aynı anda Hindistan Milliyetçileri Pişiver bölgesine ayaklanmışta olup, o bölgede Afganistan tarafından Haydar Han posta amiri olarak bulunuyordu. Mahmmud Tarzi Afganistan temsilcisi olarak Hindistanlılara Hint Milliyetçileri ile birlikte hareket etmesi konusunda birer mektu yazmış olup ve bu mektuplar İngilizlerin eline erken geçmiştir. Bu durumdan sonra İngilizler bu ayaklanmanı baş kaldırmasına izin veremezdi. Aynı zamanda Hindistan kargaşasından Amanullah Han'a yazılı olarak mektup ulaştırdı. Amanullah Han'ın Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşında şunları kapsamaktadır:

1. Amanullah Han, İngilizlere karşı cihat ilan etmiştir.
2. Hindistan milliyetçilerini savaşa teşvik etmiştir.

³²⁹ Adameç, 1974, *a.g.e.*, s. 90.

³³⁰ Sykes, 1940, *a.g.e.*, s. 296.

³³¹ Poullada, 1973, *a.g.e.*, s. 253.

3. Milliyetçi ve Devrimci Hinduları İngilizlere karşı Amanullah Han tahrik etmiştir.
4. Amanullah'ın siyasi açıdan Bolşevikler ile bir araya gelmesidir.

Amanullah Han bu savaştan galip çıkarak Kralı olmuşsa da, bu sırada ilişkisini ve Afganistan'ın dışındaki Hindistan coğrafyasındaki gelişmelerin Mahmudiyar bir kişi tarafından alıyor ve bunu da İngilizler beliyordu sonrada Amanullah Han'ın haber olduğuna göre Mahmudiyar Amanullah Han'a yalan bilgi verirdi. Zaten İngilizler Amanullah Han'a güveni yoktu gelecekte bu yenilikçi reformuna asla izin vermezdi.³³²

Başka bir deyişle İngilizler, Amanullah Han'a savaşı tahrik etme gerekçesinde hiç kuşku duymuyordu. Chelmsford'un Hindistan Bakanı Montagu'ya bildirmesine göre: “Başkent Kabil'deki ajanımızın verdiği rapordan anlaşılıyor ki, Amanullah'ın son emri cinayetini soruşturması Millete derin hayal kırıklığı yaratmıştır. Kendini durumunu korumanın imkânsız olduğu ve Hindistan'daki kargaşalar cesaret aldığı açıklamaları, bütünüyle abartılı ve Hindistan'ın kolaylıkla fethedileceği vaadiyle, kendisine baş kaldırılmasını önlemek için cihat ilan etmeye zorlanmıştı.” Amanullah Han İngilizleri ülke bağımsızlığın tanınması için zorlamak istemiyordu. Bunun nedeni ise Ahmet Şah Dürrani'nin döneminde Afgan krallığının bir parçası olan Durand Hattı ile Hindistan arasındaki toprakları geri almak istiyor aynı zamanda kendisini Hindistan'daki Müslüman nüfusunu lideri olarak görmekteydi. Öte yandan Rusya 1917 Ekim Bolşevik devrimi gerekçesinden halen kargaşa içerisindeydi. Bu nedenle kuzeyde herhangi bir tehdit oluşturmuyordu. Hindistan'da kıtlık ve grip salgını vardı. Ayrıca İngilizlerin savaş sırasında, boşa çıkan anayasal ilerleme vaatleri gerekçesinden de Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı memnuniyetsizlik hâkimdi. Bu genel anlamda İngiltere Afganistan'ın bağımsız bütünlüğünü kabul edecekti. Amanullah Han ile diplomatik ilişkileri başlatacağı ülkenin inşası konusunda yanı reform hareketini Kral yola koyarken oyle ülkede kaos yaratacağı ki, seneler boyunca bu halkın bir daha ayakta durması çok zor olacaktı.³³³

³³² Kabili, 2002, *a.g.e.*, s. 236-244.

³³³ Suhash, Chakravarty, 2002, *Afghanistan and the Great Game*, Delhi, s. 241.

3.3.2. Habibullah'ın Yönetimi

Amanullah Han'ın ülkesini terk etmesinden sonra, 17 Ocak 1929 tarihinde Habibullah kendisini emir ilan ederek, ülke yönetimine el koyarak tahta çıkmıştır. Amanullah Han ülkeye yönelik reform yaparken bu reformlara karşı çıkan Mollalar Habibullah yönetimini desteklemeye başlamış ve bütün okullar kapatılarak, yalnız medreseler açık bırakılmış, şerait cezaları uygulanarak çağdışı bir yönetim rejimi kurulmuştur. Habibullah, hükümdar olarak 17 Ocak 1929'dan 13 Ekim 1929'a kadar sürdüğü bu yönetimi siyasi anarşi doğurmuşken ciddi çapta ekonomik çöküntü de yaratmıştır.³³⁴

Habibullah, ülke'nin kuzey ve güney bölgesinde bir takım arkadaşlarıyla yönetim kurarak ve bu yönetimi yasalaştırmak için çaba gösterse de halk desteğini almasına yeterince başarılı olamamıştır. Aynı zamanda Krala karşı ayaklanan Şinwari Kabilesi bu yönetimi kabul etmemiştir. Ülkede kaos ortamı nedeniyle bir çok diplomatik temsilciler Afganistan'ın terk etmek zorunda kalarak, sadece Türkiye, Rusya ve İran Büyükelçilikleri kapatılmamıştır.³³⁵

Emir Habibullah dış politika ile olan ilişkilerini normale döndürmeyi arzu ediyordu. Bu siyaset nedeniyle çağdışı rejim, uluslararası alanda tam olmasa da kabul görmüştür. Esasında bunun sebebi ülkenin stratejik konumu başta olmak üzere tecrit politikasına dönmesi ve iç politikasında kaos yaşaması, komşularına ve özellikle İngiltere ve Rusya için önemliydi. İngiltere ve Rusya Habibullh'ın diplomatik yaklaşımlarına tarafsızlardı. Afganistan'na olan diplomatik ilişkilerini kesmeseler de, hukuken kabul görmediler.³³⁶ Ayrıca Emir Habibullah'ın yönetimi resmiyete

³³⁴ B.Şimşir, 2002, *a.g.e.*, s. 225.

³³⁵ Habibullah "kutsal şeylere kâfirler tarafından saygısızlık" yapıldığı iddialarında bulunmak kaydıyla ve ülke tahtına çıkmasıyla "Kral Amanullh Han'ın İslam karşıtı sayılan bütün reformlarını kaldıracığını ülke halkını şeriat hukukunun ilkelerine geri dönme ve evlilik kadınların toplumdaki yeri ve eğitimin işleri ile ilgili konularda eski adetlere geri dönüş sözünde bulunarak bu sözleri yerine getirirken, Kral'ın bütün gelişme önlemlerini durdurmuş ve Amanullah Han'ın yaptığı okulları kapatılmış, Kız öğrenciler Türkiye'den geri çağrılmış ve çokeşlilik yasaları yeniden yürürlüğe konmaya başlayarak yabancı askeri danışmanlar ülkeye terk etmek zorunda kalmıştır. Başkent Kabil'deki kütüphaneler, saraylar, laboratuvarlar ve kraliyet müzesi çapa olcular tarafından talan edilerek gazeteler kapatılmış, aydın insanlar tasfiye edilmiş, mahkemeler ve okullar Mollaların yetkisine verilmiştir. Ayrıca (Beççe-i Saka) Habibullah'ın baş danışmanlığın İngiliz Albay Lavrens üstlenmiştir. Bkz. Saikal, 2004, *a.g.e.*, s. 95-116.

³³⁶ Gregoryan, 1969, *a.g.e.*, s. 277.

tanınması için Temmuz 1929'da Veli Muhammad Han başkanlığındaki Afganistan heyeti İtalya ile temasa geçer ve Habibullah yönetimini resmîyet kazanması için girişimlerde bulunmuştur. Ancak, İngiltere buna yanaşmamış, ayrıca Türkiye'ye de bu yönetimin resmîyet kazanması için bazı girişimlerde bulunmuş, ancak Türkiye Hükümeti Habibullah yönetimini resmîyette tanımamıştır.³³⁷

Bu doğrultuda Amanullah Han Mısır'da yayınlanan 05.07.1929 tarihili (El-Ehram) gazetesinde Habibullah ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuş bu değerlendirmelere bakılırsa, adeta politika yürütmeyi bilmeyen ülkeye yönelik çağdaşlaşma hareketini alt üst etmişti. Yönetimini sadece Başkent Kabil'e monarşi bir yönetim kormuş Habibullah'ın okuma ve yazması olmayan bir kişi olarak yaptırılan okullar başta olmak üzere, Amanullah Han'ın Afganistan'a yaptığı gelişmelerin tümüne hasar vermiştir. Anarşik bir sistem kurmuş ve danışmanlarını bir takım mollalardan oluşturmuştur. Zaten bu yönetim sistemini halkı istemezdi sonunda da öyle olmuştur.³³⁸

3.3.3. Kral Amanullah Han'ın Devrilmesini Temel Nedenleri

Bazı yazarlara göre Amanullah Han'ın iktidardan gitme sebebi ülkeye yönelik zaman beklemeden yapmış olduğu reformlardır. Bazılar ise halkın eski düşüncesi nedeniyle bu kargaşa ortaya çıkmıştır. Bazılar ise Amanullah Han yönetimine karşı İngilizler ülkenin etniksel ve dinsel açıdan kabilelerin tahrik ederek bu kargaşa ortamını yaratmıştır. Zira bunların hepsi Amanullah'ın devrilmesinde neden olarak özellikle Amanullah Han'ın Büyük gezisinden sonra İngilizler Ruhani Liderleri Kral'ın dinsizle suçlayarak tahrik etmiştir. Afganistanlı yazar Habibi şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “ülkenin çağdaş tarihinde defalarca görünmektedir Amanullah Han Afganistan'ın modernleşmesine Büyük çaba göstermiştir.” Amanullah Han 10 yıllık döneminde kendisinden kayda değer bir yenilik iz bırakmıştır.³³⁹

³³⁷ BCA, Fon No: 030 10 0 0, Yer Numarası Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No:1, Dosya No: 435, Tarih: 24.05.1928.

³³⁸ BCA, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası, Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 17, Dosya Nu: 435, Tarih: 5 Ağustos 1929.

³³⁹ A. Habibi, 1993, *Conbıŝı Meŝrütııyet der Afganıstan*, Kum, s. 168.

Amanullah Han babasının ölümünden sonra Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşında başarı elde etmesi nedeniyle halkın güvenini alarak, ülke içi dengeleri sağlamıştır. Ancak hükümet görevinde bulunduğu kişilerin birçoğu Kral Amanullah Han'a danışmanlık konusunda yüksek seviyede fikir sahibi değildi, bunun bir boyutu ise bu kişilerin dünya görüşleri düşük olmasıdır. Afganistanlı, Tarihçi Gubar bu durumu şöyle değerlendiriyor: “Hükümet kadroları ilmi ve fikri açıdan yetersizdi ve bu kadroların orta sınıf tabakadan bir farkları da yoktu”, Zira Amanullah Han, Büyük gezisinin ardından ülkenin modern düşünce hayalindeyken bu hayali suya düşmüştür.³⁴⁰

Bu doğrultuda şu konuya da değinmekte yarar vardır. Afganistan'da meydana gelen olaylar hakkında Türkiye'nin Kabil Büyükelçiliği'nin 12 Şubat 1929 tarihli raporunun içeriğinde şu bilgiler yer almaktadır:, Amanullah Han'ın yanında bulunan bir takım danışmanlar adeta işe yaramaz gibidir. Aynı zamanda Kralın ülkeye yönelik reform yaparken özellikle 1928 gezisi sonrasında daha da aceleci olması ve biraz gururlu davranmasıdır. Bunun bir boyutu ise Amanullah Han'ın eşinin Avrupa gezisinden dündük ten sonra oraya çıplak gezmesi nedeniyle dini açıdan suçlayarak toplum içinde büyük kaos ortamına yol açmış olup, Kral'ın derencini kaybetmesine sebep olmuştur. Diğer bir nedeni ise Amanullah Han isyancılara karşı mücadele yaparken en sonda bu ayaklanmaları bastırıp kabilesel Liderlerin kendi tarafına çekmekte başarırken silah arkadaşları ve bir takım yönetim kadroları bu kabilesel liderleri yanlarına geçerek (Beççe-i Saka) Habibullah'a yol açmışlardır.³⁴¹

3.3.4. Amanullah Han'ın Ülke'nin Terk Etmesinden Sonraki Gelişmeler

Kral Amanullah Han 1929 yılında ülkenin terk etmesiyle Afganistan idaresini çağdışı yönetmeye başlayan (Beççe-i Saka) lakaplı Habibullah, ülkenin farklı bölgelerinde hâkim olmak için saldırmaya devam ederken Nadir Şah³⁴² Mart 1929

³⁴⁰ Gubar, 1995, *a.g.e.*, s. 814.

³⁴¹ Afganistan'daki vakayı hakkında Kabil Büyükelçi'den alınan 12 Şubat 1929 tarihli ve 1625/4 numaralı şifre Hariciye Vekâleti den Başvekâlete sönülen Rapor. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası, Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 7, Dosya No: 435, Tarih: 17 Nisan 1929.

³⁴² Nadir Şah, 9 Nisan 1883'te dünyaya gelmiştir. Askeri kariyerine başlayarak 1906 yılında tuğgeneral, 1912 yılında general, 1914 yılında başkumandan olur. 1919-1920 yılları arasında Harbiye Bakanlığı görevi üstlenir. Bir süre Afganistan, Paris Elçisi olarak görev yapar ancak Amanullah Han

yıllı Fransa'dan dönerek, Afganistan tahtından Habibullah'ın uzaklaştırmak maksadıyla kardeşleriyle ³⁴³ birlikte mücadeleye başlamıştır. Host bölgesinden Habibullah yönetimine karşı ilk mücadelesini başlatan Nadir Şah ülke tahtına yeniden Kral Amanullah Han'ın çıkartmak gibi bir amaç gütmektedir. Bu sözleri Nadir Şah Bombay'dan Peşavar'e dönerken Lahor demiryolu istasyonunda teyit ederek Amanullah Han'a kesin bağlılığını ifade etmiştir.³⁴⁴ Buna dair 31 Temmuz 1929 tarihli Hariciye Vekâletinden Dr. Tevfik Rüştü imzasıyla Başbakan İsmet Paşaya gönderilen yazıda, Nadir Şah, Amanullah Han'ın yeniden Afganistan'a gelmesini istemekte kararlı olduğu açıkça ifade edilmiştir.³⁴⁵ Nadir Şah'ın hedefini bu şekilde açıklamasına rağmen, Başkent Kabili ele geçirdikten sonra, şartların değişmesi ile tahta oturmayı kabul etmiştir. Bu doğrultuda Afganistan Millet Meclisi'nin (Loya Cirge'nin) açılış münasebetiyle yaptığı konuşmasında ülkenin Habibullah'a karşı mücadelesinde İngiltere' den yardım istemediğini ve hiçbir devlet ile gizli görüşmesi ve ilişkisi olmadığını açıklamıştır. General Nadir 1929 yılının Ekim ayında Şah unvanıyla tahta oturmuştur.³⁴⁶

Amanullah Han'ın Roma'ya yerleştikten sonra (Il Messe-ggero) gazetesine ülkeden devrilmesi ve Afganistan'ı terk etmesi konusunda konuşmuştur. Kral, ülkenin farklı kabileleri hakkında bilgi vermiş, özellikle Dürranılar ve Gilzailer ülkeye reforma karşı büyük kaos yaratmasına neden olmuş, bu gergin kaos ortamı yenilikçi reform paketini alt üst ederek, Afganistan'ın gelişmesine seneler boyunca kendi başına ayakta duramayacak kadar zarar vermiştir. Aynı zamanda hakkındaki suçlamaları kabul etmeyerek, ülkesinin refahı ve kalkınması için çaba harcadığını ve gelecekte Afganistan'ın gelişmesine iyi dileklerde bulunur. Gazetecinin bir sorusu

ile arası bozulduktan sonra Fransa'ya kardeşlerinin yanına gitmek zorunda kalmıştır. Bkz. Ahmed, 1974, *a.g.e.*, s. 248.

³⁴³ Nadir Şah'ın kardeşleri; Haşim Han, Aziz Han, Vali Han ve Mahmud Han dir. Bkz. Alişah, 1933, *The Tragedy of Amanullah*. London, s. 255.

³⁴⁴ **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası, Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 15, Dosya No: 435, Tarih: 04.08.1929.; Gregorian, 1969, *a.g.e.*, s. 291.

³⁴⁵ **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası Kutu No:257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 14, Dosya No: 435, Tarih: 04.08.1929.

³⁴⁶ Nadir Şah'ın, Afganistan Millet Meclisi'nin açılışında konuşması. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası Kutu No: 258, Dosya Gömleği No: 732, Sıra No: 19, Dosya No: 435, Tarih: 29.07.1931.; Nadir Şah, 16 Ekim 1929 tarihinde başkent kabilde Türkiye ve İran Büyükelçileri ve Rus Maslahat guzarın da hazır bulunduğu istişare toplantısından sonra Saray tahtına çıkma kararı alınır. Bkz. M. Saray, 2002, *a.g.e.*, s. 149.

üzerine de şöyle bir cevap vermiştir: “Vaziyet şüphesiz iyi değildir. Yaptırdığım mektepler ve hastaneler asiler tarafından yıkılmıştır.” Aynı zamanda ülkenin tahtına çıkma isteğine cevaben şöyle ifade bulunmuştur: “Beni cezbeden şey taht değil, fakat doğduğum topraktır”³⁴⁷ demiştir. Devrik Kral, Romanya’ya yerleştikten sonra bir daha Afganistan’a dönmemiştir.

3.3.5. Kral’ın (El-Ehram) Gazetesi'ndeki Konuşması

Amanullah Han’ın Afganistan’da meydana gelen kargaşa nedeniyle (El-Ehram) gazetesinde kapsamlı olarak değerlendirmede bulunuyor bu değerlendirmenin girişinde şöyle demiştir: “Havadis çoktur. Hepsini hikâye etmek mümkün değildir. Bununla beraber çok sevdiğim selamet ve saadeti uğrunda şahsımı feda ettiğim Afgan halkı aleyhinde bir şey söylemek istemem” demiştir. Çünkü Amanullah Han ülkeye yönelik reformunu gerçekleştirmekte bulunan günümüze kadar bu şansı bu toprak hiç yakalamamıştır. Amanullah Han Afganistan’ın hükümdarı olduğu andan itibaren din liderleri ülke de büyük bir nüfuza sahip olduklarını bunlar din tabanından yola çıkarak halkı en ağır cezalara çarpıtarak bu cezalar zaten din kültürüne aykırı olsa da olmasa da şeriat kanunları para karşılığında muamele olurdu. Bu tavırların adeta Kral farkına varmıştır. Halkın da bu cezalara boyun eğmeleri toplumun alt sınıfından kaynaklanmaktaydı. Amanullah Han, Afgan halkını İslam’a aykırı olan bu haksızlıklarını anlatmak başta olmak üzere döneminin yarısında 1170 kişilik bir meclis kurarak hükümetin tarafında ceza kanununu hayata geçirmiş ve bu kanunu Mollalar kabul etmeyerek karşı çıkmıştır. Bu ceza kanununa molla toplumu karşı çıkmasına rağmen ülkenin farklı bölgelerinde hükümet tarafından memur edilen kişiler bu kanunu şariata aykırı olmadığını anlatmış ve iki yıl sonra Kralın bu adımları iyi sonuç vereceğine inanmış ve 1927 yılında uzun bir gezi turuna da çıkma zamanının da ülkeye hiçbir olay bu yönetime karşı gösteride bulunmamışken 1928 yılında bu gezisinden ülkeye dönmesi büyük bir kargaşayı ortasına kalmıştır. Bu geziden sonra hükümdar Amanullah Han aşiret liderlerini ve mollaları bir araya toplamaya çalışıp yenilikçi ve kapsamlı reform hareketine

³⁴⁷ Afgan Kral Amanullah Han’ın Roma Büyükelçiliğine alınan 13 Temmuz 1929 tarihli tahrirat Hariciye Vekâletinin den Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine sözülen rapor. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası, Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 15, Dosya No: 435, Tarih: 4 Ağustos 1929.

başlayacaktı ve bir nevi bu reforma başlamıştı bile ama velâkin bu topluma bu kadar erken bu kapsamlı reform yaramazdı, çünkü mollalar ve aşiret liderleri bir tolum nasıl ayağa duracak ve ülke nasıl gelişecek bu konuda fikir olarak ve düşünce olarak adeta ülke toplum nedeniyle çok alt sınıfta idi bunu da hükümdar Amanullah Han'ın başarmasına zaman gerekti.³⁴⁸

Afganistan coğrafya ve stratejik konumu nedeniyle o zamanlar Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin arasında tam mücadele alanı olmuşken Amanullah Han Üçüncü Afgan-İngiliz Harbinde başarıyla çıkan biri olarak tarih olmuş, ülke bağımsızlığını kazanarak ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'si ile dostça ilişkilerde bulunmuştur. Aynı zamanda Afganistan'a iktidara gelen kişilerin yapamayacağı yenilikçi reform hareketiyle ülkeye yönelik adımını atmış ve 1928 yılında gezisinden sonra ülkeni bir modern konuma götürmeyi planlar iken, işini Afganistan'a geleneği olmayan şeyler ile suçlamış, ülke dışına eğitime öğrenci gönderirken dinsiz olacak diye karşı çıkmışlardır. Birçok ülkenin yasasında örnek olarak ülkenin modern bir yasalastırmak için uğraşırken bunu da hazım edememiştir. Kral bu vatan uğruna kendisini adanmışken talihsiz bu coğrafya bunu da kaldıramamıştır.³⁴⁹

3.3.6. Amanullah Han'ın 1930'da Türkiye Ziyareti ve Mustafa Kemal (ATATÜRK)'ün Cenaze Törenine katılması

Türkiye Cumhuriyet'in ilk resmi konuğu olarak Türkiye'yi ziyaret eden Afganistan kralı Amanullah Han'ın 1928'deki gezisinden yaklaşık iki yıl sonra 22 Şubat 1930 gecesi, geç saatlerde İstanbul limanına "Semiramis" adında İtalyan bandıralı bir yolcu gemisi ile gelmiştir. (Eski kralı) Amanullah Han'ı bu kez Afganistan'ın eski Büyükelçisi Gulam Ceylani Han, kayınpederi Mahmut Tarzi, kayınvalidesi Resmîye Tarzi ve bazı Afganistanlı taraftarları karşılanmıştır.

³⁴⁸ Avrupa ya girmek üzere bu kere Süveyş kanalından geçerken Afganistan Kralı Amanullah Han Hazretlerinin (El-Ehram) gazetesi muharrirlerinden birine vaki olan beyan atinin en mühim noktalar olup Mezkur gazetenin 5.7.1929 tarihli nüshasından iktibas en tercüme olunmuştur. Hariciye Vekâletinden İstanbul da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine. Bkz. **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası, Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 17, Dosya Nu: 435, Tarih: 5 Ağustos 1929.

³⁴⁹ **BCA**, Fon No: 30 10 0 0, Yer Numarası, Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 17, Dosya Nu: 435, Tarih: 5 Ağustos 1929.

Devrik Kral Amanullah Han, Türkiye ziyaretinin dostu “Mustafa Kemal Atatürk’ü ve İstanbul’da yaşamakta bulunan aile fertlerini görmek için gelmesini açıklamıştır...” yani Amanullah Han İstanbul’a geldiği zaman Afganistan’a tekrar donup darbe yapacağı söylentileri olmuş ama Amanullah Han Trenle Ankara’ya geçer O sırada Mustafa Kemal 10 günlük sürecek bir yurt gezisine çıkmaya hazırlanırken bile Amanullah Hanla görüşmeyi kabul etmiştir. O dönemin gazetelerinde konu ile ilgili bir haber ya da bilgiye rastlanmıyor. Ama Dışişleri Bakanlığı kayıtları, böyle bir görüşmenin yapıldığını gösteriyor. Belgelere göre, 26 Şubat 1930 günü Londra’daki Afgan Büyükelçisi Türk Büyükelçiliğine gelerek devrik Kral Amanullah Han’ın, geliş nedeni hakkında bilgilerinin olup olmadığını sorar. Açıkçası bu ziyaret yeni Afganistan yönetimini tedirgin eder. Amanullah Han’ın 1929 yılında Afganistan’ın terk etmesinden sonran Habibullah (Beççe-i Saka) iktidarı ele geçirerek kaos ortamına sürüklemiş ve bu yönetimide dokuz ay sonra Nadir Şah yönetime gelir Mustafa Kemal, Amanullah Han’ın iyi bir dostu olduğu için bu ziyaret Nadir Şah yönetimini tedirgin etse de Türkiye ile Afganistan ilişkileri bir sekteye uğramadan Amanullah Han dönemi gibi dostana devam etmiş ve çeşitli alanlarda Afganistan’a yardımda bulunmuştur. Aynı zamanda Amanullah Han 1930 yıllı Türkiye ziyaret sırasında Atatürk’e Nadir Şah’ın Hükümetini desteklemesini açıkça dile getirmiştir. Bu ziyaretten sonra eski Afganistan Kralı Amanullah Han 6 Mart 1930 günü İstanbul yoluyla Türkiye’den ayrılmıştır.³⁵⁰

25 Temmuz 1933 yılında eski Afganistan Kralı Amanullah Han Türkiye’yi ziyarete bulunarak İstanbul’a gelmiştir. Ve 27 Temmuz 1933 günü Dolmabahçe sarayında Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiştir. Amanullah Han’ın Türkiye’ye gelme ve Mustafa Kemal ile görüşme istekleri Afganistan tarafından sürekli izlenmiş ve zaman zaman Türkiye nezdinde girişimlerde bulunulmuştur.³⁵¹

Devrik Kral Amanullah Han büyük dostu Mustafa Kemal Atatürk’ün cenaze törenine katılmıştır. 10 Kasım 1938’da Türkiye Cumhuriyeti büyük asker, Başkomutan, TBMM’nin, Türkiye Cumhuriyet’inin kurucusu ve devlet adamını

³⁵⁰ Ertan Ünal, Şubat 2007, “Cumhuriyetin İlk Resmi Konuğu”, **Popüler Tarih Dergisi**, Sayı 78, s 49.

³⁵¹ B. Şimşir. *Atatürk ve Afganistan*, ss. 251-255. Kral Amanullh Han’ın, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı nedeniyle 19 Kasım 1938 tarihli İstanbul’da konuşması için detaylı bilgi için Bkz. www.byegm.gov.tr/yayinlerimiz/ANADOLUNUNSESI/198/ANDIZ.HTM,(Ekim2003).

kaybetti. Devrik Kral Amanullah Han, Türkiye'nin Roma büyükelçiliğine haber vererek dostu Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze törenine katılmak için oğlu ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Amanullah Han, 19 Kasım günü İstanbul'da yapılan törene katılarak dostu Mustafa Kemal Atatürk'ün hakkında konuşma yapmıştır. Amanullah Han'ın konuşması şöyle: “Acım, Türk milletinin acısı. Keder büyüktür. Sevdiğim Türk milletine baş sağlığı dileğimizin sunulmasını aracılığınızla dilerim” demiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze resmi töreni 21 Kasım yapılmış olup bu resmi törende Afganistan adına Şah Veli Han bulunmuş ve Atatürk'ün tabutu TBMM'den alınıp Etnografya müzesine götürülmüştür. Ankara'da yapılan törenden bir gün sonra İstanbul valisi, Amanullah Han'ın 22 Kasım günü saat 19.10'da ekspres trenle İstanbul'dan başkent Ankara'ya gelmek üzere dışişleri bakanlığını belgelendirmiştir. Devrik Kral Amanullah Han dostu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı nedeniyle Türkiye'ye gelerek bu büyük adama son saygısını göstermiştir.

Burada şunu da hatırlatmakta yarar vardır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı Türkiye, Türk dünyası ve Türkiye ile dost olan ülkeler için büyük ve üzücü bir kayıptı hele Afganistan'ın Amanullah Han dönemi ile ilk diploması ve dost olan 1921 yılında Moskova Türk-Afgan antlaşması Afganistan'ın bağımsızlığını sağlamasına çok önemli katkılarda bulunmuş ve bu dostluk ilişkiler 1928 yılında daha üst düzeyde çıkarılarak Amanullah Han'ın iktidardan devrilmesinden sonra da iki dost ülke ilişkileri aksamadan devam etmiştir. Afganistan yöneticileri kendi aralarındaki taht mücadelesi ve çekişmeler ne olursa olsun Mustafa Kemal Atatürk'ün dost olduğuna ve bu dostça ilişkiler de Afganistan halkı hep inanmışlardır. Ve güvenmişlerdir. Türk halkı da Afganistan'a yönelik faaliyetleri neticesinde her zaman iyi niyetli olarak düşünmüştür. Bu sırada Kral Amanullah Han'ın 1928 tarihli Türkiye ziyaretinde 25 Mayıs günü Ankara'da imzalanmış olduğu ikinci Türk-Afgan dostluk ve işbirliği antlaşmasının on yıllık geçerli süresi vardı ancak bu süre 31 Aralık 1937 tarihinde Türkiye dışişleri bakanı olan Tevfik Rüştü Aras ile Ankara'da Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, antlaşmanın on yıl daha uzatılmasını öngörerek bir protokol imzalamıştır.³⁵² Dolayısıyla genel olarak

³⁵² Afganistan hükümeti ile 25 Mayıs 1928 tarihinde on sene müddet akıt edilen ve müddeti bitmek üzere olan “ Muhadenet Teşriki Mesai muahedenamesinin temdidi için Hariciye Vekillğine salahiyyet verilmesi, adı geçen Vekillğin 23.10.1937 tarih ve 22857/624 sayılı tezkeresi üzerine icra Vekilleri

Türkiye ile Afganistan sıcak ilişkileri 1921 yılından başlamak üzere 1928 yılında daha üst düzeyde çıkarılmış olup Mustafa Kemal Atatürk döneminde de bu sıcak ilişkiler devam ederek zaman zaman antlaşmalar olmuş olup bu sıcak ilişkiler günümüze dek devam etmektedir.

SONUÇ

M.Ö. 500 yılından itibaren, birçok devletin işgaline maruz kalan günümüzdeki Afganistan, Orta Asya'nın güneye ve Hindistan'a açılan yolları üzerindedir. Ülkenin bu çok önemli konumu, tarih boyunca istilalara maruz kalmasının temel sebebidir. Nitekim Hindistan'a Müslümanlığı yayan Gazneli Mahmud, Hindistan'ı işgal eden Cengiz Han ve İran üzerinden Hindistan'a giren İskender bu yolları kullanmışlardır. Ayrıca Timur ve oğlu Babür, Türkmen Beyi Nadir Şah aynı yolu kullanarak Hindistan'ı işgal etmişlerdir. 1747 yılında Ahmet Şah Dürrani'nin oluşturduğu siyasi birlik sonrası Afganistan adıyla bilinen, bugünün Afganistan İslam Cumhuriyeti aynı zamanda ülkenin tarihi, önemli istilalarla doludur. Bu da büyük oranda bir insan ve kültür karmaşasına neden olmuştur. Afganistan toplumunu Peştunlar, Tacikler ve Türkler olarak üç grupta toplamak mümkündür. Ülke nüfusunun % 99 gibi büyük bir çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu Müslüman nüfusun büyük oranı Sünni mezhebe sahiptir. Geri kalan % 1 'lük nüfusun Hindu, Musevi ve Hıristiyanlardan meydana geldiği görülmektedir. Afganistan, 643.807 km.lik alan ve 31 milyon nüfusa sahip bir ülkedir.

Türkiye ile Afganistan ve İki ülke ulusunun da büyük çoğunlukla Müslüman olması, iki toplum arasında duygusal bir bağın oluşmasına neden olmaktadır. Aynı zaman da Türkiye ile Afganistan'ı birbirlerine yakınlaştıran esas konu iki ülke ulusunun da emperyalist devletlerin paylaşım mücadelesi verdikleri coğrafyalarda yaşıyor olmasıdır. 19 ve 20 yüzyılda Afganistan'ın coğrafyası ve tarihinde önemli rol oynayan iki güç Rusya ve İngiltere olmuştur. Çarlık Rusya'nın İran üzerinde nüfuz oluşturmaya başlaması nedeniyle, Hindistan'ı elinde bulunduran İngiltere'yi rahatsız etmiş ve Afganistan coğrafyası ise bu iki sömürgeci ülkenin tam mücadele alanı haline gelmiştir.

1893 yılında İngiltere ile Afganistan arasında imzalanan bir antlaşmayla "Durant Hattı" olarak bilinen günümüzdeki Pakistan ile Afganistan sınırında bulunan sınırı tespit edilmiş olup, bu antlaşmayı imzalayan Abdurrahman Han'dan sonra ülkenin tahtına çıkan Habibullah Han, babasının yürüttüğü siyaseti izlemiş ve bu politikayı takip ederek, Çarlık Rusyası ve İngiltere'ye karşı temkinli davranmıştır.

Habibullah Han'ın 1901'den 1919'a kadar süren hâkimiyeti döneminde de Afganistan'da, yönetimde İngiliz egemenliği hâkim konumdaydı. Afganistan içişlerinde serbest dışişlerinde İngiltere'ye bağlıydı. Ancak İngiltere bu durumla da yetinmeyerek, Afganistan Emir'inin bilgisi dışında, Rusya ile meşhur 1907 anlaşmasını imzalamıştı. Anlaşma ile Afganistan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü hiçe sayılarak ülke İngiliz nüfuz bölgesi konumuna getirilmişti. Habibullah anlaşmayı kabul etmeme kararı almışsa da, onun onayı olmaksızın antlaşma yürürlüğe girmiştir. Afganistan, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin cihat ilanına katılmamış ve bu savaşta tarafsız kalmıştır. Bu tarafsızlığın nedeni ise 1914 yılında Habibullah Han'ın, İngiltere'den bağımsızlık talebinde bulunmasıdır. Ancak İngiltere, Afganistan'ın savaş boyunca tarafsız kaldığı takdirde, ülkenin bağımsızlığını tanıyacaktı Birinci Dünya Savaşından sonra İngilizler, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımadı ve Habibullah Han'ın bir suikast ölümü nedeniyle yerine oğlu Amanullah Han geçti.

Kral Amanullah Han, babasının ölümünden sonra kısa süreli bir taht mücadelesi vermiş, ulusun ve özellikle mollaların çok sevdiği amcası Nasrullah Han'ı hapsedtikten sonra kontrolü ele geçirmişti. Amanullah Han, ülkede kontrolü sağladıktan hemen sonra, 3 Mart 1919'da, İngiltere'nin Hindistan'a bulunan Genel Valisi Lord Chelmsfor'a yazdığı mektupta; halkının Afganistan ulusu bir millet olarak, İngiltere ile bir dostluk antlaşması imzalamak istediğini söyledi. Ancak, İngilizlerin cevabının olumsuz olacağını tahmin ettiğinden olsa gerek ki; Amanullah Han, İngiliz Hükümetinin cevabını beklemeden, İngilizlere karşı cihat çağrısı yaparak, Afganistan'ın tam bağımsızlığını ilan etti. Sovyet Rusya ve Buhara gibi yerlere elçiler göndererek, Afganistan'ın içişlerinde ve dışişlerinde bağımsız bir ülke olduğunu ilan etti.

Kral Amanullah Han'dan hanedanlık hakkı hâlâ sorgulanıyorken, İngilizlere karşı cihat ilan eden Amanullah Han, dini guruplar ittifakının amcasına verdiği desteği kendi tarafına çekebilmişti. Bu durum, O'nun yönetimine politik bir meşruiyet kazandırmıştı. Aynı zamanda Kral Amanullah Han, 13 Mayıs 1919 tarihinde İngiltere'ye karşı Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşını başlatarak, 8 Ağustos 1919'da İngiltere, Hindistan ve Ravalpindi Antlaşması ile bağımsızlık adımlarını

atmayı başardı. Aynı yıllar Türkiye'nin de Türk Milli Mücadele'nin başladığı yıllardır. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'da aynı emperyalist güçlere ve onların maşa olarak kullandığı uzantılarına karşı, Türk Milli Mücadelesi'ni vermekteydi Türk İstiklal Mücadelesi, kendi kaderini kendisinin belirleyeceği bir milli devlet kurmayı amaçladığı gibi, aynı zamanda bütün mazlum milletlerin ve özellikle Doğu toplumlarının kurtuluşunu da arzu etmiştir. Bu konuda sömürgeci devletlerin hedefleri arasında yer alan Müslüman ülkeler öncelik kazanmıştır. Türk Millî Mücadelesi'ni yürüten kadro için bu konuma sahip olan Afganistan önemli bir yer tutmuştur. Diğer tarafta ise; bu gün de olduğu gibi, Afganistan halkının gönlünde Türk Milletine karşı derin bir sevgi, saygı ve bağlılık mevcuttu. Bu ortak Mücadele iki ülkenin ilişkilerine ve Mustafa Kemal Atatürk ile Amanullah Han'ın yakınlaştırmıştır. Bu yıllarda Afganistan iki güç arasında kalmış, bir yandan Bolşeviklerin faaliyetleri, diğer yandan ise Hindistan'ın sömürmek için İngiltere arasında varlığını korumaya çalışan Afganistan için, Türkiye'nin dostluğu ve iki ülkenin sıcak ilişkileri büyük önem taşımaktaydı. Türk-Afgan ilişkileri tarihi günlerde kurularak Türkiye, 1 Mart 1921 tarihinde ilk ittifak antlaşmasını Afganistan ile Moskova'da yapmıştır. Afganistan ise 1920 yılında Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclis Hükümeti'ni tanıyan ilk ülke olmuştur.

Yeni Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke özeliğini taşımaktadır. 1 Mart 1921 yılında "Türk-Afgan İttifak Muahedenamesi" Moskova'da Antlaşması'nın ardından, kısa bir süre sonran Sultan Ahmet Han ilk Afganistan elçisi olarak Ankara'ya gönderilmiştir. Fahrettin Paşa da ilk Türkiye elçisi olarak Kabil'e atanmıştır. 1920'li yılların başında Türkistan ile Afganistan'da faaliyet göstermiş olan Cemal Paşa ve Enver Paşa'nın Afganistan ordusunu düzenlemesine büyük katkıları olmuştur. Sultan Ahmet Han, Afganistan elçisi olarak Türkiye'ye geldiği anda II. İnönü Zaferini kutlamış, 10 Haziranda Ankara'da Afganistan elçiliği açılmış ve elçilik açılış töreninde elçilik bayrağını bizzat Mustafa Kemal Atatürk göndere çekmiştir. 29 Haziran 1922 tarihinde ise Türkiye Elçiliği Kabil'de açılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Millî Mücadelesi'nin kahramanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, aynı zamanda birçok bölge, halkı ve lider için ilham kaynağı, bir başka deyişle örnek alınan bir lider olmuştur. Afganistan Kralı

Amanullah Han bu durumun en güzel örnekleridir. Kral Amanullah Han, 1927 yılında bir Avrupa gezisine çıktı. Mustafa Kemal Atatürk daha önce Milli Mücadele yıllarında Türkiye ve kendisine yakınlık gösteren Amanullah Han'ın bu gezisine büyük bir önem vererek, Afganistan Kralını Türkiye'ye davet etmiş, böylelikle Amanullah Han Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk resmi ziyarette bulunan Kral olmuştur. Bu ziyaret sırasında, 20 Mayıs 1928 tarihinde, Mustafa Kemal Atatürk, Kral Amanullah Han'a yaptığı konuşmada ziyaretten memnuniyeti dile getirmiş ve Afganistan'a yapılan reformları desteklediğini ve başarıya ulaşmasını belirterek, bu konuda dikkatli olması tavsiyesinde bulunmuş, Kral Amanullah Han'ı bazı konularda uyarmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmasından sonra Amanullah Han da bir konuşma yapmış ve Atatürk'ten kendi ülkesinde yapacağı reformlar konusunda yardım istemiştir. Kral Amanullah Han'ın Türkiye ziyaret sırasında Türkiye ile Afganistan ilişkileri daha üst düzeyde yükselmiş olup, 25 Mayıs 1928 tarihinde ikinci Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile 1 Mart 1921'de Moskova'da yapılmış olan Türk-Afgan antlaşması geliştirilerek, günün şartlarına uyumlu hale getirilmiştir. Kral Amanullah Han ülkenin sosyal durumunu gözetmeden hızlı bir girişim yaparak reformları gerçekleştirmeye çalışmış ise de bu girişimlerinde başarılı olamamıştır. Zira Amanullah Han reform yaparken ilk tepki 1924 yılında Host İsyanı ile başlamıştı. Askeri alanda birliğe dayanan, kabile liderlerinin güçlerini kırmayı hedefleyen reformların yürürlüğe konulması, Mangal Kabilesini daha da kızdırmış olup, bu olaylar üzerine ülkeye yönelik reformlarda 1928 yılına kadar bir duraklama yaşanmıştır. Ancak Kral Amanullah Han'ın Avrupa seyahati ve Türkiye ziyaretinden sonra gerçekleştireceği birçok reformdan özellikle kız çocukları için eğitimi zorunlu kılması, kadınların örtüsünün kaldırılması ve kız öğrencileri ülke dışında gönderilmesi isyancıların yeniden ayaklanmasına neden olmuştur. Bu isyanlar ve ayaklanmalar Amanullah Han'ın tahtı bırakarak ülkeyi terk etmesine kadar sürmüştür.

Afganistan Kralı Amanullah Han ülkenin çağdaş sosyal ve ekonomik gelişmelerine ulaştırmak için tüm kabile güçlerini milli devlet çatısında toplamayı amaçlamıştır. Böylece Feodal yapı son bulacak ve adalete dayanan bir yapı oluşturulmuş olacaktır. Ancak Amanullah Han reform yaparken ülkenin toplum geleneklerini göz ardı etmiştir. Amanullah Han, ülkenin bağımsızlığını kazandırdığı

için, tüm kesimler tarafından tereddütsüz sevilen ve arkasında durulan biriyken, ülkenin gelişimi için aldığı ülke temeline dayanmayan kararlar, yanlış danışman seçimi, uzun süren yurt dışı gezileri ve bu konuda yayılan dedikodular, reformları uygulamadaki aceleciliği ve ulusun kendisine duyduğunu düşündüğü sevgiden kaynaklanan kendine aşırı güvenen yapısı ve bunların yanında meydana gelen bu zayıflıkları kullanmaya ve körüklemeye çalışan İngiliz çabaları ona yanlış kararlar aldırması ve onu hazin sona doğru sürüklemiştir. Bu doğrultuda ülkenin farklı yerlerinde ayaklanmalar çıkmıştır. Kral Amanullah Han ayaklanmaları durdurmak için iki ay süreyle uğraşmış, ancak ulus tarafından destek alamadığından, ya da yapmaya çalıştıklarının anlaşılmasından direnmeye gücü var iken, çabuk pes etmiştir.

Afganistan'ın durumunu takip eden Türkiye tarafından Kral Amanullah Han'ı korumak ve ona yardım etmek için bir heyet gönderilmiş, ancak heyet oraya ulaşım duruma müdahale edemeden, Kral ve ailesi ülkeden ayrılmıştır. Sonuçta, bu olumsuz gelişmeyle birlikte Amanullah Han'ın kendisi kaybettiği gibi, ülkede bu durumdan ciddi şekilde etkilenmiştir. Çünkü yaşanan bu gelişmeler sonraki yöneticiler için acı bir ders olmuş ve belki de yenileşme yolunda adımların daha cesur atılmasını önlemiştir. Kral Amanullah Han'ın ülkenin halkı için gerçekleştirmek istediği reformlar bir şekilde durdurulmasaydı, günümüzde Orta Asya ve Asya coğrafyasında gelişmiş bir Afganistan manzarası ile karşılaşacaktık. Günümüzdeki çatışma ve kargaşa ortamının sona ermesi umuduyla ve gelecekte modern bir Afganistan'ın kurulması en büyük dileğimizdir.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

- BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 3, DG, No: 29, S. No: 11, Tarih: 03.07.1921.
- BCA**, D, Nu: 114-4 Sayı No: 1040, Fon No: 30. 18. 1. 1, Yer, Nu: Kutu, No: 3, DG, No: 29, S. No: 11, Tarih: 03.07.1921.
- BCA**, Sayı Nu: 1435, Fon No: 30 18 11, Yer, Nu: Kutu, No: 4, DG, No: 50, S. No: 27, Tarih: 26.02.1922.
- BCA**, Sayı No: 4352, Fon No: 30 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 257 DG, No: 731, S. No: 2, Tarih: 22.11.1922.
- BCA**, D, Nu: 51-16, Fon No: 80 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 6, DG, No: 49, S. No: 5, Tarih: 04.02.1923.
- BCA**, D, Nu: 235-21, Fon No: 30 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 7, DG, No: 13, S. No: 19, Tarih: 27.03.1923.
- BCA**, D, Nu: 113, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 130, DG, No: 935, S. No: 2, Tarih: 19.06.1927.
- BCA**, D, Nu: Fon No: 30 18 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 29, DG, No: 33, S. No: 1, Tarih: 25.05.1928.
- BCA**, D, Nu: 239-39, Fon No: 030 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 28 DG, No: 30, S. No: 2, Tarih: 09.05.1928.
- BCA**, D, Nu: 107-44, Fon No: 30 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 29, DG, No: 38, S. No: 4, Tarih: 03.06.1928.
- BCA**, Fon No: 30 10 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 28, DG, No: 23, S. No: 7, Tarih: 18.04.1928.
- BCA**, D, Nu: 249-147, Fon No: 30 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 30, DG, No: 49, S. No: 11, Tarih: 05.08.1928.
- BCA**, D, Nu: 258-5, Fon No: 30 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 30, DG, No: 62, S. No: 18, Tarih: 05.08.1928.
- BCA**, D, Nu: 234-36, Fon No: 30 18 1 1, Yer, Nu: Kutu, No: 28, DG, No: 25, S. No: 19, Tarih: 02.05.1928.

- BCA**, Fon No: 30 18 1 1, Yer, Nu:Kutu,No:29,DG,No:46,S.No:20,Tarih:22.07.1928.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 030 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No:731,S.No:1,
Tarih: 24.05. 1928.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No: 731, S.No:5,
Tarih: 25 Mayıs. 1928.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 030 10 0 0, Yer, Nu: Kutu,No:257, DG, No:731,S.No:10,
Tarih: 15.07.1929.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 030 10 0 0, Yer, Nu: Kutu,No: 257,DG, No:731,S.No:15,
Tarih: 04.08.1929.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 030 10 0 0, Yer, Nu: Kutu,No:257, DG, No:731,S.No:17,
Tarih: 07.08.1929.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No:731,S.No:18,
Tarih: 06.08.1929.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No:731,S.No:21,
Tarih: 14.08.1929.
- BCA**, D,Nu: 19, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 20 DG, No: 119, S.No:18,
Tarih: 16.01.1929.
- BCA**, D,Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No: 731,S.No:17,
Tarih: 5 Ağustos 1929.
- BAC**, D,Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No: 731, S.No: 7,
Tarih: 17 Nisan 1929.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No:731,S.No:15,
Tarih: 04.08. 1929.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No:731,S.No:14,
Tarih: 04.08. 1929.
- BCA**, D, Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 257, DG, No:731,S.No:15,
4 Ağustos 1929.
- BAC**, D, Nu: 435, Fon No: 30 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 258, DG, No:732,S.No:19,
Tarih: 29.07.1931.
- BCA**, D, Nu: 455, Fon No: 030 10 0 0, Yer, Nu: Kutu, No: 258, DG, No:733,S.No:7,
Tarih: 16.05.1933.
- BCA**, D, Nu: 435-26, Fon No: 80 18 02, Yer, Nu: Kutu,No:80,DG,No:93,Sayı,Nu:2,

S.No:16,Tarih:11.11.1927.

BCA, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01/02.66.916.

ATAŞE, Y.Nu: Sıra No: 8, Kutu No: 866, Gömlek No: 64, Tarih: 11. 5. 1923.

ATAŞE, Y,Nu: Sıra No: 15060, Kutu No: 1082, Gömlek No: 9a, Tarih: 01. 03.1921.

2. Dergiler

Ayın Tarihi Dergisi.

Afganistan'a Bakış Dergisi.

Çağdaş Türkiye Araştırmalar Dergisi.

Popüler Tarih Dergisi.

Serveti Fünun Dergisi.

Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi.

3. Gazeteler

Cumhuriyet, 24 Mayıs: 1928.

Cumhuriyet, 26 Mayıs: 1928.

Cumhuriyet, 4 Haziran: 1928.

Hâkimiyet-i Milliye, Sayı 66. 19 Ekim: 1920.

Hâkimiyet-i Milliye, No. 2451. 3 Mayıs: 1928.

4. Kitaplar Ve İncelemeler

ADAMEC, W. Ludwig, *Afghanistan 1900-1923, A Diplomatik History*. California:

University of California Press, Los Angelos, 1967.

ADAMEC, W. Ludwig, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid Twentieth*

Century. Relation With the USSR, Germany, and Brition, Tucson, 1974.

AKŞİN, Aptulahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk

Tarih Kurumu Yayını, 1991.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.(II), Ankara: İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları,

1959.

ALİŞAH, *The Tragedy of Amanullah*. London, 1933.

- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri., IV*, Ankara: 1991.
- ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*. İstanbul: İnsel Yayınları, 1970.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, (1914-1922). (Cilt III)*, İstanbul: 1999.
- ARZU, Abdulgafur, *Çegunagi Huviyet-i Milli-yi Afganistan*, Tahran 2002.
- ÂMİN, S. Hassan, *Law Reform and Revolution in Afghanistan*, Glasgow: 1993.
- AVAZ, Çari, *Emir Timur Cengnaması*, Taşkent: 1990.
- ANDİCAN, A. Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul: 2003.
- ARAL, H. *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılığ*, Ankara: 1968.
- ATAY, Mehmet, *"Avrasya'nın Balkanları, Afganistan'da İç Çatışma Dinamikleri"*, Avrasya Dosyası, Sonbahar Kış, 98-99, C. 4, S. 3-4, Ankara: 1999.
- "Afganistan ve Hükümdarları", *Serveti Fünun Dergisi*. C.64, Ahmet İhsan Matbaası, Ankara: 1928.
- "*Afganistan Ülke Profili*", Avrasya Dosyası, Sonbahar-Kış, 98-99, Cilt 4, Sayı 3-4., "*Afganistan Ülke Raporu*", İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Araştırma Şubesi, 2007.
- "*Afganistan Ülke Bülteni*", Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran, 2011.
- AKBAŞ, İsmail, Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Gezisi. *Çağdaş Türkiye Araştırmalar Dergisi*, C.VIII, (16-17), 2008.
- ARNİ, C. Carac, *Afganistan Güzergâh Kışver Guşayan*. (Ç. İlmi ve H. Hala). Peşaur: Miyvend Yayınları, 1997.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C.1*, Ana yayıncılık.
- ARNOLD, Anthony, *Afganistan The Soviet Invosion in Perspective*: Hoover Institution Press, Stanford, 1985.
- BAYUR, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*. C.III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- BAYUR, Y. Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974.
- BAL, Halil, *Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri*. Afganistan Üzerine

Araştırmalar, Tarih ve Tabiat Vakfı, (TATAV) Yayınları, İstanbul, 2002.
BARLAS, Kıyameddin, “*Afgan Kabilelerinin Türklük ile Alakaları, Abdalılar*

Eftalitler (Akhunlar)’in Torunları mı?”, Türk Kültürü Dergisi, Sayı.278, Y. 24.

BARTHOLD, V. *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, (Çev. Dursun H.), Ankara: Yıldız, Yayınları, 1990.

BARUT, Mustafa, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*. Ankara: Alkım Yayınevi, 1967.

BARFIELD, J. Thomas, “*Problems in Establishing Legitimacy in Afghanistan*”, Iranian Studies, V. 37, N. 2, 2004.

BÜYÜK Coğrafya Ansiklopedisi, Genel Yayın Yönetmeni: Tanju Gökçel, “*Afganistan*”, C. VIII, 2116. Gelişim Yayınları, İstanbul: 1981.

BAYÜLKEN, Ü. Haluk, “*Atatürk İlkeleri Türk Dış Politikasına Etkisi*”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ankara: 2000.

BANUAZIZI, Ali. WEİNER, M., *The State Religion and Ethnci Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan*. Syracuse, University Press, Syracuse: 1988.

BURGET, A. Fazıl, “Türkiye Yeniden Afganistan’da: NATO Kıdemli Temsilciliği”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Ankara: ASAM Yayınları, 2004.

BAYRAM, Sadi, “*Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*”, Sayı, 264, İstanbul: 2008.

CEBESOY, A. Fuat, *Moskova Hatıraları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

CLIFFORD, M. Louise, *Serzemin ve Mardom-i Afganistan*, (Çev. M. Asadi Far.), Tahran, 1993.

CHAKRAVARTY, Suhash, *Afghanistan and the Great Game*. Delhi: 2002.

ÇANKAYA, A., *Yeni Mülkiye Tarihi Ve Mülkiyeliler*. C.(4), Mars Matbaası, Ankara: 1968.

ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk ve Avrasya*. Cumhuriyet Kitapları Kulübü, Yayınları, İstanbul: 1999.

ÇÖHCE, S., Ahmetbeyoğlu, A., *Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri Afganistan Üzerine Araştırmalar*. (Yay. Haz.), Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul: 2002.

DUPREE, Louis, *Afganistan*, Oxford University Press, Oxford: 1997.

DEVLETABADİ, B. Ahmed, *Şinasname-i Afganistan*, Kum: 1993.

EFEĞİL, Ertan, “*Washington ’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye*”, Avrasya Dosyası, C. 6, S. 2, Ankara: 2000.

ERHAN, Çağrı, “*ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları* ” 2010.

EROL, M. Seyfettin ve Fazıl A. BURGET, “*Afganistan Özbekleri*”, Avrasya Dosyası, Sonbahar, Cilt 7, Sayı 3.,: 2001.

- FEZZAT, Muhammad, *Mecahidi Kahraman İbrahim Bek Lakay*, Pakistan: 1993.
- FRASER-Tytler W.K., *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia*, Oxford University Press, London: 1950.
- FARHANG, M. Siddik, *Afganistan der Panc Karn-, Ahir*, Meşhed: 1993.
- FARHANG, M. Siddik, *Afganistan der Panc Karn-, Ahir*, Cilt.III, Afganistan İslami Birlik Komisyonu, Yayınları, Kabil: 1993,
- GREGORİAN, Vartan, *The Emergence of Moder Afghanistan: Politice of Reform and Modernization 1880-1946*. Stanford University Press, Stanford: 1969.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, S.C., *Atatürk Dış Politikai, (1919-1938)*, Ankara: 1997.
- GUBAR, Gulam, *Afganistan der Mesir-i Tarih*. Meyvand Yayınları, Kabil: 1967.
- GÖKHAN, Yardım. *Kafkasya, Hazar Petroları ve Doğal Gazları ile İlgili Projelerin Mevcut Durumları ve Türk Ekonomisine Etkileri*. Harp Akademileri 13 Aralık, İstanbul: 2000.
- GÜRSOY, S., *Liva El- İslam'da Enver Paşa'nın Yazıları*. Toplumsal Tarih, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Sayı. 49, İstanbul: 1988.
- HAN, Ahmet, *Kavşaktaki Ülke Afganistan, "Geniş Açı"*, National Geographic, Aralık: 2001,
- HAN, Ahmet, *Hâkimiyeti Kanun der Afganistan*. Daniş Kitaphane Yayınları, Pişaver: 1999.
- HABİB, E., *Davrayı Amani (Amanullah Dönemi)*. Meyven Yayınları, Kabil: 1989.
- HABİBİ, Abdülhey, *Cünbeş-i Meşrutiyet Der Afganistan*. Kum: 1993.
- İŞCAN, H. İsmail, *"Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye"*, Avrasya Etütleri, Sayı. 22, Ankara: 2002.
- İnönü Ansiklopedisi*, C.1.Maarif Matbaası, Ankara: 1943.
- JOHN, C. Griffiths, *Afganistan*, New York: 1967.
- KARUL, Z. Enver, *Atatürk'ten Düşünceleri*, Doğuş LTD.ŞTİ. Matbaası, Ankara: Yıl Tarihi Yok.
- KOCATÜRK, Utken, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: 1988.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1938.
- KABACALI, Apay, *Hatıralar Cemal Paşa*. Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul:

2001.

KAKAR, Muhammed, *Afghanitan*. Berkeley. Los Angeles, London: 1995.

KONUKÇU, Enver, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*. Sevinç Matbaası Yayınları, Ankara: 1973.

KÖÇER, Mehmet. *Emanullah Dönemi Afganistan (1919-1929)*. Manas Yayınları, Elazığ: 2009.

KALAFAT, Y. Kayani, Piser Ali, *İsmaili Hazara Türklerinde Halk İnançları*, Yol (Drg.), Sayı. 15, Ocak, Şubat: 2002.

KURAT, Akdes, *Türkiye ve Rusya*. Kultur Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1990.

KABİLİ, K. Normmuhamed. *Ateş der Afganistan*. (Çev) Yayın Yeri, Pişaver: 2002.

MAGNUS, H. Ralph.; Naby, Eden. *Afghanista Mullah, Marx and Mujahid*. Oxford, 1998.

MOON, Penderel. *The British Conguest and Dominion of India*. London: 1989.

MACMUNN, George. *Afghnistan from Darius to Amanullah*. G. Bell and sons, London: 1929.

MALE, Beverly. *Revolutionary Afghanistan*. Croom Helm Yayınları, London: 1982.

MİLLİ Eğitim Basımevi. *İslam Ansiklopedisi*. C.4, MEB 172. Ankara: 1964.

NAWİD, Senzil. *Religious Response to Social Change in Afghanistan, 1919-1929, King Amanallah and the Afghan Ulama*. Peşaver: 1999.

NUR, Rıza. *Moskova-Sakarya Hatıraları*. İstanbul: 1993.

NAZARUF, H., *Dayirtalmarif Tacik*. C. 1, Tacikistan Devlet Matbaası, Yayınları, Doşanba: 1978.

NİHRO, *Civahir Lali Nihro*. Cilt. 2., Yayın yeri, Yayın yılı Yok.

ÖHELSUN, Osta, *İslam ve Siyaset der Afghanistan*. (Çiv) Khalilullah. Zimr, Basım Yeri, Danimarka: 1999.

OĞUZ, Esedullah, *Afganistan*. Cep Kitapları A.S. Yayınları, İstanbul: 1998.

ÖZGİRAY, Ahmet, *Türkiye-Afganistan İlişkileri, (1920-1938)*. Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, C.II. Ekim: 1999.

ÖZGİRAY, Ahmet. *Atatürk'ün Dış Politikası 1919-1938*. Selçuklu Basımevi, İzmir: 1999.

ÖKSÜZ, Hikmet, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuğu: Afga Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)*, (Çiçek. K.), Pax Ottomana, OSTA Ve Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2001.

- ÖZER, İsmail, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Resmi Konuğu Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin Türk Basınındaki Yansımaları*,(1928), Turkish Studies, Editör, Sibel Üst, (8/11) Sonbahar 290,: 2013.
- POULLADA, Leon. *Reform and Rebellion in Afghanistan 1919-1929: King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society*. Cornell University Press, London: 1973.
- POPALZAYI, A. *Safer Hayi Hariciyi Alahazrat Amanullah Han*. Başarat Yayınları, Kabil: 1988.
- RAHMETİ, Muhibulla. *İhtisar-i ez coğrafya-yı Afganistan*. Yayın Yeri Yok. Kabil: 1999.
- RUBİN, Barnett, *The Fragmentation of Afghanistan*. London: 1995.
- ROY, Oliver. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, (Çev) Mehmet Moralı Metis Yayınları, İstanbul: 2000.
- RASONYI, Laszlo. *Tarihte Türklük*, Ankara: 1993.
- RAŞİD, Ahmet. *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, Everest- Mozaik Yayınları, İstanbul: 2001.
- SOYSAL, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)*. Cilt.I. 2.Baskı., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989.
- SOYSAL, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)*. C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1983.
- SHAHRANI, Muhammad. *Canfield, Revolutions and Rebellions in Afghanistan*. Berkeley: 1984.
- SHAHRANI, Muhammad. *State Building and Social Fragmentation in Afghanistan*. Syracuse University Press, New York: 1986.
- SEVİM, A., Merçil, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara: 1996.
- SAİKAL, Âmin. *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*. London: 2004.
- SARAY, Mehmet. *Dünden Bugüne Afganistan*. (Birinci Baskı). Boğaziçi Yayınları, İstanbul: 1981.

- _____, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*. ASAM, Yayınları, Ankara: 2002.
- _____, Mehmet, *Türk-Afgan Münasebetleri*. Veli Yayınları, İstanbul: 1984.
- STEWART, R. Talley. *Fire in Afghanistan*, (1914-1929). New, York: 1973.
- ZEKİ, Sahrıhan. *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*. Kaynak Yayınları, İstanbul: 2002.
- _____, Sahrıhan. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4 (Açıklamalı Kronoloji)* Sakarya Savaş'ından Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), Ankara: 1996.
- SYKES, Percy. *A History of Afghanistan*, First published in London, Macmillan & Co., 1940, Reprint in New Delhi, Oriental: 1940.
- ŞİMŞİR, Bilal. *Atatürk ve Afganistan*. ASAM, Yayınları, Ankara: 2002.
- _____, Bilal. *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*. C.1, Türk Tarih Kurumu, Yayınları, Ankara: 1993.
- ŞİMŞİR, Bilal. *Doğunun Kahramanı Atatürk*. Bilgi, Yayınevi, Ankara: 1999.
- TOKE, M.; Fıdan, Nurcan, *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*. Genelkurmay (Gukur) Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2004.
- TUGHRA, M. Yunus, *Ankara Hükümeti Nezdinde İlk Büyükelçi Olma Sıfatını Taşıyan Sultan Ahmet Han*. Afganistan'a Bakış, Afganistan Büyükelçiliği, Sayı, 1. Ocak, Ankara: 2006.
- TARZİ, Abdülvehhab. *Afganistan. İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul: 1977.
- Türkiye Ansiklopedisi* (1923-1973). C.1, Kaynak Kitaplar, İstanbul,
- TENGİRŞENK, Y. Kemal. *Vatan Hizmetinde*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1981.
- UÇKUN, Ergeş, *Tacik mi, Taclik mi?* NJ: 1993.

ÜLGER, İ. Kaya. *“Taliban: Afganistan’da Pax American’inin İslamcı Militanı”*.

Avrasya Dosyası, Sonbahar-Kış,98-99, C. 4, Sayı. 3-4, Ankara: 1999.

ÜLKÜ, İrfan. *Moskova’yla İslam Arasında Orta Asya*. Kum Saati Yayınları, İstanbul: 2002.

Ünal Ertan, “Cumhuriyet’in İlk Resmi Konuğu”, *Popüler Tarih Dergisi*, Sayı.78,

Doğuş İletişim Yayınları, İstanbul: 2007.

VALVALİCİ, Asadullah. *Der Safahat-i Şemal-I Afganistan çi megozeşt*, Peşaver 2000.

WILD, Roland. *Amanullah Ex-king of Afghanistan*. London: Yayın Tarihi Yok.

5. Tezler

ÖZMEN, Süleyman. *Mahmut Tarzi’nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul:

2008.

UZBEK, A. Jelil. *Afganistan’da Sosyal ve Kültürel Hayat*. Yüksek Lisans Tezi,

Isparta: 2002.

6. İnternet

www.byegm.gov.tr/yayinlerimiz/ANADOLUNUNSESI/198/ANDIZ.HTM,(Ekim2003).

EKLER

EK 1: Türkiye-Afganistan Muahedenamesi Hakkında Kanun (1921) 21 Temmuz 1337 ve 17 Zilkade 1339 kanun No: 140

Birinci: Madde. TBMM, Hükümeti ile Afganistan, Hükümeti arasında (Bin üç yüz otuz yedi senesi Martının birinci günü) akıt ve imza olunan muahedename Büyük Millet Meclisine kabul ve tasdik olunmuştur.

İkinci: Madde. İşbu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur.

“Yüce Türkiye Devleti ve Afganistan, içtenlikle birbirine bağlı, bir umut ve kutsal amaçla gönülleri dolu olarak, nesnel ve moral bakımından bütünüyle yüksek ortak çıkarlara sahip buldukları ve bu devletlerden birinin mutluluk ve felaketinin ötekinin mutluluk ve felaketine neden olacağı kanısı ve inancıyla Doğu dünyasının uyanması ve kurtuluşunun başlangıcının sevinçle görüldüğü şu anda geçmiş zamanlardaki gibi bağımsız ve yalnız kalınamayacağı ve kendilerine kimi tarihsel görevler düşmekte olduğu bilinci içinde; bir vücudun parçası gibi taraflardan birine gelecek sıkıntı ve dertten öteki tarafın etkilenip üzüntü duyması doğal sayan bu iki kardeş devlet ve ulus, öteden beri var olan moral birliği ve doğal ittifakı siyaset alanına geçirmek bu ittifaka somut ve resmi bir nitelik verip tüm Doğu'nun gelecekteki mutluluğu için hayırlı bir başlangıç olmak üzere, uğurlu bir ittifak anlaşması yapmayı kararlaştırmışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince:

Hükümet üyelerinden Ekonomik İlişkiler Bakanı Yusuf Kemal ve Eğitim İşleri Bakanı Dr. Rıza Nur Beyler;

Yüce Afganistan Devletince;

Olağanüstü Büyükelçi Sayın General Veli Han; yetkili Temsilci olarak atanmışlardır. Adı geçen yetkili Temsilciler, birbirlerinin yetki belgelerinin düzenli olduğunun görerek aşağıdaki Maddeleri kabul etmişlerdir:

Madde 1. çok Şükür bağımsız bir yaşam sürdüren Türkiye Devleti içtenlikle ve gönülden bağlar ile bağlı bulunduğu Yüce Afganistan Devletini gerçek anlamıyla bağımsız tanımayı bir görev bilir.

Madde 2. Bağlı Yüksek Taraflar, Tüm Doğu uluslarının kurtuluş, bütünüyle özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip olduklarını ve bunlardan her ulusun istediği herhangi bir rejim ve hükümet biçimi ile kendisini yönetmekte özgür olduğunu açıklar, Buhara ve Hay ve Devletlerinin bağımsızlığını Tanırlar.

Madde 3. Yüce Afganistan Devleti, yüzyıllardan beri İslamiyet'e önderlik ve ona üstün görevler yapmış olan, hilafet dünyasını elinde tutan Türkiye'nin bu alanda lider olduğunu, bu fırsattan yararlanarak da açıklar.

Madde 4. Bağlı taraflardan biri, Doğu'yu istila ya da sömürge yapma siyasetini izleyen herhangi bir emperyalist devlet tarafından ötekine yapılacak saldırıyı bizzat kendine yapılmış sayarak elindeki araçlar ve olanaklarıyla onu püskürtmeyi kabul eder.

Madde 5. Bağıtlı taraflardan her biri, ötekinin anlaşmazlık içinde bulunduğu üçüncü devletin çıkarlarına uygun ya da öteki bağıtlı tarafın çıkarlarına zararlı herhangi bir devletler arası anlaşma ve sözleşme yapmamayı ve herhangi bir devletle anlaşma imzalayacağı zaman öteki tarafa haber vermeyi yükümlenir.

Madde 6. Bağıtlı taraflar aralarındaki ekonomik ve ticaret ilişkilerinin ve konsolosluk işlemlerinin düzenlenmesi için gerekli sözleşmeleri ayrıca yapacaklar ve şimdiden birbirlerinin başkentlerine büyükelçi göndereceklerdir.

Madde 7. Bağıtlı taraflar iki ülke arasında düzenli ve özel postalar kurarak siyasal durumları ile eğitim, ticaret vb. durumlardan ve her türlü gereksinim ve isteklerinden, karşılıklı ve en ivedi olarak birbirlerine bilgi vereceklerdir.

Madde 8. Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi ve bu öğretmen ve subayların en az beş yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda, Afganistan isterse yeniden eğitimciler göndermeyi yükümlenir.

Madde 9. Bu anlaşma en kısa sürede onaylanacak ve o andan başlayarak yürürlüğe girecektir.

Madde 10. Bu anlaşma iki örnek olarak Moskova'da düzenlenmiş ve tarafların tam yetkili temsilcilerine imza edilip verilmiştir. Anlaşma Hicri yılın bin üç yüz otuz dokuzunda, Cemaziyelahirin yirmi birinci gününe rastlayan, bin üç yüz otuz yedi yılı Martın birinci Salı günü imza edilmiştir.

Olağanüstü Büyükelçi Veli

Yusuf Kemal

Doktor Rıza Nur¹⁹³

Yukarıda adı geçen bu antlaşma 1 Mart 1921 tarihinde Moskova da yapılmış olup Türkiye ile Afganistan'ın ilk dostluk ittifakıdır. Soysal, İsmail. Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945) (Cilt I) 2. Baskı. Bkz. BCA Fon No: 30..18.1.1, Yer Numarası: Kutu No: 3, Dosya Gömleği: 29, Sıra No: 11, Dosya No: 114-4, Tarih: 3.7. 1921. Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı. Bkz: (İSH), Yer Numarası: Sıra No: 15060, Kutu No: 1082-Gömleği No: 9, Tarih: 01. 03. 1921.

Ek 2: Afganistan Kralı ve Kraliçe'nin Türkiye Gezi Programı. Bka. Şimsir, Bilal, Atatürk ve Afagnistan, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.

Afgan Kral ve Kraliçesi hazretlerinin teşrifleri Münasebetile icra edilecek merasim programı:

Afgan Kralı ve Kraliçesi Hazretlerinin Sivastopol'den İstanbul'a getirmek için Seyrisefayın idaresinin İzmir vapuru tahsis edilmiştir. İşbu vapur Kral hazretlerinin teşriflerinden bir gün evvel Sivastopol limanında bulunacaktır.

18 Mayıs 1928

Saat 12:

Kral ve Kraliçe Hazretleri İzmir vapuruna teşrif buyururken Peyk-i şevket ve Berk-i Satvet selam topu atacaklar ve Kral Hazretleri gemiye çıkınca Afganistan Kralına mahsus grandı direğine zati hümayunlarına mahsus sancak çekilecektir. Afganistan milli marşı ardından İstiklal Marşı söylenecek ve karşılama heyeti Kral ve Kraliçe Hazretlerine takdim edilecektir.

Saat 13:

Vapurda öğle yemeği tenavül buyrulacaktır. Bir bando mızıka Kral Hazretlerinin emirlerine tabi olacaktır.

19 MAYIS 1928

Türk donanmasına ait diğer beş gemi boğazın üç mil açığında düzgün bir hat üzerinde Kral Hazretlerinin gelişini bekleyecektir. Kral Hazretleri boğaz dışında bekleyen bu savaş gemilerinin önünden geçerken Hamidiye ve Mecidiye Kruvazörleri yirmi bir pare top atışı ile Kral Hazretlerinin selamlayacaklardır.

Kral ve Kraliçe karşılamaya gelen vali, kolordu ve donanma komutanları şehremini, halk fırkası müfettişi, üniversite rektörü, Kral Hazretlerinin bulunduğu gemiye çıkarak hoş geldiniz diyecekler ve belediye başkanı bir nutuk icra edecek ve Kral Hazretleri tarafından buna cevap verilecek. Bu sırada askeri bir uçak filosu

Kral'ın bulunduğu gemiyi selam edecek ve Haydarpaşa'ya kadar savaş gemilerine eşlik edecektir.

Bu şekilde oluşturulan konvoy saat 18.00'da Haydarpaşa'ya çıkmak üzere motora bindirilecek ve bu sırada Afgan Marşı ve İstiklal Marşı çalınacak ve motor Haydarpaşa'ya yaklaşırken bütün gemiler yirmi bir pare top atacaktır.

Saat 18.15:

Kral ve Kraliçe Hazretleri Haydarpaşa rıhtımında karşılanacak ve güzergâhındaki askeri kıtayı teftiş edip istasyona gireceklerdir. İstasyon içinde Kral ve Kraliçe Hazretleri ayrıca Kadıköy Halk Partisi görevlisi, Anadolu-Bağdat demiryolları işletmesi müdürü, Kadıköy ve Üsküdar Belediye üyelerinden birer kişi tarafından karşılanacaktır ve burada bir askeri kıta selam duracak.

Afgan Marşı ile İstiklal Marşı çalınacaktır. Kral ve Kraliçe Hazretleri Prenses Nurisirrac ve Huriye Tarzi Hanımefendi ve Mesaib-i Serdar Hasan Han Hazretleri cumhurbaşkanı tarafından tahsis edilen hususi vagona bindirilecek ve maiyetleri diğer vagonlara yerleşeceklerdir.

Saat 18.30:

Vali, kumandan, belediye başkanı Tuzla'ya kadar Kral ile birlikte gidecekler Tuzla'ya varışta askeri merasim kıtası selam duracak, Afgan Marşı ve İstiklal Marşı söylenecek ve mahalli memurlar saygılarını sunacaklardır.

Saat 20:

Kral ve Kraliçe Hazretleri emir buyurdıkları kimselerle akşam yemeğinde birlikte olacaklardır.

20 Mayıs 1928

Saat 11.30:

Ankara istasyonuna varış.

Kral ve Kraliçe istasyonda cumhurbaşkanı tarafından karşılanacak. Cumhurbaşkanı'nın yanında şu kişiler bulunacak: Sağ taraflarında; TBMM Başkanı Kazım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Hükümet Üyeleri, TBMM Başkan Vekilleri, Sol tarafta Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Genelkurmay İkinci Başkanı ve Yardımcısı, Yüksek Askeri Şura üyeleri, Kara Deniz Hava Müsteşarları, Genel Sekreterler, Başyaverler, Muhafız Kıtaları Komutanı, Özel Kalem Müdürleri, Yaverler. İstasyonda askeri resmi selam ifa edilecek ve askeri kıtalara dikey olarak şu kimseler dizilecekler: Yargıtay Başkanı, Başsavcı, Danıştay Başkanı, Sayıştay Başkanı, Talime ve Terbiye Dairesi Başkanı, Bakanlık Müsteşarları.

Saat 11.45:

Cumhurbaşkanı ile Kral ve Kraliçe ve mahiyetlerinde sekiz kişi, istasyon binasından çıkacaklar ve istasyon meydanında beklemekte olan Ankara valisi ile belediye başkanı, belediye meclisinden bir heyet, emniyet genel müdürü, jandarma kumandanı ve polis müdürü tarafından karşılanacaklardır. Belediye başkanı “hoş geldiniz” diye kısa bir konuşma yapacak ve Kraliçe’ye bir demet çiçek sunacaktır.

Saat 12.00:

Otomobillere binilip Kral ve Kraliçe'nin ikamet edeceği Ankara Palas Oteli'ne gidilecek.

Saat 13.00-14.30:

Kral ve Kraliçe ile mahiyetlerinin özel öğle yemeği.

Saat 15.30:

Kral ve Kraliçe Çankaya'daki cumhurbaşkanlığı köşküne gidip iadei ziyarette bulunacaklar. Yanlarındaki diğer otomobillerde bulunan Prenses Nurissırac ve Huriye Tarzi Hanım, Musahibi Serdar Hasan Han, Başkâtipleri Serdar Ali Gulam Sıdık Han, Elçi Gulam Ceylani ve eşi ile mihmandarları bulunacaktır. Cumhurbaşkanlığı köşklerine varışlarında askeri törenle karşılanacaklardır.

Saat 18.00:

Kral otelde, TBMM Başkanı ile Başbakan, Genelkurmay Başkanını ve Dışişleri Başkanını kabul edecek.

Saat 20.30:

Kral ve Kraliçe şerefine cumhurbaşkanı tarafından yüz kişilik bir ziyafet verilecek ziyafette cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Başvekil, Hükümet Üyeleri, Divanı Riyaset, Parti Genel Sekreteri, asker ve mülki erkân hazır bulunacaklar cumhurbaşkanı bir nutuk söyleyecek ve Kral buna karşılık verecektir. Ankara ziyaretinin birinci gün programı böyle tamamlanır.

Saat 11.30:

Kral ve Kraliçe Hazretleri istasyon rıhtımında Cumhurbaşkanı tarafından karşılanacaktır.

Saat 11.45:

Cumhurbaşkanı Hazretleri ile Kral ve Kraliçe Hazretleri ve maiyetlerinden sekiz kişi istasyon binasından çıkacaklar ve istasyon meydanında bulunan Ankara Valisi ile Belediye Başkanı, Emniyet Genel Müdürü, Belediye'den bir heyet, Jandarma komutanı ve Polis Müdürü tarafından karşılanacaktır.

Saat 12.00:

Otomobillere binilerek kral ve kraliçe'nin ikametgâh edeceği Ankara Palas oteline hareket edilecektir.

Saat 12.10:

Kral ve kraliçe Hazretleri ile Cumhurbaşkanı otele gelecekler ve Teşrifat müdürü ve mihmandarları tarafından dairelerine kadar bırakılacak ve bir müddet dinlenmeden sonra teşrif buyuracaklardır.

Saat 13.00-14.30:

Kral ve Kraliçe Hazretleri ve maiyetleri hususi surette öğle taamı tenavül buyuracaklardır.

Saat 15.30:

Kral ve kraliçe Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı köşküne iadei ziyarette bulunacaklar. Refakatlerinde diğer otomobillerde Prenses Nurisirrac ve Huriye Tarzi Hanımefendi, Serdar Hasan Han hazretleri ve Başkâtipleri, Serdar Ali Gulam Sıdık Han, Safir Gulam Ceylani ve refikaları Hanımefendileri ve mihmandarları bulunacaktır.

Saat 17.00:

Cumhurbaşkanı Hazretlerinin tensibi riyasetpenahillerine göre hareket edilecektir. Kral Hazretleri İkametgâhlarında Büyük Millet Meclisi Başkanı ile Başvekil, Genelkurmay Başkanının ve Dışişleri vekili Beyefendinin ziyaretlerini kabul buyuracaklardır.

Saat 20.30:

Kral ve kraliçe hazretlerinin şerefine Cumhurbaşkanlığı Hazretleri tarafından yüz kişilik bir ziyafet verilecektir. Bu ziyafette Cumhurbaşkanlığı Hazretleri Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başvekil, Heyeti Vekile Azası, Divanı Riyaset, Fırka Kâtibi Umumisi, Askeri ve Mülki Erkan hazır bulunacaklardır. Bu vesile ile Cumhurbaşkanlığı hazretleri tarafından bir nutuk söylenecek ve Afgan Kralı Hazretleri tarafından mukabele edilecektir.

21 Mayıs 1928

Saat 11.30:

Büyük Millet Meclisi merasim salonunda Kral Hazretleri Süferai Ecnebiyeyi ve Maslahatgüzarı müctemian ve meri olan teşrifat usulü dairesinde kabul buyuracaklardır.

Saat 13.00:

Kral ve Kraliçe Hazretleri şerefine Başvekil Paşa Hazretleri süvar tarafından konaklarında özel bir öğle yemeği verilecektir. Nutuk edilmeyecektir. Askeri merasim olmayacaktır. Otomobillere kemafissabık süvari refakat edecektir.

Saat 16.00: Varış yerine gidilecektir.

Saat 18.30:

Kral Hazretleri ikametgâhlarına avdet buyuracaklar ve sefaret erkânı ve arzu buyuracakları zevatı kabul buyuracaklardır.

Saat 20.30:

Dışışleri vekili tarafından kral ve kraliçe Hazeratı şerefine bir ziyafet verilecektir. Bu ziyarette Süferai ecnebiye refikalar ile beraber hazır bulunacaklardır.

Saat 22.00:

Resmikabul. Bütün kordiplomatik davet olunacaktır. Cumhurbaşkanı müzik heyeti tarafından yüz elli kişilik bir konser verilecektir.

22 Mayıs 1928

Saat 11.00:

Vali, Belediye Başkanı, Cemiyeti Umumiyei Belediyeden bir heyet Kral ve Kraliçe Hazretlerini ziyaretle arzı tazimat ile Kral ve Kraliçe Hazretlerine şehir adına bazı hediyeler takdim edeceklerdir.

Saat 12.30:

Kral ve Kraliçe Dışışleri konağında özel bir öğle yemeğine buyuracaklardır.

Saat 15.30:

Kral Hazretleri Heyeti Vekile azasını kabul buyuracaklardır.

Saat 15.30:

Kral Hazretleri Heyeti Vekile azasını kabul buyuracaklardır.

Saat 20.30:

Afgan Kral ve Kraliçesi tarafından Cumhurbaşkanı şerefine bir ziyafet düzenlenecektir.

EK 3: Afganistan, Kralı Amanullah Han'ın Ankara ziyaret sırasında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Konuşması.

**AMANULLAH HAN İLE EŞİ ŞEREFİNE 20 MAYIS 1928
TARİHİNDE ANKARA'DA VERİLEN YEMEKTE MUSTAFA KEMAL
ATATÜRK'ÜN YAPTIĞI KONUŞMA**

Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükûmeti ve ben, zat-i hükümdarilerini ve Kraliçe Hazretlerini, Türkiye'de görmekte pek ziyade memnunuz.

Kabil'den hareket buyurulduğu günden beri, seyahat-i hak Hükümdarileri safahatını, büyük alaka ve iftiharla takibediyor ve umumi bir iştirak ve hasretle teşriflerine bekliyorduk.

Bugün kardeş Afgan milletini, asil ve kıymetli şahıslarında temsil eden, has biraderim Kral Hazretlerini ve muhterem Kraliçe Hazretlerini hükümet merkezimiz Ankara'da Türk milleti ve Devleti namına şahsen selamlamakla bahtiyarım.

Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve kardeşlik bağları çok eskidir. Tarihin silinmez sayfeleri, o münasebetlerin ebedî hatıraları ile doludur.

İki eski ve kahraman milletin bugünkü evlatları, bizleri, uyandıran o sayfeleri, büyük alaka ile mütalaa etmeliyiz. Orada Afgan milletiyle Türk milletinin bir safta, yan yana aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir. Tarihin o ölümsüz kayıtları bize kardeş hislerini ve bağlarını, kıymetli bir ortak miras olarak bırakmış olan, Afgan ve Türk büyük babalarımızın, bugünkü siyasi hudutlarımızın haricindeki sahalarda dahi, devletler kurmakla yek diğerine halef selef olduklarını göstermektedir.

İşte, bugünkü Afgan ve Türk milletleri, sayısız asırların ve büyük kıtaların içine hatıralar ve ananeler salan büyük milletlerin evlatlarıdır.

Aziz Dostum Kral Hazretleri,

Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve benzerlikleri vardır. Zat-ı Hükümdarileri, 1919'da kahraman Afgan milletinin başında olarak Asya'nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte, burada, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın gözü önünde, istiklal ve hürriyetimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ederek dövüşüyorduk.

Size ve bize çektirilen bunca ıstıraplardan bahsetmeye gerek yoktur. Yalnız, istiklal ve hürriyet âşığı milletler için o ıstırap anları, o ıstırap sebepleri, uyanık olmak için daima hatırlanmalıdır.

İstiklal ve hürriyetlerini her ne pahasına ve her ne karşılığında olursa olsun, ihlal ve şarta bağlamaya, asla müsamaha etmemek; istiklal ve hürriyetlerini bütün manasıyla korumak ve bunun için icap ederse son

ferdinin son damla kanını akıtarak insanlık tarihini örneklerle süslemek; işte istiklal ve hürriyetin hakiki mahiyetini içeren manasını, yüksek kıymetini, vicdanında idrak etmiş milletler için esasi ve hayati prensip... Ancak bu prensip uğrunda her türlü fedakârlığı, her an, yapmaya hazır ve kadir bulunan milletlerdir ki sürekli insanlığın hürmet ve riayetüne layık bir sosyal heyet olarak mütalaa olunabilirler. Afgan milleti ve Türk milleti, bu kardeş millet, bu prens bin hakiki salikleri olduklarını fiilen ispat ettiler.

Afgan milleti ile Türk milletinin tarihi olan dostluk bağlarını sağlamlaştıran başlıca etkeni de her iki milletin, şerefli mevcudiyetleri ve yüksek ülküleri için istiklal ve hürriyet prensibine, aynı kuvvet ve imanla sarılmalarında aramalıdır.

İstiklal ve itibarını cihana tanıtmak vasıf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lazımdır. Gerçi bir sosyal heyetin zamanla kökleşmiş örf ve adet, hissiyat ve görüşleri mühimdir. Bu itibarla, sosyal heyetler, müteşebbis fertler üzerinde, adeta amir ve hâkim bir tesir icra ederler. Fakat doğal yetenek ve liyakatı, ortaya çıkmış ve yükselmiş milletler; medeniyetin bugünkü ilerlemesinden feyz ve ilham almış aydın evlatları saika ve delaletleriyle mazide kaçırdıkları fırsatların sebep olduğu gecikmelerin, telafi çaresini bulmakla gecikmezler. Bu hususta sosyal heyete en güzel şekilde kılavuzluk etmenin etkili ve verimli olduğunda şüphe yoktur.

Muhterem Kral Hazretleri,

Bu münasebetle, pek ziyade haz ve takdirle takip ve müşahede etmekte olduğum bir hakikati, arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. Zat-ı Hükümdarileri, asil Afgan milletinin başına geçer geçmez, yalnız millet ve memleketinize istiklali tam kazandırmakla yetinmediniz. O güzel ve bereketli memleketinizde zamanın yaktığı mamureleri, bugünün ilerleyişiyle uygun bir şekilde, canlandırmaya ve yüceltmeye başladınız. Devletinizin teşkilatını tanzim ettiniz. Cesur ve kahraman ordunuzu yeniden düzenleyip sağlamlaştırdınız. Maarif işlerinde mühim adımlar attınız. Sosyal hayatta, mahsus hamleler gösterdiniz. Bütün bu şuurlu ve ruhlı icraat ve faaliyet ülkenizin ve milletinizin bayındırlık ve medeniyet sahasında, layık olduğu yüksek mevkiye yükselme zamanının gecikmeyeceğine kefildir.

Kral Hazretleri,

Medeni ve yenilikçi ıslahat yolundaki faaliyet ve mesainizin ne kadar huzur ve sükân gerektirdiğini takdir ve buna mazhariyetimi samimiyetle temenni ederim. Gerçi Afganistan'ın coğrafi vaziyeti ve bu sebeple devletinizin siyasi şartları mühim, ciddi ve hassastır. Tarih bu ehemmiyet ve hassasiyetin, içinde bulunulan şartlar ve durumlar ne olursa olsun; bir an nazar-ı dikkatten uzak tutulmamasını amirdir. Hatta vehim ve vesveseyle! Fakat hemen arkasından beyan etmeliyim ki Afganistan'ın Hindikuş'u ile çetin ve sert tabiatı ve Afgan milletinin olumluluğu, zekâ, cesaret ve kahramanlığı ve bilhassa Afgan Devleti'nin mümtaz Hükümdarının yüksek

şahsiyeti, her türlü ihtimalin karşısında kat'iyet ve kudretle yükselen bir abidedir. Biz bunu biliyoruz ve kalbi hislerle takdir ediyoruz.

Sizin ve milletinizi ve memleketinizi cidden seven Türk milletinin Reis'i olarak, samimiyetle arz edeyim ki, Afganistan'ın maddi ve manevi ilerlemesi ve yükselmesi yolundaki teşebbüslerinizin, az zamanda sulhpezir olduğunu görmek, bizim başlıca emelimizdir. Muvaffakiyetinizin muhakkak olduğuna itminanımız kat'idir.

Bu hususta, bir kardeş millete, tabiaten teveccüh en vazife ve mükellefiyetleri, Türk Devleti, gücü ölçüsünde yerine getirmek için acele etmektedir.

Afganistan'ın kıymetli hükümdarı Amanullah Hazretleri;

İstikbal'in yüksek ufuklarından doğmaya başlayan güneş, asırlardan beri ıstırap çeken milletlerin talihidir! Bu talih artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletlerin ve onların başkanlarının ihtimam ve fedakârlığına bağlıdır.

Afgan devletinin ve kudretli Hükümdarının ve pek muhterem Kraliçe Hazretlerinin yükselişi parlak olsun!..."

Adı geçen bu konuşma 20 Mayıs 1928 tarihli akşamı ATATÜRK İle Amanullah Han'ın konuşmalarıdır. Saray, Mehmet. Afganistan ve Türkler. Bkz. ÖZMEN, Süleyman, MahmudTarzi'nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

EK 4: 1928 Türk-Afgan Antlaşması "Türkiye ile Afganistan Muhadenet ve teşriki mesai Muahedenamesinin" tasdiki hakkında kanun, 29 Teşrinisani 1928 (Resmi gazete ile neşir ve ilanı 13 kânunuevvel 1928 Sayı: 1065) Kanun No: 1362.

Birinci: Madde. İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

İkinci: Madde. İşbu kanunun İcraya Hariciye Vekili memurdur.

Türkiye ve Afganistan Devleteyn Aliteyni gerek maddi ve gerek manevi rabita ve münasebetlerinin ve gerek biraderi vaziyetlerinin ve hissiyatlarının ve sair ihtiyaçlarının birliğine inaan asrı hazrın iki millet için günden güne ihdas ve istilzam eylediği vezaifi nazarı mülahazaya alarak teyemmunen aralarında münakıt 1 Mart 1337 hüt 1299 tarihli muahede ile mevcut ve ber karar olan kardeşlik ve dostluk

bağlarının ve samimi rabitalarının daha sağlam ve metin esasata ibtina ettirilmesini arzu eylediler. Ve bu maksadın istihsalı için bir dostluk ve siyasi ve iktisadi teşriki mesai ahitnamesi aktini lazım ateterek Türkiye Reisi Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüşdü Beyefendi Hazretlerini ve Alahazreti Hümayun Afgan Kralı, Afganistan Hariciye Veziri Vekili Sedarı Ala Gulam Sıdık Han Hazretlerini murahhas tayin buyurdular. Müşarünileyhime murahhaslar usulüne muvafık Salahiyet namelerini iradeden sonra mevadı ati yeye muvafakat eylediler. İki devletin münasebetini iş bu mevat tanzim edecektir.

Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan emirliği ehlinde ve kezalik iki millet arasında ihlali gayr-i kabil sulh ve samimi ve ebedi dostluk cari olacaktır.

Madde 2. Tarafeyn-i akideynden biri aleyhinde ahar bir veya birkaç devlet tarafından bir hareket-i hasmane vaki olduğu takdirde diğer taraf-ı Akid o tecavüzün men-i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarf etmeyi ve bu mesaiye rağmen harb emr-i vaki olduğu halde iki hükümet yüksek menfaatlerine muvafık olan musip kararı teharri etmek üzere vasiyeti aralarında tekrar hayırahane ve itina ile mütalaa etmeyi taahhüt ederler.

Madde 3. Tarafeyn-i akideynden her biri ahar bir veya birçok devlet tarafında diğer taraf-ı akidin aleyhine tevcih edilen hiçbir ittifaka veya siyasi ve askeri ve iktisadi ve mali hiçbir itilafa ve keza ahar bir veya birkaç devlet tarafından diğer taraf-ı akidin emniyet-i askeriyesi aleyhine tevcih edilen hareket-ı hasmaneye iştirak etmemeyi taahhüt ederler.

Madde 4. Devleteyn-i akideyn, tarafeyn memleket ve milletlerinin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfit olan ve ihtiyaç hissedilen türlü vesai ve vesaitin, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelat-ı mahsusa ile temine ve onun ihtiyaçlarını teshil ve tehvine çalışmayı taahhüd ve diğer taraf-ı muahide ve hususta muvelet ederler.

Madde 5. Türkiye Cumhuriyeti Afganistan'ın maarif ve ordusunun terakki ve tealisi için talep edeceği adli ve ilmi ve askeri mütehasısları intilap ile Afgan devletinin hizmetine vermeyi taahhüd eder.

Madde 6. Tarafeyn-i akideyn tebaası yekdiğerinin arazisinde ticaret ve ikamet hususunda en ziyade mazharı müsaade millet muamelesine nail olacaklardır. Mahaza

tarafeyn-i akideyn ayrıca ikamet ve ticaret mukavelenameleri yapabilecekleri gibi şehvenderlik ve posta ve telgraf ve idaei mücrimin mukavelenamelerinin akıt edeceklerdir.

Madde 7. Tarafeyn-i akideynden her biri, işbu muahede namede tayin edilen mütekabil taahhüt haricinde diğer devletlerle her türlü münasebette serbesti hareketini tamamile muhafaza edecektir.

Madde 8. İşbu muahede name Türkçe ve Farisi yazılmıştır ve her iki metin mutesaviyen muteberdir.

Madde 9. İşbu muahedename musaddak nüsalının teatisinden itibaren meri olup mümkün mertebe kısa bir zaman zarfında akilder tarafından tasdik olunacak ve musaddak nüshalara Ankara'da teati olunacaktır.

Bu maddelerin birinci maddesi daimi ve diğer maddeleri on sene müddetle muteberdir. Şayet muahedename mezkûr on senelik müddetin hitamından altı ay evvel Tarafeyni akideynden biri veya diğeri canibinden fes olunmazsa kendiliğinden bir sene daha meri addedilecek ve fes keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin inkizasından hüküm ve tesiri haiz olunacaktır.

İki taraf murahhasları yukarıda meskur dokuz madde ahkâmını kabul ve tasdik ile bu muahedeyi imza ve takdim eylemişlerdir. Ankara'da 25 Mayıs 1928 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Gulam Sıdık ve Doktor Tevfik Rüştü,

Protokol

Bu günkü tarihli Türk-Afgan dostluk ve teşrik mesai muahedesini imza eden tarafeyn murahhasları hususatı atıye hakkında mutabık kılmışlardır. Tarafeyn-i Aliyeyy-ni Akidey-n arasında iktisadı sahada teşriki mesai kabul olunmuştur. Gerek bu hususta suveri tatbikiyesinin tetkikile tanzimi ve gerek iki ülkenin arasında münakale ve muvasala keyfiyetinin mütaleasile bu bapta ittihazı icap eden ve mümkün olan tedabirin tayin ve tespiti için tarafeynin mütehassıs murahhasları mümkün olan kısa bir zamanzarfında müzakerata iptidar edeceklerdir. İşbu protokol

muahedenamenin bir cüzü mütemmimini teşkil etmek üzere müşşarileyhima Murahhasları imza edilmiştir.

25 Mayıs 1928 Gulam Sıdık ve Doktor Tefvik Rüştü,

İmza protokolü

Bu günkü tarihle imza ettiğimiz muahadenet ve teşriki mesai muahedenamesi (bir mukaddeme ile dokuz maddeden) ve bu imza protokolü dâhil olmak üzere merbutu iki protokolden ibarettir, bundan başka tarafeyn Murahhasları teşriki mesai ve tevhibi mesai tabirlerinden maksatlarının bir mana olup (Fransızca); mukabili (Collaboration) olduğunu da tasrih için mutabık kalmışlardır.

Gulam Sıdık ve Doktor Tefvik Rüştü,

Süz ettiğim bu antlaşma Kral Amanullah Han'ın Türkiye ziyaret sırasında 25 Mayıs 1928 tarihli günü imzalamış olup ikinci Türk-Afgan dostluk ittifakıdır. BCA, Fon No: 30 10000, Yer Numarası: Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 731, Sıra No: 5, Dosya No: 435, Tarih: 25 Mayıs 1928. Bkz. Türk-Afgan Teşrik Mesaisi Muahedenamesi kanun tasarısı. BCA, Fon No: 30 18 1 1, Yer Numarası: Kutu No: 29, Dosya Gömleği No: 46, Sıra No: 20, Tarih: 22.07.1928.

EK 6: Amanullah Han ile Ömer Fahrettin Paşa Türkiye'nin ile Elçisi
Aganistan'a Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, Genkur. Askeri Tarih
ve Stratejik ve Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

EK 7: Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Kral Amanullah Han ve Kraliçe unuruna verilem yemekten sonra 20 Mayıs 1928 tarihli Resim, *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*, Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

EK 8: Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kral Amanullah Han'ın 20 Mayıs 1928 tarihinde Ankara Garında karşılama Resmı

EK 9: Amanullah Han yönetimine karşı ayaklanma yapmış olup 1929 yılında Afganistan devletinin 9 Ay yönetmiş Habibullah'ın Resmi.

